

Kulturarv i industrilandskaberne i Albertslund Kommune

Albertslund Kommune

Af Camilla Frellsen, Darius Monfared og Mette Tapdrup Mortensen

KROPPEDAL MUSEUM
ASTRONOMI ■ NYERE TID ■ ARKÆOLOGI

Kolofon

Kulturarv i industrilandskaberne i Albertslund
Kommune.

ISBN: 978-87-993025-8-1

Et samarbejde mellem Kulturarvsstyrelsen,
Albertslund Kommune og Kroppedal Museum.

2. oplag juli 2012.

Redaktion:

Mette Tapdrup Mortensen, Kroppedal
Museum.

Hovedforfattere:

Camilla Frellsen, Darius Monfared & Mette
Tapdrup Mortensen, Kroppedal Museum.

Tekstbidrag:

Björn Emil Härtel Jensen, Albertslund
Kommune, og Marlene Paulin Kristensen,
Kroppedal Museum.

Fotoresearch:

Jens Kjær Nielsen, Lokalthistorisk Samling,
Albertslund/Kroppedal Museum.

GIS:

Rune Eliasson, Albertslund Kommune.

Forsidebillede: Collage af billeder fra Coop
Danmark, Hersted Industripark og
Værkstedkvarteret i Albertslund Kommune.

Indhold

INDLEDNING.....	6
Begreb og metode.....	7
Fra kulturmiljø til kulturarv.....	8
Hvad har andre gjort?.....	9
Hvad gjorde vi?.....	13
Hovedresultater.....	15
Formidling.....	16
Udstilling og guidede ture.....	16
Den politiske Vestegn.....	17
COOP Danmark i Albertslund som industriminde – skitser til en artikel.....	17
KULTURARV I INDUSTRILANDSKABERNE I ALBERTSLUND KOMMUNE....	20
Hersted Industripark.....	20
Hersted Industriparks historie.....	20
Industricentrum Herstedøster.....	21
Jordopkøb.....	23
Samarbejdet med kommunen.....	24
Virksomhederne flytter ind – og ud.....	25
Industri er smuk!.....	26
Udflytning version 2.....	27
Udredning af bevaringsværdier.....	28
Bærende kvaliteter og fortællinger.....	28
Bevaringsværdier og anbefalinger.....	29
Sårbarheder.....	30
Virksomheder og bygninger med bevaringspotentiale i Hersted Industripark.....	31
Coop – centrallageret i Herstedvester.....	46
Begrundelse.....	46
Bærende kvaliteter og fortællinger.....	46
Bevaringsværdier og anbefalinger.....	47
Sårbarheder.....	47

Historie.....	48
Centrallagerets karaktergivende elementer.....	52
Værkstedskvarteret.....	62
Begrundelse.....	62
Bærende kvaliteter og fortællinger.....	62
Bevaringsværdier og anbefalinger.....	62
Sårbarheder.....	63
Historie.....	63
 POLITIK OG FORHANDLING – FDB’S UDFLYTNING TIL HERSTEDERNE 1954-1964.....	 66
Udflytningen af FDB til Herstederne.....	66
FDB’s valg af beliggenhed.....	67
Matr. nr. 15a af Herstedvester	68
Forhandlingerne mellem FDB og Herstedernes Kommune.....	69
Gennemgang af Herstedernes Kommunes forhandlingsprotokoller (1954-1964).....	69
Forhandlinger med Byudviklingsudvalget for Københavns-egnen.....	70
Baggrund for Byudviklingsplan for Københavns-egnen af 18. december 1951.....	71
BUK’s opsummering af sagen 18. marts 1955.....	71
BUK’s opsummering af sagen 11. maj 1955.....	73
Det resterende sagsforløb 1955-1956.....	73
FDB’s rolle i forhandlingsforløbet.....	75
Herstedernes Kommunes rolle	77
Præmisserne for Herstedernes Sogneråds samarbejde med FDB.....	77
Kommunens administration.....	77
Det politiske landskab	78
S-togsforbindelse.....	79
Sognerådsformand Hans Nielsen.....	80
Visionerne for den fremtidige byudvikling.....	80
Byplanlægning og industri.....	81
Behovet for kommunal infrastruktur til FDB’s ansatte.....	83
Implementering af behov og visioner.....	84

Konklusion og anbefalinger til videre undersøgelser.....	85
Bilag 1. Kortlægning af den formelle kontakt mellem Herstedernes Kommune og FDB.	88
Bilag 2. Befolkningstal Herstederne og Albertslund (1901–1970).....	94
ARKIVALSKKE UNDERSØGELSER.....	95
Billedmateriale.....	95
Arkiver.....	95
Albertslund Kommunes kommunearkiv.....	95
Arkitekt Benny Dalgaards privatarkiv.....	96
Dansk Byplanlaboratorium.....	96
Erhvervsarkivet.....	96
Kroppedal Museums Administrationsarkiv.....	97
Landsarkivet for Sjælland m.m. (LA).....	97
Lokalhistorisk Samling Albertslund (LSA).....	97
Rigsarkivet.....	98
LITTERATUR OG KILDER.....	99

Indledning

”Industri er en værdifuld del af kulturarven”, fastslog Europarådet i 1990.¹ I de årtier, der er gået siden udmeldingen har mange europæiske lande, inkl. Danmark, arbejdet med strategier for at forstå, udpege og bevare den nationale industrikulturarv.² Her i landet stod Kulturarvsstyrelsen³ fra 2004 i spidsen for satsningsområdet: ”Industrisamfundets Kulturarv”. Efter flere års arbejde med at udpege lokale, regionale og nationale industriminder, udført af bl.a. Museumsråd og de daværende Amtsmuseumsråd, kulminerede satsningen i 2007 med formidlingsprojektet Industrikulturens år, og udpegningen af de 25 væsentligste industriminder i Danmark.⁴

Et af de 25 nationale industriminder er COOP Danmarks hovedkvarter på Roskildevej 65 i Albertslund Kommune. Udpegningen som nationalt industriminde havde ikke nogen juridisk konsekvens for virksomheden, ligesom Albertslund Kommune ikke var inddraget i arbejdet med udpegningen af industrikultur. I efteråret 2010 henvendte Kulturarvsstyrelsen sig derfor til Albertslund Kommune og Kroppedal Museum med et ønske om, at der blev foretaget yderligere undersøgelser af COOP Danmarks hovedkvarter. Hovedformålet var at sikre en grundlæggende viden om bygningerne og placeringen i kommunen, og i samarbejde med Kroppedal Museum at forankre viden om industrikultur i kommunens planarbejde.

Det blev mellem de tre parter besluttet, at undersøgelsen skulle udvides til at omfatte alle Albertslund Kommunes industri- og erhvervskvarterer; Røde Vejmølle Industrikvarter inkl. Coop, Hersted Industripark og Værkstedskvarteret.⁵

Resultaterne foreligger nu i rapportform, og rapporten består af flg. elementer: Først en gennemgang af den anvendte metode og en diskussion af, hvordan projektet har været metodeudviklende. Dernæst en oversigt over hovedresultaterne. Så følger en række kapitler, der sætter fokus på de enkelte kvarterer med fokus på historie og bevaringsværdier. Sidst i rapporten er et kapitel, der detaljeret fremlægger den del af undersøgelsen, som handler om planlægningshistorie.

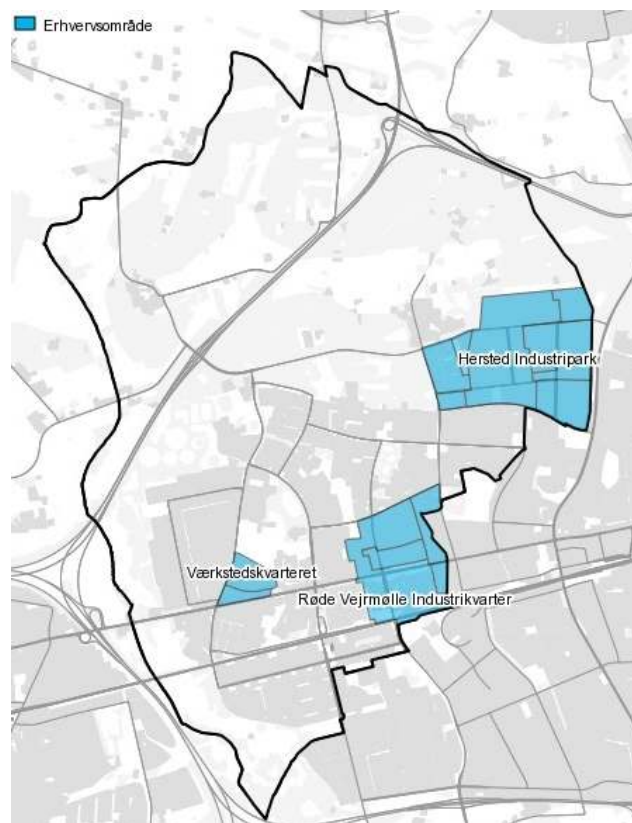
¹ Her citeret fra forordet til *Industri Industri. 25 stk. Dansk kulturarv. 2007. KUAS, s. 4.*

² Det skal med rette nævnes, at der siden begyndelsen af 1970'erne har været mange gode kræfter involveret i forskning i og formidling af Danmarks industrielle kulturarv. For en opdateret og omfattende gennemgang anbefales kapitlet ”Udforskningen af industrikulturen” i Henrik Harnow: *Danmarks industrielle miljøer*, 2011, s. 15-22.

³ Pr. 1. januar 2012 Kulturstyrelsen.

⁴ Formidlet i bogen *Industri Industri. 25 stk. Dansk kulturarv. 2007. KUAS.* Og på hjemmesiden <http://www.kulturarv.dk/25fantastiske>.

⁵ For den fulde projektbeskrivelse henvises til *Aftale mellem Albertslund Kommune, Kroppedal Museum og Kulturarvsstyrelsen om kortlægning af kulturarv i industrilandskaberne Coop Danmark (Røde Vejmølle Industrikvarter), Værkstedskvarteret og Hersted Industripark i Albertslund Kommune* af 21. februar 2011. Hvad angår Røde Vejmølle Industrikvarter er det kun COOP, der er undersøgt, hvilket skyldes resursehensyn.

Albertslund Kommune med de tre industriområder indtegnet. Illustration: Albertslund Kommuneplan 2009-2021.

Begreb og metode

Dette afsnit vil redegøre for nogle af projektets væsentlige begreber og problematikker og diskutere den anvendte metode. Det vil blive tydeligt for læseren, at arbejdet med forstadens, velfærdssamfundets og industriens kulturarv er et nyt felt, hvor ændringerne sker i realtid. Derfor findes der ikke nogen stringent afprøvet metode, men er nærmere tale om forskellige metoder, der udvikles i takt med at samfundet og vores syn på bevaring, identitet og historie forandres. Det kan føre til det klassiske "ikke-se-skoven-for-bare-træer" paradoks, for hvordan er det muligt at udvælge, hvad der er vigtigt for eftertiden i et nutidigt samfund? Det kan vi kun finde ud af ved at prøve og eksperimentere og se dem som et privilegium at være med til at udvikle metoder og ændre samfundets syn på, hvad der er vigtigt og interessant og værd at bevare for eftertiden. For at klæde læseren ordentligt på til at forstå disse problemstillinger indeholder afsnittet først en gennemgang af tidligere metoder og brug af begreber for derefter at vende blikket mod, hvordan Albertslund Kommune og Kroppedal Museum har grebet opgaven an.

Fra kulturmiljø til kulturarv

I aftalen med Kulturarvsstyrelsen om, hvad det var for en opgave museum og kommune i fællesskab skulle løse, stod der bl.a.: ”Formålet er kortfattet og præcist at beskrive de karaktergivende og bærende elementer i industrilandskaberne i Albertslund Kommune, herunder Coop Danmark, således at de bærende værdier kan indgå i den kommunale planlægning”. Bag disse formuleringer gemmer der sig en længere national historik omkring udviklingen af arbejdet med kulturarv, og ligeledes en begrebshistorisk udvikling, der tog særlig fart efter, at daværende miljøminister Svend Auken i begyndelsen af 1990’erne introducerede kulturmiljøbegrebet.⁶ Et begreb, der advokerede for en mere helhedsorienteret tilgang, end man tidligere havde arbejdet med i f.eks. bygningsfredning. Begrebet kulturmiljø anvendes nu sjældnere.

Siden 2002, da Kulturarvsstyrelsen blev oprettet, har ordet kulturarv været i fokus. Selvom dette projekts opgaveformulering ikke benytter begrebet kulturarv, er det de samme problemstillinger, der er inkluderet i projektformuleringerne omkring karaktergivende og bærende elementer og værdier. På Kulturarvsstyrelsens hjemmeside stilles spørgsmålet: ”Hvad er kulturarv?” og svaret er: ”Den danske kulturarv omfatter alt, hvad mennesket har efterladt sig gennem tiderne: strukturer, konstruktioner, bygningsgrupper, bopladser, grave og gravpladser, flytbare genstande og monumenter og den sammenhæng, hvori disse spor er anbragt. Det vil sige hele samfundsudviklingen frem til i dag.”⁷ Kulturarv er i denne definition et omfattende og langt overvejende materielt begreb. Sidenhen er også det immaterielle kommet i større fokus i arbejdet med kulturarv, og særligt i arbejdet med industrikulturarven har styrelsen lagt vægt på, at det immaterielle f.eks. i form af erindringer skal vægtes.

I dette projekt er anvendt begrebet industrilandskaber. Det er af nyere dato og en reference til begrebet kulturlandskaber, der af etnologen Thomas Højrup defineres: ”Kulturlandskaber dannes af de måder, hvorpå livsformer og statsformer, det vil sige kulturel praksis i det hele taget, former den fysiske verden, hvori den foregår.”⁸ Frit fortolket må det betyde, at industrilandskaber er fysiske steder, hvor man kan aflæse de livs- og statsformer, der har formet samfundet. I dette tilfælde velfærdssamfundets produktions- og vækstlogikker som de tog sig ud og forandrede sig i perioden ca. 1960-2010 med geografisk fokus på først Herstedernes og siden Albertslund Kommune.

⁶ For en indsigtfuld gennemgang af begrebshistorien se Kristian Kristiansen: ”Forskning, forvaltning og politik – kulturmiljøbegrebets historie som eksempel” i Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen (red.), *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*, 2002, s. 15-25. I samme antologi s. 25-39 kan man læse Eske Wohlfarts bidrag: ”Kulturmiljø – landskabelige realitet eller kulturel konstruktion”, der gør opmærksom på, at etnologiske studier i kulturlandskaber i hvert fald rækker tilbage til 1800-tallet.

⁷ <http://www.kulturarv.dk/om-os/om-kulturarvsstyrelsen/hvad-er-kulturarv/>

⁸ Thomas Højrup: ”Fra erindring til erfaring i Danmarks kulturarv og kulturmiljø”, i Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen (red.), *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*, 2002, s 91.

Hvad har andre gjort?

Hvordan skal man så undersøge, analysere og forstå industrilandskaber? Først og fremmest er det væsentligt, at de mest kendte metoder til udpegning af bevaringsværdier i bygninger og i landskabet, SAVE (Survey of Architectural Values in the Environment) og KIP (kulturhistorien i planlægningen) traditionelt har været baseret på en skarp adskillelse af by og land. Det har været logisk, da netop samme adskillelse har været et overordnet nationalt planlægningsprincip i anden halvdel af det 20. århundrede. SAVE metoden er anvendelig til "at danne sig et overblik over et stort antal bygninger og bymiljøer på relativt kort tid".⁹ KIP-metoden er mere anvendelig til at udpege særlige kulturhistoriske interesser i det åbne landskab.¹⁰ I en ny opdatering af metoder til kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi, skriver KUAS om anvendelsen af SAVE og KIP: "Men i dag, hvor kommunen er myndighed for både by og land kan det være hensigtsmæssigt at kombinere de to metoder og skabe et samlet overblik over kommunens arkitektoniske og kulturhistoriske værdier."¹¹

Medarbejdere fra Albertslund Kommune og Kroppedal bliver vist rundt på Coop Danmark af kommunikations-direktør Jens Juul Nielsen (tv.) og ejendomsinspektør Jan Frederiksen (th.). Netop besigtigelse, nysgerrighed og en fælles diskussion af, hvad man ser og oplever, er uvurderlige metodiske midler i arbejdet med både materiel

og immateriel kulturarv. I Herning har man i forbindelse med et projekt om arven fra tekstilindustrien benyttet metoden "omvendte byvandring", hvor borgere og andre interesserede inviteres til en vandring, hvor deres viden om bygninger og områder kommer i spil. Foto: Kroppedal Museum.

I arbejdet med efterkrigstidens forstadsområder, i dette tilfælde industriområder, er spørgsmålet, hvorvidt man egentlig undersøger by eller land? I forbindelse med den store satsning Bygningskultur

⁹ SAVE. *Kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi*, Kulturarvsstyrelsen 2011, s. 6.

¹⁰ For en gennemgang af forskellige begreber i bygnings- og landskabsbevaring se *Bygningskultur 2015's* overblik "Hvad?". http://bygningkultur2015.dk/om_siden/hvad/.

¹¹ SAVE. *Kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi*, Kulturarvsstyrelsen 2011, s. 11.

2015 har Dansk Bygningsarv stået i spidsen for en digital formidling af Industriens bygningsarv. Her er det hidtil mest ambitiøse forsøg på at typologisere, kontekstualisere og give inspiration til omdannelse af industriområder og -bygninger fra alle perioder af industrialiseringen. En opgave, der bestemt ikke er uproblematisk – og i særlig grad når den hovedsageligt baserer sig på BBR-oplysninger.¹² En definition af den type industriområder som vores projekt beskæftiger sig med lyder: ”Med industriområder i forstaden forstår vi industriområder i en ekstensiv bymæssig kontekst, der er karakteriseret ved en åben og lav bebyggelse, og som er beliggende inden for byzonerne.”¹³ Det er en udmærket definition, der fortæller, hvordan områderne skal forstås i dag. Men den er blind overfor en af de væsentlige fortællinger ved i hvert fald Vestegnens planlagte industriområder; at deres oprindelige logik var, at de var skabt på opkøbt landbrugsjord, men med en manglende bymæssig karakter. Byudviklingsudvalget for Københavns-egnen påbegyndte sit planlægningsarbejde, i samarbejde med kommuner og sogneråd i Storkøbenhavn, i begyndelsen af 1950’erne.¹⁴ Man arbejdede med en zoneinddeling i inder- eller byzoner, hvor der straks måtte udvikles og bygges, mellemzoner, hvor der kunne byggemodnes og yderzoner, hvor der ikke måtte bygges.¹⁵ Dette var gældende i en 15-års periode indtil midten af 1960’erne, hvor behovet for bl.a. industriområder gjorde, at zoneinddelingerne blev genforhandlet og nogle yder- og mellemzoner blev til inderzoner.

Med udgangspunkt i denne historie forstår man måske bedre, at industriområderne hverken synes at indordne sig under landets eller byens logik, men som resten af forstaden udfordrer den gængse opdeling. Det er en udfordring at definere disse hybride urbane landskaber, hvilket også kan aflæses deri, at mange nutidige omdannelsesprojekter i forstadsområder, også ældre industriområder, går ud på at skabe bymæssighed i helhedsplanlægningen. At finde den rette metodiske tilgang handler altså bl.a. om at forstå et områdes oprindelige samfundslogik.

Traditionelt har interessen for kulturmiljøer og kulturlandskaber igennem det 20. århundrede drejet sig om at forstå samspillet mellem mennesker og natur op gennem historien. Hvordan havde de formet hinanden? Hvordan kan rumlige kulturvariationer undersøges og forstås? Spørgsmålet er om ikke efterkrigstidens voldsomme urbanisering og planlægnings- og byggeboom har skabt nogle variationer i kulturlandskaberne som bedst kan forstås og bevares gennem et nyt fokus, der i højere grad tager udgangspunkt i velfærdssamfundets særlige logikker? Det er historikeren Søren Bitsch

¹² Historikeren Morten Pedersen diskuterer kort i udgivelsen *Velfærdsstatens Industrielandskab* fra 2010, hvordan man kan bruge en kombination af BBR-data og en mere bygningsbeskrivende arkivalisk tilgang. Han anfører, at begge metoder har fordele og ulemper, men understreger som også har været vilkårene for undersøgelsen i Albertslund, at ingen af metoderne ”har været afprøvet med henblik på en analyse af de moderne industrikvarterers karakter i et historisk perspektiv.” s. 13.

¹³ <http://bygningkultur2015.dk/industriarv/>.

¹⁴ Byudviklingsudvalgene blev nedsat i forbindelse med ændringerne i byplanloven i 1949. De var tænkt som kommunernes samarbejds-, forhandlings- og høringspartner i udarbejdelse af byudviklingsplaner, og refererede til Boligministeriet. De hidtil næsten ukendte udvalgs arbejde fremlægges samlet i Stella Borne Mikkelsen (2011): ”Byudviklingsudvalget for Københavns-egnen”, i Henning Bro (et al): *Hovedstadsmetropolen efter 1945*, s. 391-405.

¹⁵ Arne Gaardmand (1993): *Dansk Byplanlægning 1938-1992*, s. 38-40.

Christensen bl.a. inde på, når han taler om, at der er sket en ”eksplosion i byrummets udstrækning”, og dermed også en eksplosion i de typer af steder mennesker med kulturarvsansvar skal holde rede i, dokumentere og bevare en viden om.¹⁶

Et forsøg på netop dette findes i publikationen Forstadens bygningskultur 1945-1989. Her lægges der op til en metode bestående af en kombination af udpegningen af helheder og fokus på enkeltbygninger: ”Vi kan således konkludere, at det er meningsfuldt at forstæderne også fremover især registreres og udpeges som helheder, og at bygningsregistrering – som klart har været underbelyst hidtil – gennemføres i forbindelse med det.”¹⁷ Videre lægger rapporten vægt på, at der kun i meget begrænset omfang er sat fokus på industriens bygninger og bebyggede strukturer – andet end på Vestegnen.¹⁸ Det undrer forfatterne, da netop disse områder har spillet en stor rolle i efterkrigstidens velfærdssamfund, og udgivelsen spår, at der fremover vil komme mere fokus på industrimiljøerne/industrialandskaberne, hvilket projektet i Albertslund Kommune er et godt eksempel på.¹⁹

I publikationen fremhæves fire eksempler på forvaltningspraksis ”som er egnet til bevaring og udvikling af forstadens særlige bygningskultur(...)”²⁰ En af dem er Brøndby Kommunes helhedsplan for Priorparken og Vibeholm.²¹ Planen fremhæves, fordi kommunen med den har valgt ”at bygge med og ikke imod det eksisterende for at bevare og bygge videre på et væsentligt kapitel i kommunens historie.”²² Spørgsmålet er blot, hvor unikt dette er, og hvor meget det egentlig har udgangspunkt i kærlighed til kulturarv, og hvor meget der handler om det nye årtusindes største udfordringer for kommunerne – nemlig bæredygtighed og energirenovering. I den kontekst er det klart, at man vil lægge op til at genanvende i stedet for at rive ned. Grunden til at dette fremhæves er, at man også kan læse helhedsplanen som endnu et eksempel på et kommunalt dokument, hvor kulturarven er næsten forsvunden eller i bedste fald fremstår som lidt krydderi på hverdagen. Kulturarv er kun nævnt ganske få steder. Som en hel overordnet understregning af, at Priorparken har huset Nordisk Kabel og når kulturarven nævnes er det med formuleringer som: ”Særligt Priorparken med sine unikke bygningsmasser og vejforløb har et kulturelt historisk islæt, der kan

¹⁶ Søren Bitsch Christensen: ”Velfærdsstatens materielle kulturarv.” Upubliceret manuskript. Tale holdt ved *Organisationen af Danske Arkivers* årsmøde 10. november 2011.

¹⁷ *Forstadens bygningskultur 1945-1989*, s. 66.

¹⁸ Her hentydes formodentlig til Forstadsmuseet i Hvidovre, der som kulturarvskommune i 2006 bl.a. satte fokus på industrikulturen og Avedøre Holme. Senere har museet også arbejdet med Priorparken og NCC i Brøndby. Se Lisbeth Hollensen (2011): ”Priorparken – Brøndbys nye bydel”, i Henning Bro (et al): *Hovedstadsmetropolen efter 1945*, s. 279-309 og i samme antologi Kitt Boding-Jensen (2011): ”Avedøre Holme”, s. 313-334.

¹⁹ I 2012 arbejder Kroppedal Museum endvidere med projektet Ring 3. Industrikvarterer i forandring, der vil sættes fokus på industriområder i Gladsaxe, Herlev, Glostrup og Albertslund kommuner, der alle har industriområder, der med den kommende ringbane langs Ring 3 er potentielle udviklingsområder.

²⁰ *Forstadens bygningskultur 1945-1989*, s. 73.

²¹ *Ibid*, s. 80-81.

²² *Ibid*, s. 80.

være potentiale i at bevare.”²³ Eller: ”Ved bevaring af Vibeholmgården og dens have respekteres og værdsættes området kulturhistoriske ramme – et sted hvor man kan fornemme historiens vingesus.”²⁴ I selve teksten er kulturhistorien næsten væk, men findes som et bilag, der hedder ”Området historisk og i dag”, men kun fylder to illustrerede sider. I Forstadens bygningskultur 1945-1989 fremhæves også, at byplanlæggerne ved en besigtigelse af områderne så deres kvaliteter: ”Områdets wow-effekt ramte os, og det stod klart, at der var noget at bevare.”²⁵ At give folk Wow-effekten ved selv at komme ud i industriområderne og se, hvor inspirerende de er, er en væsentligt metodisk tilgang. Men i tilfældet med Priorparken kunne man godt have ønsket sig, at helhedsplanen var gået et spadestik dybere end at ville bevare de overordnede strukturer og blikke, der giver ”wow-effekt”, følelsen af ”historiens vingesus”, hvad det så end er, og bliver et ”kulturelt historisk islæt”. Positivt er det selvfølgelig, at man rent faktisk har besluttet at beholde bygningerne og ikke gør som i f.eks. Hedehusene i Høje-Taastrup Kommune, hvor betonfabrikken Spæncom efter at være lukket i 2005 blev jævnet med jorden i 2008. Endvidere er det positivt, at den lokale arkivar, Lisbeth Hollensen, støtter op om projektet og bl.a. skriver: ”Med den nye helhedsplan for området er en fremtidsinvestering lagt oven på et fascinerende område med en spændende historie, hvor industriens spor får lov at spille en afgørende faktor for områdets identitet, også i fremtiden.”²⁶

Både på den førnævnte digitale hjemmeside om industriens bygningsarv, i helhedsplanen for Priorparken og Vibeholmen og generelt i mange publikationer om omdannelse af industri hentes eksempler fra udlandet. Gerne fra store byer som New York eller Beijing. Det er meget inspirerende og helt i orden, men spørgsmålet er, hvor anvendeligt det altid er? Der mangler altid eksempler fra de flade industrikvarterer fra 1960’erne, der blev bygget af beton og andre nye materialer og er helt frie for etagebyggerierne i mursten, eller de store rustne anlæg og kraner, hvis æstetik moderne mennesker efterhånden finder tiltalende og kan se en værdi i.

Igen handler det måske om en manglende forståelse af, hvad forstadens udfordringer og forcer egentlig er? Både udgivelsen om forstadens bygningskultur og det digitale formidlingsprojekt om industriens bygningsarv viser tydeligt, at det er nyt land, hvor der er en vis metodologisk og begrebsmæssig famlen.

Hvad gjorde vi?

Som ovenstående viser er det nemt at forholde sig til, hvad der er godt og skidt i det andre har lavet, og den kritiske sans og lysten til at gøre noget bedre er en god drivkraft. Dermed ikke være sagt, at

²³ *Helhedsplan 2010. Priorparken og Vibeholm*, s. 36.

²⁴ *Ibid*, s.37.

²⁵ *Forstadens bygningskultur 1945-1989*, s. 80.

²⁶ Hollensen (2011), s. 305.

projektet om Albertslund har løst alle problemer, men med en tværvideenskabelig tilgang og et metodisk miks, er det håbet, at der også kan være inspiration at hente for andre.

Når man først begynder at se efter dem, er industri kvarterer overraskende rige på detaljer. F.eks. findes der i Hersted Industripark en stor mængde forskellig udendørsbelysning. Denne rigdom og variation har museet dokumenteret. Foto: Kroppedal Museum.

En evaluering af kommunernes arbejde med og anvendelse af kommuneatlas og kulturmiljøatlas som KUAS lavede i 2005 konkluderer overordnet, at alle kommuners ønske om at få et atlas havde udgangspunkt i en forventning om at få et redskab til brug i planlægningen.²⁷ Netop dette ønske var også det helt overordnede for samarbejdet mellem Albertslund Kommune og Kroppedal Museum. Projektet tog ikke udgangspunkt i bestemte kendte metoder som SAVE eller KIP, men i at samarbejdet mellem kommune og museum i sidste ende skulle føre til et produkt, som begge parter fandt brugbart i det daglige arbejde. For kommunen var særligt Hersted Industripark væsentlig at få ny viden om, da området er et af kommunens store udviklingsområder i det næste årti. Materialet

²⁷ Jakob Arendrup Nielsen & KUAS (2005): *Erfaring med atlas og kulturmiljø*, s. 6.

skulle altså være anvendeligt i arbejdet med at skabe en helhedsplan for området og med den i hånden at kunne styre udviklingen og omdannelsen igennem de næste årtier.

Men vi har i høj grad tilrettelagt undersøgelsen med grundlag i SAVE, der metodisk består af tre grundbegreber: Den topografiske undersøgelse, den historiske analyse og den arkitektoniske iagttagelse. I arbejdet med de kommuneatlas og kulturmiljøatlas, som mange kommuner fik lavet i perioden fra 1987 frem til i dag blev SAVE anvendt, og det var særligt den arkitektoniske iagttagelse, der stod centralt. Vi har vægtet elementerne lige og endda gjort særligt meget ud af det kulturhistoriske. Vi vurderede også, at det i forarbejdet til, hvad der senere skal blive en helhedsplan, var væsentligt at arbejde med tre tematiske perspektiver på tværs af de geografiske områder; 1) det nationale, 2) industriområder som helheder og 3) enkelte virksomheder. De tre tematiske perspektiver bliver mere tydelige i de næste kapitler, men ganske kort kan siges, at der til hvert perspektiv hører forskellige metoder. Det nationalhistoriske perspektiv kontekstualiserer industriområderne og analyserer både deres tilblivelseshistorie, men sætter dem også ind i den overordnede fortælling om industriens flytning fra by til forstad, siden til Jylland og siden i noget omfang at flage ud. Her er arkivalske undersøgelser og analyser centrale. Områdehistorien handler om tilblivelseshistorie, organisering, samarbejde mellem privat, kommunalt og statsligt initiativ og om nuværende ejeres forestilling om fremtiden. Men ligeledes handler det om visuel beskrivelse og fremhævelse af overordnede og karaktergivende træk ved planlægningen og bygningerne. Det er ikke alt, der er kommet med i rapporten, men i denne del af projektprocessen har der f.eks. været ministudier af nyetablerede indgangspartier, belsningsvariation og overgange mellem fabriks- og kontorenhed i sammenbyggede virksomheder. Enkeltvirksomhederne som perspektiv har både fokuseret på arkitektur, bygningstyper, materialebrug og diskussioner om sammenhæng mellem produktions/virksomhedstype og bygninger. Men i ligeså stor grad på tilblivelseshistorie og har stillet spørgsmålet: Hvor kom virksomhederne fra? Hvorfor etablerede de sig her? Hvem arbejdede der? Hvad har deres udviklingshistorie været? Denne del bygger både på interview, besigtigelse og arkivalske undersøgelser.

”Industriarv bør betragtes som et aktivt komponent i det byøkologiske kredsløb, og omdannelse og genanvendelse af industriområder og -bygninger bør ses som noget, der kan bidrage til stedets økonomiske og sociale bæredygtighed.”²⁸ Citatet er fra en artikel, der præsenterer den føromtalt digitale formidling af industriens bygninger. Det er klart, at genanvendelse og bevaring og kulturarv ikke altid går hånd i hånd. Udgangspunktet for undersøgelsen har ikke været at noget bestemt skulle bevares, men at finde ud af, hvad der er områdets ikkematerielle historie, hvad der er den materielle historie og hvordan området ser ud i dag. Denne viden danner tilsammen en historie om, hvad der kan være bevaringsværdigt, men det skal ikke være en ”kamp” om at bevare bestemte bygninger.

²⁸ Eske Møller & Badeloch Vera Noldus (2010): ”Industriarv – kortlægning, typologisering, genanvendelse - En indsats for industriens bygningsarv.” *Fabrik og Bolig*, s. 47-55.

Museet og kommunen er sammen blevet enige om udpegningerne af bygninger, men kan endnu ikke sige noget om deres nationale betydning, da den samlede viden på området er for lille til komparative studier. Museum og kommune er også enige om, at områdets væsentlige kulturhistorie og tidsdybde er værd at tænke ind i al fremtidig planlægning.

Hovedresultater

Projektets empiriske undersøgelser har varet fra 1. marts 2011 til 15. november 2011. Der er kommet en række forskellige resultater ud af samarbejdet og undersøgelsen. Resultaterne kan sammenfattes i flg. ni punkter:

- Et styrket samarbejde mellem Kroppedal Museum og Albertslund Kommunes Miljø- og Teknikforvaltning om kulturarv. Et samarbejde der nu er forankret i aftaler om fremtidige samarbejder om bl.a. den kommende arkitektkonkurrence i Hersted Industripark og lokalplanlægning i Røde Vejmølle industrikvarter og Værkstedskvarteret.
- Erfaring i forhold til at give museets arbejde med kulturarv, bl.a. i form af kap. 8 arbejde, en mere strategisk vinkel. Resultaterne fra undersøgelsen vil fremover indgå i museets anbefalinger af best practice på området; f.eks. i samarbejde med andre kommuner.
- Ny viden om Albertslund Kommunes industrilandskaber og forhandlingerne bag deres grundlæggelse. En viden, der er forankret i grundig analyse og er metodeudviklende i forhold til fremtidige undersøgelser af lignende karakter. Endvidere viden, der ikke blot er anvendelig i forhold til det kommunale fokus, men som også reviderer nogle af vores forestillinger om egnsplanlægningen i 1950'erne.
- En sikring af resultaternes synlighed på kommunens hjemmeside, hvorfra kommunens medarbejdere fremover kan hente oplysninger til brug i kommunens plan- og strategipapirer.
- Kulturarv integreres som element i Albertslund Kommunes interaktive GIS-kort, til glæde for borgere og medarbejdere.
- Fund af ikke tidligere benyttede arkivalier og sikring af private arkivalier ang. FDB's arkitektkontor.
- En bevilling fra Kulturstyrelsen til i 2012 i samarbejde med Museet på Sønderkov ved Vejen i Jylland, at undersøge FDB/Coops historie i 1950'erne og 1960'erne nærmere.
- Indsamling af materiale til i 2012 at skrive og indlevere en videnskabelig publikation om FDB/Coop.

Centralt i projektbeskrivelsen fra Kulturarvsstyrelsen står, at resultatet fra undersøgelsen skal integreres i Albertslund Kommunes web-struktur. Det bliver resultaterne i høj grad, men derudover

vil de komme til at indgå som centralt bilag i en arkitektkonkurrence om Hersted Industripark, samt indgå i arbejdet med to kommende lokalplaner.

En undersøgelse som denne har været resursekrævende, og med kommunernes trængte økonomi er kulturarven ikke det første prioritetsområde. Men projektet har som ovenstående punkter også peger på, været metodeudviklende i forhold til, hvordan kommune og museum fremover kan arbejde sammen. Næmlig ved i høj grad at koordinere kommunens bestemte indsats- og udviklingsområder eller temaer med museets strategiske kapitel 8 arbejde og forskningsprojekter og at dette samarbejde også inkluderer det lokale arkiv, der får bedre overblik over samlingernes forcer og mangler. Det er en helhedsorienteret tematisk eller geografisk fremgang, der på sigt vil give os stor fælles viden om kommunerne. Kroppedal Museum og Albertslund Kommune vil arbejde med metoden fremover, og på den måde få en fælles viden og en fælles forståelse af, hvad kulturarv i Albertslund Kommune er.

Formidling

Et sidste væsentligt element er selvfølgelig formidling af den viden, projektet har genereret. Det er danskernes penge, der har finansieret en undersøgelse som denne, og det er derfor vigtigt, at de får lyst til at opleve velfærdssamfundets kulturarv – også industrien.

Ifølge aftalen med KUAS var den overordnede formidlingsidé, at projektresultaterne skulle integreres i kommunens hjemmeside – bl.a. med web-GIS således, at det er muligt på et kort at klikke informationer frem. Denne del er ligeledes i Kroppedal Museums hjemmeside.

Af andre formidlings tiltag og -resultater af undersøgelsen skal nedenfor nævnes tre: Udstilling og guidede ture, Den politiske Vestegn og videnskabelig artikel.

Udstilling og guidede ture

Som tidligere nævnt skal Albertslund Kommune i løbet af 2012-13 gennemføre en arkitektkonkurrence om Hersted Industripark. I første omgang indbydes fem arkitektfirmaer til at komme med et løsningsforslag. Disse skal formidles i september-oktober 2012. Det er derfor aftalt med kommunen, at museet i august 2012 laver en udstilling på rådhuset, på baggrund af undersøgelsens resultater. Udstillingen skal omhandle både Hersted Industripark, Coop og Værkstedskvarteret og fokusere på både fortid og nutid.

En del af udstillingsaktiviteten vil være en række guidede ture med indlagte virksomhedsbesøg.

Kroppedal Museum har i forbindelse med planlægning af udstillingen søgt penge hos diverse fonde til fotooptagelser af industribygningerne. I ansøgningerne hedder det bl.a.: "Industri kvarterer er ikke ligefrem nogen turistattraktion! Nærmere det modsatte – her kommer man kun, hvis man arbejder eller har et ærinde. Det er ærgerligt, for industri- og erhvervskvartererne anlagt i 1960'erne er

yderst mangfoldige og gemmer på mange spændende bygninger og historier. Og kvartererne er væsentlige at beskæftige sig med som del af vores kultur- og velfærdshistorie. De kan fortælle de positive historier om et velfærdssamfund i vækst, om nye produktionsformer og byggeteknikker, men også de mindre positive om energikrise, afindustrialisering og udflytning af arbejdspladser. Nutidens hastige samfundsforandringer manifesterer sig fysisk i industri- og erhvervskvartererne, der rummer en fremtid med store forandringspotentialer.

Fotoudstillingen skal være med til at sætte et vigtigt fokus på industrikulturarven og skabe en fortsat interesse for den. Udstillingen vil have karakter af et pilotprojekt, der også vil kunne anvendes i andre af de københavnske omegnskommuner."

Den politiske Vestegn

Undersøgelsen indeholder en selvstændig delrapport "De politiske forhandlinger og baggrund vedr. udflytningen af FDB til Albertslund med særligt fokus på perioden 1954-64" og er skrevet af Darius Monfared, leder af Lokalthistorisk Samling, Albertslund. At få kortlagt forhandlingerne mellem FDB, Herstedernes Kommune, Byudviklingsudvalget for Københavns-egnen samt en række andre væsentlige aktører har været et vigtigt studie i samspillet mellem statslige, regionale, lokale og private interesser i første fase af udbygningen af Storkøbenhavn efter Fingerplanen.

Dette perspektiv ønsker Kroppedal Museum at arbejde videre med i de kommende år. Darius Monfared er i gang med at formulere en projektbeskrivelse om den politiske Vestegn. Projektet skal fokusere på det politiske niveau i omdannelsen af landkommuner ledet af sogneråd til moderne forstadskommuner med en stor befolkningstilvækst. Heri udgør undersøgelserne foretaget i forbindelse med projektet om industrilandskaber i Albertslund Kommune en væsentlig brik i den samlede forståelse.

COOP Danmark i Albertslund som industriminde – skitser til en artikel

Artiklen skal indleveres til enten et dansk eller internationalt tidsskrift. Den er ca. halvt færdig og indledningen fortæller, hvad der er artiklens formål:

Indledning

Produktion, transport, lagring, distribution, salg og forbrug af varer er en hel central del af velfærdssamfundet og detailhandelen har i høj grad sat sit præg på det 20. århundrede. Det gælder både hvad angår skabelse af den moderne forbruger, teknisk, økonomisk og ledelsesmæssig innovation og ikke mindst det fysiske aftryk som detailhandelen har sat i det danske landskab i form af f.eks. fabrikker, lagre og butikker.

Denne artikel vil undersøge detailhandelen i et kulturarvsperspektiv og helt konkret spørgsmålet om, hvordan Coop Danmarks hovedkvarter i Albertslund, bygget i begyndelsen af 1960'erne, skal

og kan forstås som et nationalt industriminde? Sidst i artiklen vil spørgsmålet om industri, erhverv og æstetik også blive inddraget. Hvorfor er den generelle æstetiske diskurs, at industri og erhverv er grimt og hvad betyder det for diskussionen om bevaring af industrielle miljøer fra det 20. århundrede?

Artiklen vil indledningsvist gøre rede for teoretisk grundlag og metodisk tilgang. Dernæst kommer et afsnit om FDB's historie frem til 1940'erne, for selvom artiklen hovedsageligt beskæftiger sig med perioden 1950-1965 er forhistorien væsentlig at have med. Artiklens hoveddel sætter COOP Danmarks hovedkvarter ind i en national kontekst ved at zoome ind fra den overordnede historie om rationalisering af lagre via indførelsen af selvbetjeningsbutikker til køleskabene i de danske hjem. Hovedargumentet i artiklen er altså, at for at kunne forstå centrallageret i Albertslund skal det ses i en national kontekst, der omfatter hele rationaliseringen af distributionsnettet i perioden 1950-65, og ses i en detailhandelskontekst, hvor varen følges fra produktion til privat husholdning.

Sidst vil artiklen som nævnt gå nærmere ind i diskussionen om industriminder og praktisk håndtering og formidling af kulturarv i stor skala.

Hersted Industripark set fra NØ i 1964. Foto. Lokalhistorisk Samling, Albertslund.

Hersted Industripark set fra Øst i januar 1972. Foto. Lokalhistorisk Samling, Albertslund.

Kulturarv i industrilandskaberne i Albertslund Kommune

I Fingerplanen fra 1947 er planlægningen for industrikvartererne beskrevet på flg. måde: ”Den væsentlige del af de nye industriområder, der kan blive brug for i hovedstadssamfundet, tænkes placeret i et bælte omkring byen(...)Her – ved roden af bebyggelsesfingrene(...)vil de ligge bekvemt, både for beskæftigede som bor ude i de enkelte ”fingre” og for dem, der kommer inde fra hele ”håndfladen””.²⁹

Fingerplanens ideologi var at planlægge velfærd for et samfund i vækst. En vækst, der ikke mindst kunne aflæses i den industrielle ekspansion, der skabte pladsmangel og problemer i det centrale København, mens der var plads længere ude i det, der dengang var byens periferi. Det var nødvendigt at få industrien væk fra byen, og langs den nuværende Ring 3 var det tænkt, at der skulle ligge en række industrikvarterer.

Herstedernes Kommune fik sin første dispositionsplan i 1957. I den var tre områder udlagt til industri- og erhvervsformål; Værkstedskvarteret, Hersted Industripark og Røde Vejmølle Industrikvarter inkl. området syd for Roskildevej. Områderne er alle bebygget i 1960’erne og begyndelsen af 1970’erne, og bærer på historier om centrale perioder i landets industrielle udvikling, hvilket afspejles i bygninger, byplaner og infrastruktur.

Hersted Industripark

Notatet falder i to dele. Første halvdel fortæller historien om etableringen af Hersted Industripark og væver den sammen med den nationale industriudvikling. Anden halvdel er en udredning af bevaringsværdier med udpegning af de markante, karaktergivende og typiske træk, der former industriparken inkl. udpegning af bygninger med særlige arkitektoniske og kulturhistoriske bevaringsværdier.

Hersted Industriparks historie

Hersted Industripark, eller Herstedøster Industricentrum som det hed i 1960’erne, skal, sammen med en række lignende industrikvarterer langs Ring 3, forstås som tredje bølge af industrilokalisering i Storkøbenhavn. Første bølge var den industri, der var placeret indenfor Københavns volde. Anden bølge skete fra midten af 1800-tallet og frem, hvor industrien blev placeret på havnearealer og i de nye brokvarterer f.eks. omkring Nørrebro Station. Samfundet og industrien ekspanderende med stadig stigende hast, brokvartererne blev for trange og sammenblandingen af bolig og industri blev i stigende omfang opfattet som et problem. Fra 1930’erne opstod nye alternativer langs den nuværende Ring 3.

²⁹ Skitseforslag til Egnspan for Storkøbenhavn. 1947, s. 49.

Danmark var, ligesom resten af Europa, i perioden fra 1958 til slutningen af 1960'erne inde i en højkonjunktur, og samfundslogikken var grænseløs produktion og vækst. Medlemskabet af EF i 1972, energikrisen i 1973, fokus på miljøproblemer, forurening, stigende gæld, politisk satsning på den offentlige sektor og en øget internationalisering og globalisering er alle faktorer, der har medvirket til grundlæggende at ændre vilkårene for industrien i Danmark. Særligt fra 1990'erne og frem har processen været tydelig med fusioner, produktionsomlægninger og udflytninger. Produktion bliver langsomt afløst af virksomheder beskæftiget med viden og service. Man taler generelt om en øget "kontorifisering" af tidligere produktionsområder, hvilket også er tilfældet i Albertslund Kommunes industri- og erhvervsområder.³⁰

Med den kommende letbane langs Ring 3, der bl.a. vil få et stop ved Hersted Industripark, er der lagt op til en af de største infrastrukturelle og planlægningsmæssige satsninger siden Fingerplanen i 1947. Det vil medføre store forandringer i kommunen. Derfor er det vigtigt, at borgerne og kommunen tager stilling til kulturarvspotentialet i de industrielle områder.

Industricentrum Herstedøster

Anlæggelsen af Industricentrum Herstedøster ved Ringvej B3 ved Herstedøster landsby var nyskabende inden for dansk industri. Både i kraft af arealets størrelse og byggeriets omfang, men også i kraft af den særlige arbejdsdeling der fandt sted mellem aktieselskabet Industricentrum Herstedøster og Herstedernes Kommune (i dag Albertslund kommune). Industricentrum Herstedøster er også af særlig interesse fordi det var det første projekt, som aktieselskabet Industricentrum Herstedøster udførte, før de etablerede industricentre andre steder i landet (Greve, Århus, Hjortshøj-Egå, Tune, Tåstrup, Varde, Frederikshavn, Brabrand-Årlev). Industricentrum Herstedøster vandt desuden en del opmærksomhed i udlandet, og arkitekt- og ingeniørellever fra hele Europa aflagde visit for at høre om det nye, moderne industricentrum.

Sven Lorenzen er en helt central figur i oprettelsen af Herstedøster Industricentrum. Han var, som konsulent for et firma i Århus, på udkig efter en byggegrund på 3000m² i Københavnsområdet. Det viste sig at være umuligt, da der ikke var nogen byggeomnede grunde ledige, dvs. grunde hvor adgang til vand, kloak og elektricitet var etableret. Derfor tog han selv initiativ til en etablering af Herstedøster Industricentrum på privat basis: "Når det var så besværligt at skaffe 3000m², kunne jeg ikke forestille mig andet end at mange andre firmaer måtte stå i samme situation. Behovet for et stort industriområde måtte være til stede."³¹

³⁰ For en historisk analyse af transformationsprocesserne i industrilokaliseringen fra 1960'erne og frem anbefales Kristoffer Jensen (2011): *Da beklædningsindustri blev modeindustri*, Ph.d.-afhandling Syddansk Universitet.

³¹ "Det private initiativ i byggeomnning og byudvikling", tale af Sven Lorenzen på Jysk Byplanråds 3. byplankursus, 1967. Lokalhistorisk Samling Albertslund, 71.9622, Herstedøster Industricentrum.

Herstedernes Kommune var af Byudviklingsudvalget for Københavns-Egnen blevet pålagt at bygge et beboelsesområde på gården Albertslunds jorder (gårdhusene i Albertslund Syd), og havde ikke ressourcer til at udstykke industrigrunde eller byggemodne området ved Herstedøster de førstkomende 10 år. Kommunen prioriterede boligudvikling og institutioner.

Sven Lorenzen og arkitekten Erik Friehling udarbejdede en plan, der overbeviste sognerådsformand Hans Nielsen og kommuneingeniør Christian Høgh om, at Lorenzen og Friehling kunne stå for planlægningen af området. I december 1962 oprettede Lorenzen aktieselskabet Industricentrum Herstedøster med henblik på at anskaffe sig jorderne nær Ringvej 3B. Aktieselskabets kapital var ved oprettelsen på 50.000kr, hvor Lorenzen selv ejede 40 pct. og fire andre partnere bl.a. Erik Friehling, entreprenørfirmaerne H. Hoffmann & sønner, samt A. Jespersen & søn ejede hver 15 pct. Et lån på 20 millioner blev taget i Handelsbanken, og jorden kunne købes kontant af de gårdejere, der ejede den.

Arkitekt Erik Friehling (1912-1990) var en anden central figur i etableringen. Alle bygninger, der skulle opføres på industriområdets grunde, skulle godkendes af Friehling inden de sendtes til endelig godkendelse hos kommunen. Friehling sørgede for, at virksomhederne overholdt ejerlavets stramme servitutregler for bygning på området. Han var endvidere engageret i oprettelsen af Albertslund Centrum og har designet Albertslunds borgmesterkæde.

Også H. Hoffmann spillede en central rolle i etableringen af industriområdet. **H. Hoffmann & Sønner** var et af Danmarks første store entreprenørfirmaer, etableret af Johan Heinrich Hoffmann i 1863 i Esbjerg. Firmaets arbejdsområder fulgte den generelle udvikling i entreprenørbranchen: H. Hoffmann begyndte med byggeopgaver indenfor jernbaner og havne i Jylland, hvorefter interessen fra 1. verdenskrig gik over til brydning af brunkul. Efter 2. verdenskrig arbejdede firmaet med udbygningen af den danske infrastruktur, herunder bidrag til Helsingørmotorvejen og lufthavnene i København, Århus, Ålborg og Esbjerg. Siden 2000 har firmaet blot heddet Hoffmann, og har stadig hovedkvarter i Hersted Industripark. Lorenzen nævner i sin erindring, at det blandt andet var grundet civilingeniør J.H. Hoffmanns gode navn, at partnerne fik mulighed for at tage så stort et lån i Handelsbanken.

A. Jespersen & Søn var et andet prominent entreprenørfirma, som eksisterede fra 1903 (opkøbt i 1991). Det var oprindeligt et murerfirma, der med tiden kom til at beskæftige sig med et hav af entreprenøropgaver.

Fælles for dem alle var, at de med deres økonomiske investering også sikrede sig en væsentlig del af arbejdsopgaverne med hensyn til byggemodning af området og arkitekt- og ingeniørbistand til de tilflyttende firmaer.

Jordopkøb

En væsentlig del af den overordnede fortælling om Vestegnen er forandringerne fra et landbosamfund, der producerede fødevarer, til et moderne forstadslandskab, hvor de store industrikvarterer fik en fremtrædende plads. En forudsætning for udviklingen var, at man kunne få fat på jord – og den skulle købes af gårdejere, hvis identitet og livsgrundlag i høj grad blev udfordret af den moderne byudvikling.

Sven Lorenzen var godt skåret for tungebåndet, hvilket han fik brug for, da han gik på jordindkøb i Herstederne. Han tilbød områdets gårdejere 8 kr. pr m² jord, uagtet den enkelte gård eller gartneris størrelse – og ejerne fik to dage til at tænke over tilbuddet. Blandt de opkøbte grunde var bl.a.: Østergård, Staurs gartneri, Anemindesgård, Herstedøstergård og Poppelminde. Opkøbet omfattede fire større gårde og otte gartnerier, i alt ca. 420 tdr. land eller 230 ha. der i sidste ende blev fordelt med 55 ha. til beplantning af Vestskoven, 8 ha. til park, kirkegård m.m., 17 ha. til vejarealer og 150 ha. til industrigrunde.

De entreprenante investorer gik til opgaven uden nostalgi og skrev om landsbyen Herstedøster, der ikke fik markerne tilsæt i 1963, men ”i stedet blev de totalt endevendt af larmende motorscrapers, bulldozers og gravemaskiner, som iværksatte en meget påtrængende operation, der skulle skaffe Københavns indeklemte industrier 1½ mill. netto m² billig jord(...)”³²

³² "Industrikvarteret i Herstedøster", *Ingeniørens Ugeblad*, nr. 19. Maj 1966, Særtryk uden sidetal

Samme emne blev taget op i Ekstra Bladet i april 1963, der skrev artiklen ”Nye millionærer skal ikke høste”. Aage Jørgensen som netop havde solgt Herstedøstergård på 300 tdr. land, udtaler: ”En skam er det jo at lægge industri herud, for vi ligger som et smørhul lige midt i området fra Vallensbæk til Brøndbyerne og Herstederne, som er den bedste landbrugsjord i hele landet. Den bare lerjord!”. Han ville dog ikke røbe sin salgspris over for Ekstra Bladet. Det ville gårdejer O.P. Jørgensen heller ikke, han havde solgt 60 tdr. land. Fru Ane K. Nielsen havde også solgt 60 tdr. land og indkasseret 2.145.500kr for gård og jorder. Derudover havde avisen talt med Fru Thrane, som indrømmede at familien ikke var glad for at skulle flytte efter at have solgt Østergård, hvor de havde boet i 31 år, og jord på i alt 120 tdr. land.

Lorenzen selv fortæller om Fru Jacobsen, som solgte sin gård, Aneminde, for 2,5 mill. kroner. Enkefru Jacobsen var ca. 80 år gammel, og boede med sine tre ugifte sønner i 50’erne. Fru Jacobsen indgik i behårde forhandlinger med den adm. direktør i Handelsbanken: hvis han ville beholde hendes penge i Handelsbanken, måtte han tilbyde hende en passende rente; hun fik ham 0,5 pct. op. Desuden inviterede direktør Glashof hende på en omvisning i direktion- og repræsentationslokalerne i Handelsbankens hovedsæde; Erichsens palæ på Kongens Nytorv; ”*en gunst kun få på det tidspunkt oplevede*”, som Lorenzen skriver.³³

Samarbejdet med kommunen

Lorenzens initiativ blev indledningen på et særligt samarbejde og en hidtil uset arbejdsdeling mellem private initiativtagere og en kommune. Den 16. juli 1963 skrev Dagbladet at finansieringsformen var ”usædvanlig”, og forklarede at ”kommunen ikke får én eneste øre i klemme”, eftersom aktieselskabet A/S Herstedøster stod for kloakering, veje og øvrig byggemodning. Eneste betingelse, var at kommunen accepterede, at en af aktieselskabets aktionærer, H. Hoffmann & sønner, fik entreprenøropgaverne uden licitation.

Hvor bemærkelsesværdigt dette samarbejde mellem privat og offentligt var, kan man forvise sig om i Lorenzens erindring om en episode i 1964: ”Kommunen havde jo ikke bidraget med en øre, men tilslutningsafgift til hovedkloakkerne, der førte spildevand til Avedøre, skulle betales med godt 1,5 mill, der skulle forfalde i efteråret 1964, men kommunen ringede den 30 marts, om vi ikke kunne betale 1. mill. a conto, for ellers var der den 1. april ikke løn til kommunens ansatte. Jeg cyklede ned på kommunekontoret på den nye Roskilde Landevej med millionen, og alle åndede lettet op”.

I slutningen af 1960’erne kom der knas i det ellers udmærkede forhold mellem Industricentrum Herstedøster og Herstedernes Kommune. Som følge af kommunens dårlige økonomi, blev grundskyldspromillen sat til 54 (til sammenligning 15-20 promille i nabokommunerne), hvilket betød en stærk beskatning af industrien. A/S Industricentrum Herstedøster indsendte derfor i 1969 en begæring til indenrigsminister Poul Sørensen om fra statslig side at fastlægge en

³³ Erindringspapir1 af Sven Lorenzen, *Projekt Det Vilde Vest* 1992. Lokalhistorisk Samling, Albertslund.

maksimumgrænse på kommunernes grundskyldstakst. Det kunne ministeren ikke. På en ordinær generalforsamling i november 1972 vedtog A/S Industricentrum Herstedøster en resolution, der anmodede kommunalkommissionen om at overføre dem fra Herstedernes Kommune til Glostrup Kommune. Motivationen var blandt andet, at Industricentret allerede havde Glostrups postnummer og trafikalt var tilknyttet Glostrup Kommune. Endvidere at en overførsel vil medføre en årlig skattebesparelse på ca. 7kr pr m². En kommunal overførsel til Glostrup blev aldrig til noget, men området har stadig postnummer i Glostrup.

Virksomhederne flytter ind – og ud

For en kort stund, kunne Industricentrum Herstedøster bryste sig af, at være Nordeuropas største industricenter. Denne glæde varede dog kort, for allerede et par år efter, overtog Avedøre Holme titlen. Men Herstedøster industricentrum var en succes fra starten: Der var en stor interesse for grundene, de etablerede virksomheder trivedes i det nye miljø, ejerlavet fungerede tilfredsstillende, der var anerkendelse fra fagfolk og besøg af studiegrupper fra Europa: *"Bogstaveligt taget hver uge har vi besøg af studiegrupper, ikke blot her fra landet, men fra Norge, Sverige, Finland, Tyskland, England, Japan og Israel, og på den tekniske højskole i Stockholm har den ledende professor i byplanlægning betegnet vort industriområde, som det mest avancerede i Europa"*.³⁴

I december 1964 stod de første virksomheder færdigbygget. Veje og kloakker var ligeledes færdige i 1964. I 1965 kom der enkelte cykelstier og fortove, og i 1966 vejbelysning, belægning på vejene, beplantning af rabatter og grønt område.

I 1964 blev 16 virksomheder færdigbygget, i 1965 yderligere 30 og i 1966 42. Ved årsskiftet 1966/67 kunne man altså på området beskue 90 nye virksomheder, der repræsenterede det ypperligste samfundet kunne producere indenfor moderne byggeri og produktion.

Eksempler på etablerede virksomheder:

Colgate-Palmolive flyttede fra Finsensvej på Frederiksberg, hvor der havde været alt for trangt siden industriboomet i 1950'erne. Colgate-Palmolive var den første virksomhed, der købte grund i det nye industricentrum, og var på den måde med til at blåstemple området. Men forhandlingerne om købet var ikke uden problemer. Koncernens amerikanske hovedsæde havde nemlig betænkeligheder ved at lægge en produktion i Danmark, der fra et amerikansk synspunkt lå faretruende nær USSR. Frygten for kommunismen blev trængt i baggrunden af ønsket om at styrke virksomhedens vesteuropæiske aktiviteter, og grunden blev købt i 1963. I foråret 1965 var produktionsmaskineriet på plads, og i maj måned blev fabrikken indviet. Fabrikken flyttede i 2005 produktionen til Frankrig og den danske administration til Kgs. Lyngby. Årsagen var bl.a. besvær

³⁴ "Det private initiativ i byggermodning og byudvikling", tale af Sven Lorenzen på Jysk Byplanråds 3. byplankursus, 1967. Lokalhistorisk Samling Albertslund, 71.9622, Herstedøster Industricentrum.

med at leve op til de danske miljøkrav om dæmpning af lyd- og lugtgener, der bl.a. forbyder natproduktion. Det karakteristiske vaskepulvertårn blev revet ned, og de resterende bygninger har siden stået tomme. De forsøges udlejet af Nordea-ejendomme, som er et af flere ejendomsselskaber med en portefølje af bygninger i området.

The Good-Year Tire and Rubber Company A/S indviede deres nye hovedkontor og lagerbygning på Fabriksparken 1 den 20. november 1964, Lagerbygningen er 60 m. lang og 40 m. bred, og der er 2400m² lagerplads og mulighed for udvidelse mod vest. Kontorbygningen har facade mod Fabriksparken, og imellem kontoret og lagret ligger en mellembygning med toiletter, kantine og garderobe. Det var første gang denne store, udenlandske virksomhed etablerede sig i Danmark.

A/S Dansk Delikatesse Kompagni (DADEKO) holdt i november 1966 rejsegilde for første etape af byggeriet for deres nye fabrik. Firmaet distribuerede Coca-Cola og Fanta øst for Storebælt, og fik med den nye fabrik 14.000 m² en kapacitet på 120.000 flasker. Man kom fra mindre lokaler på Sprogøvej på Frederiksberg, og indtog den 30.000m² store grund i løbet af 1967-1968.

Tidligt kort over Herstedøster Industricentrum, der viser, at vejene oprindeligt var tiltænkt andre navne end de har i dag. Lokalhistorisk Samling, Albertslund.

Industri er smuk!

I februar 1966 skrev Albertslund Posten: "Kun to industrigrunde tilbage", videre at der om kort tid ville være udsolgt, og at der nu var skabt en fabriksby uden lige i Danmark: "Herstedøster som

landsby er ved at forsvinde, lad os derfor nu skrive: Herstedøster som Danmarks smukkeste industriby er ved at opstå”.

I dag synes mange, at industri er grimt, og at industrikvarterer er kedelige. Sådan var det ikke i 1960’erne, hvor netop industrien og de mange nye arbejdspladser var spydspidserne i en ny samfundsøkonomi. Ordet smuk går igen og igen i beskrivelsen af byggerierne i de nye industrikvarterer. Det handler ikke blot om æstetik; at bygningerne var topmoderne i arkitektur, materialer og byggeteknik, men også at de var udtryk for væksten og fremskridtet og velfærdsdrømmen, der gav almindelige mennesker hidtil usete muligheder.

Albertslund Posten i maj, 1966:”Overalt møder man meget smukke virksomheder, med lige så smukke omkringliggende arealer. Kravene til arbejdspladsen er større i dag end nogensinde, og mange virksomheder gør, hvad der overhovedet er muligt for at skabe så ideelle forhold som muligt”

Politiken den 29. april 1966 i artiklen ”Det gode fabriksmiljø. Industriområdet i Herstedøster”: ”Da kravet om isolation af industriområderne i sin tid fremkom, var begrebet fabrik ensbetydende med grimme huse, høje skorstene, skidt, røg og larm. Ude i Herstedøster findes ingen af disse kriterier. Her er det smukt, og her er det også stille, - det eneste foruroligende element er de lastbiler, som rumler langs vejene”.

Albertslund Posten maj 1964, omtale af Brdr. A&O Johansen A/S nye fabrik: ”Endnu en smuk virksomhed er blevet indviet i Herstederne”, og om Colgate-Palmolive:”Colgate-Palmolive har indviet sin nye, smukke fabrik.”

Udflytning version 2

I løbet af 1990’erne og 2000’erne begyndte en ny udflytning. Mange virksomheder blev opkøbt, lagt sammen med internationale virksomheder, og flyttede produktionen væk fra Vestegnen. Enten til Jylland eller til andre europæiske lande. Som led i en modernisering skiftede ejerlavet og industricentret i 1995 navn til Hersted Industripark. I dag står Hersted Industripark sammen med kommunen overfor en udfordring i at videreudvikle området så det passer til en ny samfundslogik.

Udredning af bevaringsværdier

Hersted Industripark udgør et samlet, afgrænset kulturmiljø, der med ældre, ombyggede gårde, lagerhaller og distributions- og produktionsanlæg fortæller en væsentlig historie om udviklingen fra landbrugssamfund til et moderne, industrialiseret velfærdssamfund. Dermed har området en værdifuld tidsdybde.

Området var ved anlæggelsen det største af sin slags i Nordeuropa, men blev i løbet af et par år overhalet af lignende områder i Storkøbenhavn. Området er ikke unikt, men et fint eksempel på en helhedsplanlægning i stor skala, hvor brede veje og beplantning giver et ensartet præg og en bykvalitet. Samtidigt med det ensartede præg formår området at give plads til en variation af matrikelstørrelser, bygninger, byggeteknikker og virksomhedstyper. Området nød fra begyndelsen stor opmærksomhed i pressen og i fagtidsskrifter.

Bærende kvaliteter og fortællinger

Der er fire bærende kvaliteter ved Hersted Industripark. Det er fysiske kvaliteter, såvel som immaterielle, kulturhistoriske kvaliteter. Her er de adskilt i punkter, men det er klart, at de har en sammenhæng.

1. Planlægning og styring. Hersted Industripark er fra begyndelsen udstyret med et sæt servitutter, der i detaljer har reguleret, hvordan de opførte bygninger måtte se ud. Servitutbestemmelserne fra 1963 angiver bl.a., at det tilstræbes bygninger i gule sten; alternativt vandskurede eller malede facader i hvid eller grå. Mange bygninger er opført i gulsten men med konstruktive elementer af beton. Efter etableringsperioden har grundejerforeningen fortsat lagt vægt på, at en vis styring skal sikre ensartethed i vedligehold, skiltning etc. Dermed har området et overordnet samlet præg.

2. Grøn struktur. Hersted Industripark er fra begyndelsen anlagt med stor vægt på de grønne strukturer. Dette er en kvalitet ved området, og en, som er blevet fremhævet i nærmest alle dokumenter, der beskriver området fra etableringen til i dag. Det er derfor en meget synlig og karakteristisk kvalitet.

3. Infrastruktur. Hersted Industripark er fra begyndelsen anlagt med god fornemmelse for at dimensionere en infrastruktur, der kunne følge med udviklingen. Således er vejnettet rationelt og retvinklet med boulevarder på op til 33 meter i bredden, der stadig er tilstrækkeligt til nutidens trafik.

Initiativtagerne til Hersted Industripark ville oprindeligt have, at vejene skulle opkaldes efter kendte erhvervsfolk. Kommunalbestyrelsen foretrak ældre håndværk, og de nye hovedveje kom til at hedde Naverland, Farverland, Smedeland og Formervangen.

4. Velfærdssamfundets tidsdybde – fra landbrug til storskala. Hersted Industripark, eller Herstedøster Industricentrum som området hed indtil 1995, blev anlagt i midten af 1960'erne på privat initiativ. Anlæggelsen skal ses som et led i en længere proces, hvor industrien i takt med befolknings- og byvæksten er flyttet ud omkring København. Den store skala i området fortæller om et samfund i vækst. Det samme gør hastigheden, hvormed grundene blev solgt og bebygget. Jorden stammer fra fire store gårde i området. Af disse gårde ligger to i selve det område, der af kommunen er defineret som Hersted Industripark. Begge gårde er bevaret om end kraftigt ombygget, ligesom de gamle haveanlæg er forsvundet. Men områdets tidsdybde fremstår i kraft af de tilbageblevne gårde, som indordner sig i den nuværende struktur. Gårdene bør også have plads i den fremtidige struktur.

Den overordnede ensartethed fremhæves, men samtidigt er det også væsentligt at have blik for, at området har en høj grad af variation.

Bevaringsværdier og anbefalinger

De bærende fortællinger er også udgangspunkt for områdets bevaringsværdier. Først og fremmest er det områdets samlede karakter, de grønne værdier, infrastrukturen og tidsdybden, der fortæller en stærk kulturhistorie.

Det anbefales:

- at de grønne strukturer og vejstrukturen bevares i videst mulige omfang og videreføres i den kommende planlægning.
- at tidligere industribygninger så vidt muligt genanvendes i kommende omdannelser.
- at bevare de resterende gårde i videst mulige omfang.

Albertslund Kommune er hovedsagelig horisontal, og den flade karakter brydes af enkelte "fyrtårn" eller vartegn - vertikale bygninger som rager op i landskabet. Disse vartegn, siloer som kaffetårnet, kontortårnet, skorstene etc., kendetegner et bestemt område og er med til at give det identitet.

Det anbefales,

- at vertikale bygninger i videst mulig omfang bevares og genanvendes.

Der findes en række bygninger, som er væsentlige i bygnings- og kulturhistorisk sammenhæng. Hvorvidt de også har national betydning er endnu for tidligt at sige, da vi generelt mangler et

sammenligningsgrundlag på området. Disse bygninger behandles nærmere under ”udvalgte bygninger”.

Det anbefales:

- at disse bygninger inden nedrivning eller væsentlig omdannelse underkastes en konkret vurdering af deres arkitektoniske samt erhvervs- og kulturhistoriske værdi.

Formervangen. Der findes to grønne lommer, der er en del af den bevaringsværdige struktur. Det ligner mere en stille villavej end et industrikvarter, hvilket ikke er tilfældigt. Dels skulle de grønne strukturer skærme det omgivende samfund mod industrien, og dels er der en tydelig parallel mellem boligbyggeri og industrielt byggeri i 1960'erne. Mange af de mindre produktionsvirksomheder i Hersted Industripark består af en produktionshal i baggrunden og i forgrunden en kontor-administrationsbygning, der ofte minder om et gulstensparcelhus. Foto: Kroppedal Museum.

Sårbarheder

Der er udpeget et vækstområde i nærhed til den kommende letbane langs Ring 3. Et kommende blandet kvarter med erhverv, service og boliger vil ændre stedets karakter, og der er en fare for, at områdets nuværende karakter som sted, hvor der har foregået og stadig foregår produktion vil forsvinde. En evt. fortætning kan også være en trussel mod områdets grønne karakter.

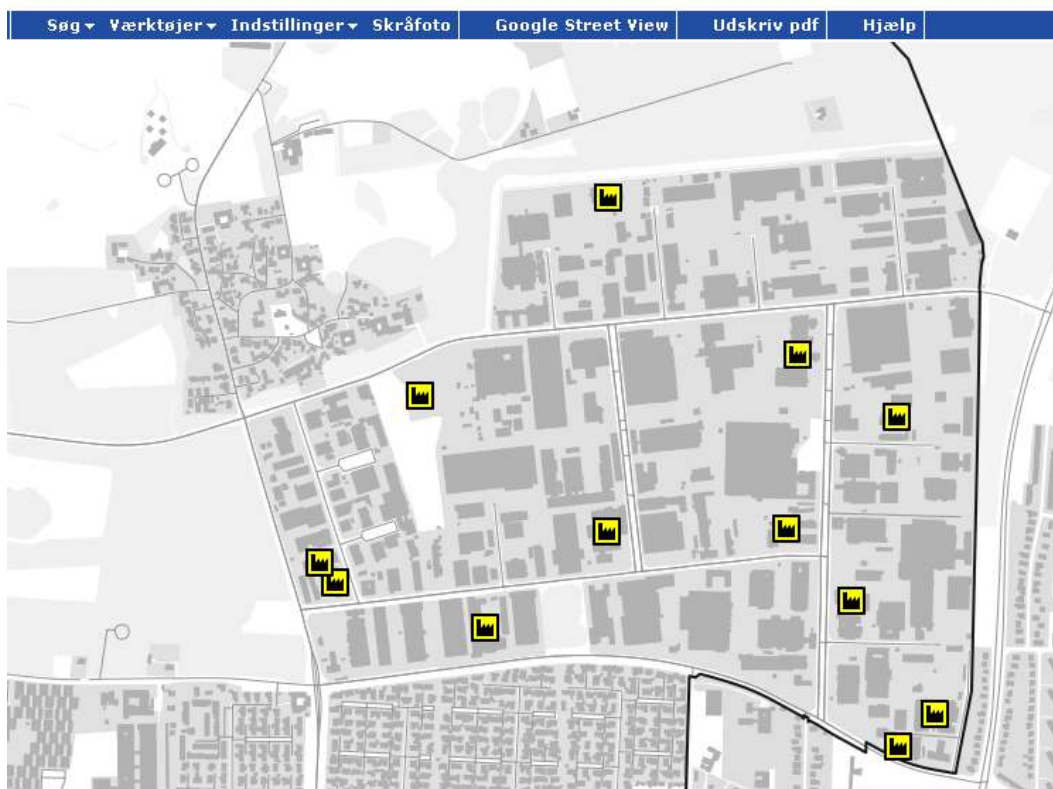
Der er tidligere eksempler på, at nogle af områdets væsentlige industrielle vartegn rives ned, hvilket kan være kortsigtet, da netop disse vartegn er med til at give området identitet. Ligeledes kan sådanne bygninger på længere sigt være værdiskabende. Her tænkes bl.a. på Colgate-Palmolives sæbetårn, der nu er nedrevet.

Identitetsskabende bygninger, der tidligere har været forbundet med produktion - og måske lugtgener som f.eks. sæbe og brød, kan senere have en stor nostalgisk værdi. Derfor bør evt. nedrivning overvejes nøje.

Virksomheder og bygninger med bevaringspotentiale i Hersted Industripark

I det følgende er en liste over bygninger, som er væsentlige i bygnings- og kulturhistorisk sammenhæng. Inden nedrivning eller væsentlig omdannelse bør disse bygningers arkitektoniske samt erhvervs- og kulturhistoriske værdi konkret vurderes.

Kortservice

De omtalte bygninger og virksomheder er her lagt ind i Albertslund Kommunes webGIS-kort på kort.albertslund.dk.

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Naverland 36
Opført	1967
Nuværende ejer	Johan Jensen & Søn
Virksomhedstype	Metalstøberi. Støber bl.a. i bronze.
Bygningsbeskrivelse	1-plans administrations-bygning langs Naverland med gavle i gule teglsten og facade i trækonstruktion med vinduesbånd og udfyldning af blå glassalplader. Lager-/værkstedshal i betonsøjle/-drager konstruktion med udfyldning af gule sten bag administrationsbygning.
Bygningshistorie	Firmaet bliver grundlagt i 1892 på Vesterbro i København, og drives nu af 4. generation. Produkterne er metalstøbegods til maskin- og skibsindustrien. Produktionen i den 3. etages ejendom på Vesterbrogade kan i begyndelsen af 1960'erne ikke længere leve op til miljøkravene i byens beboelseskvarterer og derfor bliver et nyt og moderne metalstøberi i Hersted Industripark bygget. Det er metalstøberiet, der har givet Formervangen navn. En former, er en, der fremstiller støbeforme af jern.

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Naverland 15-17
Opført	1967
Nuværende ejer	Lantmännen Unibake A/S. Tidligere Paaskebrød
Virksomhedstype	Brødfabrik til fabrikation af pølsebrød. Lukket i foråret 2010.
Bygningsbeskrivelse	Gulstenskompleks med 2-etagers administrationsbygning langs Naverland og produktionsbygninger omkring gård. Administrationsbygningen har mange fine detaljer med bl.a. kobberinddækket baldakin ved indgang, udfyldninger i glaserede klinker over og under vinduer på facaden og zinkinddækkede spærender. Fabrikken er blevet udbygget af flere omgange for at følge med produktionen. Fabrikschefen var bosat i et parcelhus på grunden. Det var oprindeligt en del af det gartneri, der var på grunden før fabrikken.
Bygningshistorie	Paaskebrøds historie begynder i 1951 på Vesterbro, hvor Julius Paaskesen og hustruen Dagny åbner en bagerbutik med bl.a. pølsebrød. Efterspørgslen er stor og efter en mellemstation på Frederiksberg flytter parret i 1961 produktionen til en ” halvautomatisk fabrik” på Egegårdsvej i Rødovre. Kapaciteten var, på dette tidspunkt, ca. 200.000 brød om dagen, og 25 medarbejdere var beskæftigede. Allerede efter få år er der behov for mere kapacitet, og i 1968 indvies en ny fabrik i Herstedøster. Det er den største specialfabrik af sin art i verden. I midten af 1970’erne produceres 144.000 pølsebrød i timen. I 1988 sælges fabrikken til svenske Cerealia (der i 2006 ændrede navn til Lantmännen Unibake A/S). I 2005 flytter administration etc. til Avedøre Holme, hvor netop fusionerede Cerealia og Schulstad holder til. I maj 2010 flytter produktionen til Harrislee, syd for den dansk-tyske grænse.

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Naverland 10
Opført	1965
Nuværende ejer	Beck Marine ApS.
Virksomhedstype	Administrationsbygning og showroom.
Bygningsbeskrivelse	Bygning/showroom udført som glaspavillon med udvendig stålprofilkonstruktion. Bygningen er meget harmonisk i proportionerne og den er placeret lidt tilbagetrukket på grunden. Pavillonen har et fint samspil med fyrretræerne foran bygningen.
Bygningshistorie	Bygningen er opført til familiefirmaet J.A. Alstrup A/S (bedre kendt som Glasalstrup) der blev oprettet i Århus i 1894. Firmaet byggede nyt hovedkvarter i Hasselager v. Århus i 1967. Glasset blev produceret i udlandet og blev lavet til specialiserede produkter i de danske afdelinger. Fra midten af 1980'erne har der været trykkeri og fra slutningen af 1990'erne showroom til både.

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Formervangen 5
Opført	1966
Nuværende ejer	LiNA Medical ApS
Virksomhedstype	Administrationsbygning og produktion.
Bygningsbeskrivelse	Karakteristisk 1-plans gulstens administrationsbygning med tidstypisk vandret vinduesbånd langs vejen med gulstenshaller opført bagved. Tegnet af arkitekt Henri Hansen. Flere tilbygninger er kommet til. De er tegnet af forskellige arkitekter.
Bygningshistorie	Grunden var oprindeligt tiltænkt en lakfabrik, men siden 1968 har der været medicinalproduktion. Indtil midten af 1990'erne Otto Broe A/S, der producerede kliniske ernæringsprodukter. Fra 1998 LiNA Medical, startet som Nikomed i 1977. Virksomheden udvikler og producerer instrumenter til kirurgi.

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Fabriksparken 33
Opført	1890
Nuværende ejer	Hoffmann A/S
Virksomhedstype	Ingeniørvirksomhed og ejendomsudvikler
Bygningsbeskrivelse	4-længet gård. Oprindeligt opført i røde teglsten, men fremstår i dag som vandskuret og hvidmalet. Hovedhuset er fritliggende og har frontispice mod havesiden.
Bygningshistorie	Gården på matrikel 5a hed Poppelminde. Den tilhørte i hundredevis af år samme familie. Gården blev flyttet ud fra Herstedøster landsby i 1810 og brændte i 1890. Den nye gård blev opført lidt ved siden af den gamle, fordi man efter gammel overtro mente, at det betød ulykke at opføre den samme sted. Gården og jorden blev opkøbt i forbindelse med etableringen af industriparken i 1963.

Poppelminde ca. 1949. Lokalhistorisk Samling, Albertslund.

Poppelminde 1963; året hvor gården og dens jorder blev solgt til Herstedøster Industricentrum. Lokalhistorisk Samling, Albertslund.

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Fabriksparken 34-36
Opført	1965. Nuværende produktionsanlæg erstattede de gamle i 1995.
Nuværende ejer	Colas Danmark A/S
Virksomhedstype	Procesanlæg til fremstilling af asfalt og bitumen. Udviklingsafdeling, der skaber nye produkter til markedet.
Bygningsbeskrivelse	Bygningskomplekset består af et markant højt, "svævende" tårn og flere høje haller. Tårnet og den ene hal står på søjler, så lastbiler kan køre under hallerne. Bygningerne er beklædt med hvide profilplader og der er flere blålakerede stålskorstene som giver hele procesanlægget et skulpturelt islæt.
Bygningshistorie	Colas Vejmaterialeaktieselskab blev grundlagt i 1930, hvor Shell Gruppen køber rettighederne til salg og fremstilling af bituminøse bindemidler i Danmark. Efter Anden Verdenskrig skyder asfaltfabrikker op i hele landet. Biltrafikken er under kraftig udvikling, vejnettet ligeledes og der er brug for asfalt. I 1965 åbner Colas to regionale centre i Herstedøster og Viborg. I 1970 producerer virksomheden 1 million tons asfalt på de forskellige produktionsanlæg i landet. Senere er virksomhedens aktiviteter også udvidet til udlandet.

Det første Colas asfalanlæg i Herstedøster Industricentrum. Anlægget stod færdigt i 1965 og blev erstattet af et nyt i 1995. Foto: Colas Danmark A/S.

Jubilæumsbillede fra 1981, hvor fabrikken i Hersted Industripark havde fremstillet 2 millioner tons asfalt. Foto: Colas Danmark A/S

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Smedeland 17
Opført	1965
Nuværende ejer	Royal Copenhagen Tidl. Schulstad brødfabrik.
Virksomhedstype	Produktionsanlæg.
Bygningsbeskrivelse	Bygningskompleks bestående af markant tårn på hjørnet af Fabriksparken og Smedeland samt fladebygninger. Bygningerne fremstår med filtsede og hvidmalede facader. I renoveringen af bygningerne har man valgt at bevare elementer fra det tidligere produktionsanlæg, selv om disse ikke mere er i funktion.
Bygningshistorie	Den første virksomhed i fabrikken på Smedeland 17 var Schulstad. Schulstad blev oprettet i 1880 i København og havde fra 1902 en brødfabrik på Ryesgade. Pladsen blev for trang og produktionsmetoderne forældet, så Schulstad byggede i 1965 Danmarks mest moderne, fuldautomatiske brødfabrik i Hersted Industripark. I 1993 flytter Schulstad til Avedøre Holme. Herefter huser bygningerne Coca-cola lager indtil 2003, hvor de købes af Royal Copenhagen, der i dag har hovedkvarter og produktion for ca. 120 mennesker.

Billedet til højre viser kontorhotellet efter, at det i 1993 var blevet udsmykket af kunstneren Bjørn Rødding (1919-2010). Værket blev fjernet i forbindelse med en facaderenovering i 2010. Foto: Kroppedal Museum (tv.) og Lokalhistorisk Samling, Albertslund (th.).

Adresse	Naverland 2, Smedeland 7 og 7b
Opført	1971
Nuværende ejer	Nordea Ejendomme
Virksomhedstype	Kontorhotel
Bygningsbeskrivelse	Center-kompleks med kontor- og fællesfaciliteter. Komplekset består af et højhus på 17 etager med svalegange hele vejen rundt om bygningen og en 2 etagers længebygning, hvor 1. salen krager ud over gavlene og stueetagen træder et skridt tilbage og giver plads for en søjlerække langs hele længden
Bygningshistorie	Center-komplekset var tænkt til at skulle rumme alle de servicefunktioner et industriområde har brug for. Kontorer, posthus, butikker, kantine. Dansk Totalentreprise A/S stod for byggeriet og opførte en etage på ca. 3 arbejdsdage.

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Smedeland 16
Opført	1964
Nuværende ejer	Molytex A/S
Virksomhedstype	Produktionsvirksomhed med kontorbygning.
Bygningsbeskrivelse	Kvarterets eneste shedtag gemmer sig bag en administrations-bygning. Gulstenshallen med shedtag er opført som den første af bygningerne i komplekset. Ud mod Smedeland ligger en anonym etplans administrationsbygning med et utilpasset glasindgangsparti.
Bygningshistorie	Hallen opførtes som 1. etape i en udflytning af virksomheden Weilbach & Cohn A/S senere Klee & Weilbach og senere igen Vølund A/S. Maskinfabrikken producerede indtil årtusindeskiftet bl.a. dele til motorer og maskiner. J.I. Christoffersen var arkitekt og ingeniør på projektet.

Foto: Albertslund Kommune

Adresse	Smedeland 36
Opført	1966
Nuværende ejer	Kraft foods. Udlejet til Smedeland auto m.fl.
Virksomhedstype	Kaffesilo.
Bygningsbeskrivelse	Den brune silo markerer sig i højden som et kvadratisk tårn beklædt med brune profilplader. Karatkaffeskiltet signalerer tårnets tidligere funktion til 3 sider. Tårnet er en del af et større kompleks, hvor især to gulmalede 6 etagers høje bygninger udgør en væsentlig del af kompositionen.
Bygningshistorie	Kaffefabrikken blev i 1960 bygget til Ferdinand Andersen & Co (grundlagt 1885). Mærket Karat Kaffe bliver lanceret i 1973, og i 1982 ændrer hele firmaet navn til Karat Kaffe. Fra 1986 en del af Skandinavisk Kaffekompagni, der i 1989 bliver solgt til den amerikanske fødevarerkoncern Kraft foods. Kraft foods danske hovedkvarter ligger i dag på Roskildevej 161. Der produceres ikke mere på adressen, og området anvendes til lager etc.

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Malervangen 11
Opført	1965
Nuværende ejer	Hougaard & Koefoed A/S
Virksomhedstype	Produktionsvirksomhed med kontorbygning.
Bygningsbeskrivelse	Godt eksempel på den karakteristiske type i kvarteret: Administrationslænge med vandret vindusbånd i gule tegl med fladebygning bagved. Her er indgangspartiet en integreret del af arkitekturen. Arkitekt Niels Schou.
Bygningshistorie	De to venner Poul Hougaard og Thorkild Koefoed grundlagde firmaet i 1948 og åbnede deres første maskinfabrik på en 1. sal i Sundby på Amager i 1949. Her producerede de husholdningsvægte med en nøjagtighed på plus minus 2 gram. I løbet af 1950'erne producerede virksomheden mange forskellige ting som f.eks. skopudsemaskiner og fejbladsholdere til modulkøkkener. Firmaet specialiserede sig i pladearbejde for Struers Kemiske fabrik. I 1965 flyttede man ind i den nybyggede fabrik i Herstedøster. I dag beskæftiges ca. 55 medarbejdere.

Foto: Kroppedal Museum

Adresse	Gamle Landevej 4
Opført	1930
Nuværende ejer	Boma 499 A/S
Virksomhedstype	Engrossalg af tæpper og tekstiler.
Bygningsbeskrivelse	Rester af driftsbygninger af gård.
Bygningshistorie	Matrikel 2a var i slutningen af 1800-tallet jord tilhørende kirkesangerembedet ved Herstedøster kirke. Således havde kirkesangeren mulighed for en ekstra indkomst. Jorden blev i begyndelsen af 1900-tallet overdraget til en gårdejer, der opførte gården Pilehøj. Driftsbygningerne eksisterer stadig og anvendes til erhverv, mens stuehuset blev revet ned i 1990'erne.

Coop – centrallageret i Herstedvester

Begrundelse

I 2007 udpeger Kulturarvsstyrelsen 25 nationale industriminder. Et af dem er Coops centrallager og hovedkontor i Albertslund og begrundelsen lyder, at Coop Danmark i Albertslund er:

hjertet i en stor engrosvirksomhed, der med mange års centralisering er blevet karakteristisk for varedistributionen i Danmark

en gennemført funktionalistisk arbejdsplads på størrelse med en mindre by

en repræsentant for distributionssiden i den særlige danske andelsorganisering

Coops hovedkontor og centrallager udgør et stort, sammenhængende bygningskompleks af høj arkitektonisk kvalitet. Det samlede bruttoetageareal er på i alt 111.295 m². Rationaliseringen af varedistribution fra vertikale pakhuse i byerne til horisontale, truckbetjente haller tæt på infrastruktur, har haft stor betydning for udviklingen af detailhandelen på nationalt plan. Men også lokalt har virksomheden med sin tidlige lokalisering været motor i Albertslunds udvikling fra landsogn til moderne forstad.

Coops administration samt den tilhørende del af Vallensbæk Torvevej er i Kommuneplanen udpeget som bevaringsværdig bygning og anlæg.

Bærende kvaliteter og fortællinger

Ovennævnte begrundelse for udvælgelse af Coop Danmark som et af Danmarks 25 nationale industriminder angiver også nogle væsentlige bærende kvaliteter og fortællinger, der, suppleret med en lokal vinkel, kan opsummeres i flg. tre punkter:

- **Distribution og innovation:** Centrallageret i Albertslund skal ses i sammenhæng med den generelle centralisering og rationalisering af den danske detailvaredistribution, der pågik fra midten af 1900-tallet og frem. Initiativerne havde grundlag i amerikanske forbilleder og FDB's særlige andelsorganisering gjorde foreningen i stand til hurtigt og effektivt at implementere strukturændringer fra produktion over distribution til forbruger. Centrallageret i Albertslund er det fysiske udtryk for disse innovative strategier og deres implementering.
- **Fremsynet funktionalisme:** Virksomheden er placeret i to afsnit på hver sin side af Vallensbæk Torvevej, med hovedkontor, kantinebygning, IT- og laboratoriebygning vest for vejen og de to store haller, fabriksafsnittet, tørvarecentret, kontorbygning og møbelhus øst

for vejen. Området mellem de to afsnit er bearbejdet som en sammenhængende plads bundet sammen af klippede bøgehække og chaussestenbelagt flade. Ikke mindst Poul Henningsens belysningsarmatur ”Medlys” som udgør køregadens belysning tilfører stedet en høj kvalitet. Anlægget har en samlet bebyggelsesplan, og der er foretaget forholdsvis få ombygninger og udvidelser, trods flere virksomhedsmønstre som følge af rationalisering og hensyn til klima, miljø og energi. Bygningerne opfylder stadig i høj grad virksomhedens behov, hvilket vidner om en meget fremsynet planlægning. Dette er også årsagen til, at bygningskomplekset stadig fremstår som en integreret helhed et halvt århundrede efter, at det blev bygget.

- **Fra landsogn til moderne forstad:** Herstedernes Kommune var i midten af 1950’erne et landsogn, der langsomt var i gang med den omstilling som Fingerplanen fra 1947 foreslog. Med FDB’s opkøb af jord og placering af en stor arbejdsplads har foreningen medvirket til denne omstilling og udvikling af Albertslund Kommune.

Bevaringsværdier og anbefalinger

Coops hovedkontor og centrallager i Albertslund har som helhed en bygningsmæssig og kulturhistorisk høj kvalitet. Kvaliteterne viser sig på flere niveauer, som spænder fra den bagvedliggende idé og disponering af bebyggelsen til den håndværksmæssige udførelse helt ned i detaljerne.

På trods af de meget varierede funktioner som de forskellige bygninger i anlægget rummer, opleves der alligevel en høj grad af sammenhæng, som bl.a. skyldes den arkitektoniske bearbejdning som udgøres af et gennemført modernistisk udtryk, og dels af at de store haller er ”pakket ind” i kontorfløje som smyger sig hele vejen rundt om anlægget. Disse kontorfløje er foruden at skabe sammenhæng også medvirkende til at menneskeliggøre skalaen, trods anlæggets meget store dimension.

Det anbefales:

- at udpegningen af bevaringsværdige dele i Kommuneplanen (administrationsbygning samt den tilhørende del af Vallensbæk Torvevej) udvides til at omfatte hele bygningskomplekset og pladsen med beplantning, belægning og belysning i form af Medlys-armaturerne på Vallensbæk Torvevej.

Sårbarheder

Fremtidig renovering eller efterisolering, hvor facadeplader udskiftes med materialer af en ringere kvalitet kan forringe bygningernes bevaringsværdighed. Især hovedkontoret og kontorbygningerne ud mod pladsen er følsomme overfor denne slags forringelser.

Udskiftning af belysningsarmaturerne på Vallensbæk Torvevej vil fratage en væsentlig del af den særlige karakter, som pladsen har i dag.

Kaffetårnet er funktionstomt, hvilket er en trussel for siloens fremtidige eksistens. Det er derfor væsentligt, at understrege dette elements betydning som vartegn og nationalt ikon.

Historie

I 1844 stiftede 28 vævere fra byen Rochdale lidt nord for Manchester i England verdens første brugsforening. Sortimentet var de allervigtigste fornødenheder: smør, sukker, mel og lys. Meningen med foreningen var at gøre "Købmænd, Fabrikanter og Kapitalister" overflødige ved selv at skaffe billige, troværdige varer og videredistribuerer dem til medlemmerne, der i sidste ende delte overskuddet. En ganske simpel ide, som hurtigt vandt udbredelse i mange europæiske lande og har haft stor betydning for detailhandelen.

I Danmark blev den første brugsforening, Thisted Kjøbstads Arbejderforening, oprettet af præsten Hans Christian Sonne i 1866. Formålet var i hovedtræk det samme som hos Rochdalevæverne, og på fem år blev der skabt yderligere 80 brugsforeninger i Danmark efter det oprindelige princip. Og væksten fortsatte! I 1880 var der ca. 200 foreninger med 7000 medlemmer, og i 1890 700 foreninger med 80.000 medlemmer.

FDB eller Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger blev oprettet i 1896. Den var resultatet af en proces, der havde pågået i tre årtier og samlet mere end 100.000 danskere i Husholdnings- og Arbejderforeninger, hvis hovedformål var ved "Indkjøb af Varer i større Partier at forskaffe disse til saa billige Priser som muligt".

I 1908 flyttede FDB ind i et nyt hovedkvarter på Njalsgade i København. Samtidigt gik fællesforeningen selv ind i produktionsvirksomhed for at skaffe endnu billigere varer og at have bedre kontrol med varetilførslen. I 1900-tallets første årtier opførte eller købte man rundt om i landet produktionsenheder til at lave kaffe, chokolade, sukkervarer, tobak, reb, sæbe, margarine, cement, skosvæerte og anden kemisk produktion og krydderier. Senere, i 1931, fulgte en hvedemølle, der hurtigt blev tilbygget med havregryns- og bygmølle, en høstbindegarnsfabrik, et hørskætterier, et garveri, en træskofabrik og en konserverfabrik.

I 1929 fik FDB sit eget arkitektkontor, og i 1932 opførte man Andelsskolen ved Middelfart; en skole, der ud fra folkehøjskoleprincipper uddannede kommende butikspersonale til landets brugere og holdt kurser for tillidsmænd og funktionærer.

Rationalisering

Befolkningstallet i de danske byer voksede, og det samme gjorde trafikken. Det blev gradvis mere besværligt for FDB at distribuere varer fra byerne, hvor lagrene var vertikale pakhuse, med dårlige

adgangsforhold. I slutningen af 1940'erne havde sammenslutningen ca. 50 forskellige kontor- og lagerafdelinger geografisk placeret 16 steder i landet. I 1955 passerede 154.000 tons gods som det tog 140.000 arbejdstimer at håndtere. Det var tre til fire gange så meget som i moderne og gennemmekaniserede varehuse i USA med samme kolonialmængdeomsætning.

Rationalisering stod derfor højt på ledelsens dagsorden i 1950'erne. Ledende medarbejdere blev sendt på studieture til USA for at hente inspiration til effektivisering af distributionsnettet.

I slutningen af 1955 bad FDB's førstedirektør Ebbe Groes distributionsafdelingen om et forslag til udarbejdelse af "et formålssvarende distributionsapparat til FDB". Et halvt år senere kom rapporten "Plan for den fremtidige udvikling af FDB's varefordeling", der anbefalede at nedlægge de mange lokaliteter og samle aktiviteterne på syv centralt placerede lagre. Lagrene blev opført mellem 1959 og 1966 og kom til at ligge i Aalborg, Aarhus, Herstederne, Holstebro (lukket 1985), Odense, Vejen og Vordingborg (lukket 1986). Centrallageret i Herstedernes Kommune blev også foreningens hovedkvarter- afløseren for Njalsgade.

Samtidigt med rationaliseringsplanerne ledte FDB efter nye byggegrunde. Grunden i Albertslund, matr. nr. 15a af Herstedvester, senere Roskildevej 65, blev fundet af den daværende direktør for FDB's frøafdeling i Glostrup, Arnold Bernhard Bagge-Andersen. Han præsenterede i 1954 ideen for Ebbe Groes, der samme år forelagde ideen for FDB's bestyrelse, idet han mente, at grunden opfyldte de krav som FDB stillede til et nyt hovedkvarter:

1. Være ca. 35 tdr. land stort
2. Kunne tilføres jernbanespor til godstransport
3. Ligge i nærheden af hovedvej nr. 1 (Roskildevej) af hensyn til forbindelsen til det øvrige land
4. Ligge i nærheden af ringvejene rundt om København af hensyn til forbindelsen til FDB's afdelinger i hovedstadsområdet
5. Ikke være placeret for langt fra København af hensyn til FDB's ansatte, der hovedsageligt var bosiddende i hovedstadens nærmeste omegn.

Bestyrelsen havde en række betænkeligheder: For det første mente man grunden var for stor. Dernæst fandt man en placering så langt uden for København problematisk, og slutteligt gjorde bestyrelsen sig bekymringer om medarbejdernes og brugsforeningernes bestyrelsesmedlemmers og uddelers reaktion på forslaget. Men modstanden til trods blev jordopkøbet vedtaget.

Forhandlingerne fra grundkøb til rejsegilde

Jorden var udstykket fra Røde Vejmøllegård ved Roskildevej. Selve gården lå på vejens nordlige side, mens gårdens jord på matr. nr. 15a lå syd for Roskildevej. Matriklen hørte under Herstedvester ejerlav, men blev, som resten af bebyggelserne øst for statsfængslet langs Roskildevej, lokalt opfattet som en del af Vridsløselille. Røde Vejmøllegård daterer sig tilbage til 1770, og var nabo til

Røde Vejrmølle kro. I 1919 blev gården med tilhørende jord overtaget af frøgrosserer og generalkonsul Hjalmar Hartmann. I 1955 købte FDB matrikel 15a HV af Hartmanns enke, generalkonsulinde Gerda Hartmann. I vurderingsprotokollen angives, at grunden blev solgt for 900.000 kr. Arealet var defineret som 34ha landbrugsareal, og vurderingssummen til ejendomsskyld var sat til 240.000 kr. Salget af jorden var behæftet med en betingelse om, at man købte hele grunden.

Forhandlingerne om FDB's udflytning involverede, foruden de lokale forhandlinger med Herstedernes Kommune, desuden en række administrative instanser og aktører. Blandt de væsentligste var: Boligministeriet, Ministeriet for offentlige Arbejder, Landvæsens-kommissionen for Københavns amt, Generaldirektoratet for Statsbanerne samt Byudviklingsudvalget for Københavns-Eggen (BUK).

Den 5. marts 1955 søgte FDB om dispensation fra byudviklingsplanen for Københavns-eggen af 18. december 1951 til opførelse af en bebyggelse til industri og lager på ejendommen matr. nr. 15a HV (Røde Vejrmøllegård), der i byplanen var udlagt som yderzone. FDB ønskede at opføre 36-40.000 etagemeter og anslog at 5-600 ansatte skulle beskæftiges på området fra start. BUK undrede sig over henvendelsen, da udvalget allerede i begyndelsen af 1950'erne sammen med Herstedernes Kommune havde fastlagt byplanen for området. Udvalget vurderede derfor, at grunden ikke var moden til så omfattende en anvendelse. Udvalget påtalte endvidere, at Herstedernes Sogneråd uden at kontakte BUK havde givet tilsagn om sognerådets medvirken til dispensationer for byudviklingsplanen.

På trods af uviljen mod at sprænge de rammer, der allerede var lagt for planlægningen af Storkøbenhavn, fik FDB overbevist BUK og andre myndigheder om rigtigheden i at placere centrallageret på grunden i Herstederne. Dette foregik igennem 1955 og 1956 på forskellige fronter. De mange sideløbende forhandlinger viser, at FDB var en magtfuld aktør, der formåede at ændre beslutninger på de fleste administrative niveauer.³⁵

Den officielle indvielse af centrallageret fandt sted i maj 1964. Ved den officielle åbning af centralafdelingen holdt borgmester Hans Nielsen en tale og sagde bl.a.: ”Det er os en glæde af få sådanne virksomheder placeret i kommunen idet det giver beskæftigelse, og vi derved undgår den karakter af soveby, som er så mange omegnskommuners lod. Desværre har vi endnu ikke boliger nok til at imødekomme alle arbejderes og funktionærers behov.”

³⁵ For videre læsning om planlægningen af FDB's centrallager og forhandlingerne med stat og sogneråd læs Darius Monfareds bidrag ”De politiske forhandlinger og baggrund vedr. udflytningen af FDB til Albertslund med særligt fokus på perioden 1954-1964, s. 66 ff.

Arkitektkontoret

Centrallageret er tegnet og projekteret af FDBs eget arkitektkontor med civilingeniør Carl Bro som rådgivende ingeniører. Arkitektkontoret var en integreret del af FDB, hvilket har bevirket at organisationens behov og struktur har været fuldt tilgodeset i planlægningen af anlægget i Herstederne.

Arkitektkontoret blev oprettet 1. november 1929 og holdt oprindeligt til i kontorkomplekset Axelborg i København. Lederen af arkitektkontoret var arkitekten Mathias Kjeldsen Michaelsen, der gik på pension i 1964 og blev efterfulgt af arkitekt Hans Nielsen. Arkitektkontoret voksede fra 8 ansatte i 1931, over 30 i midten af 1930'erne til at være 100 da man flyttede til Herstederne i 1964. Dermed var arkitektkontoret landets største, og opgaverne var udover planlægningen af centrallagre, at hjælpe med ombygning og effektivisering af brugsforeninger landet over.

En af opgaverne for tegnestuen var at projektere Blokland-bebyggelsen. Jorden havde FDB solgt videre til Vridsløselille Andelsboligforening i 1960'erne. Salget var påhæftet en tinglyst klausul om, at FDB's tegnestue skulle være projekterende for det kommende boligbyggeri på grunden. I 1970 stod Blokland færdigt. Blokland bestod af i alt 4 blokke, hvoraf den længste på daværende tidspunkt, med sine ca. 360 m, var Danmarks næstlængste hus og indeholdt 183 lejligheder. Hele komplekset indeholdt i alt 295 lejligheder.

I 1983 blev tegnestuen nedlagt og en del af de ansatte arkitekter etablerede sig som selvstændig tegnestue under navnet AK83. Denne fungerer stadig som arkitekturrådgivning ved ombygninger i Coop Albertslund.

Centrallagerets karaktergivende elementer

Foto: Kroppedal Museum

Emne/bygning	Hovedkontor
Opført	1964
Type	Administrationsbygning
Beskrivelse/historie	<p>Hovedadministrationsbygningen udgør den vestlige afgrænsning af bygningskomplekset. Bygningen består af to bygningskroppe på hhv. 2- og 3 etager, som parallelforskyder sig i forhold til hinanden.</p> <p>Den sydligste og laveste bygning får dog en ekstra etage, idet terrænet viger og gør det, der ellers ville være kælder til en underetage med fuldt dagslys.</p> <p>Hovedkontorets samlede bruttoetageareal udgør 19.218 m².</p> <p>Bygningen har et karakteristisk senmodernistisk udtryk med en lodret taktfast opdeling i facaden, som giver bygningen en ro, orden og saglighed, som understreges i det gedigne facademateriale.</p> <p>Facaden er opbygget som en curtain-wall og selve facadebeklædningen består af den svenske grønlig Offerdal-skifer, hvor overfladen fremstår som det naturlige brud i stenen.</p> <p>Samtlige kontorer orienterer sig mod hhv. øst og vest og man har sikret sig mod generende sollys i kontorerne ved at placere udvendige aluminiums jalousier, som er designet så de ikke tillader direkte sollys i perioden fra februar til december.</p> <p>Jalousierne bevæges med trykluft og kører og parkerer bag stenpladen på facaden. Da jalousierne betjenes manuelt for hvert enkelt vindue giver dette en levende facade, hvor nogle af jalousierne kan være oppe, andre kan være nede og nogle kan være parkeret midt i vinduet.</p> <p>Når man træder ind i bygningen mødes man, efter det lavloftede område med receptionen, af en aula hvor alle husets etager blotlægges. Herfra har man fint udsyn over den velholdte og frodige have. Loftet består af et stort afskærmet ovenlys, hvor der også er integreret kunstlys. Afskærmningen består af 1948 vandrette og lodrette overfladebehandlede aluminiumsplader, som skyder sig ind i hinanden i et smukt, rumgeometrisk mønster. Og selvom demontering af loftsplader og udskiftning af 324 lysrør kræver 2 mands arbejdskraft i 3 uger hvert 8.-10. år, så må det siges at være det værd, for kombinationen af dagslys og kunstlys gør loftet meget raffineret.</p>

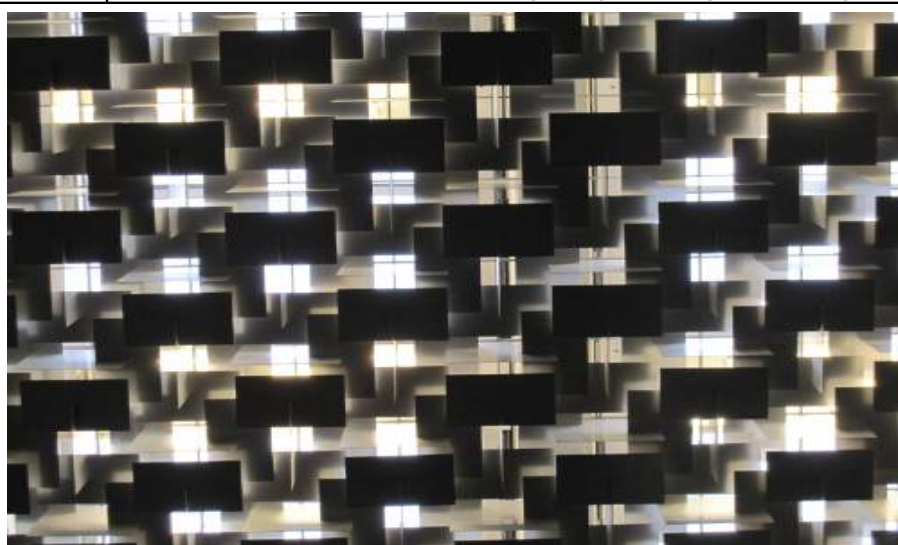

Foto: Kroppedal Museum

Emne/bygning	Kontorbygning, Laboratoriebygning, Møbeludstilling
Opført	Hhv. 1964, 1964 og 1962
Type	Administrationsbygning
Beskrivelse/historie	Disse tre bygninger medvirker til rumdannelsen på pladsen på Vallensbæk Torvevej. Trods bygningernes varierede facadematerialer, fremstår de som en helhed, i kraft af det arkitektoniske formsprog og facadernes rytme og proportionering. Kun Laboratoriebygningens og Møbelhusets navne vidner om, at bygningerne har huset andre funktioner, end den kontorfunktion som bygningerne rummer i dag. Møbelhuset blev sløjfet i 2003.

Foto: Kroppedal Museum

Emne/bygning	Plads på Vallensbæk Torvevej
Opført	1964
Type	Plads, grønt anlæg
Beskrivelse/historie	<p>Pladsens rum er defineret af hovedkontorets nord-sydgående langstrakte bygningsvolumener mod vest, og den store tørvarehal og kontorbygninger mod øst. Parallelt med Roskildevej og som pladsens nordlige afgrænsning finder vi to lange slanke en-etages bygningskroppe, som tilsammen danner ”port” ind til virksomheden fra Roskildevej.</p> <p>Vallensbæk Torvevej udgør på dette sted 4 spor og en bred midterrabat som skærer sig igennem pladsen.</p> <p>Trods de store skalaforhold, der hersker på den åbne plads, opleves pladsen som et sammenhængende og karakteristisk rum, der definerer sig selv i forhold til det omgivende forstadslandskab på en måde, som gør, at man får en følelse af, at der er noget særligt på færde, når man drejer ind på Vallensbæk Torvevej fra Roskildevej og passerer igennem ”porten”. Eller når man bevæger sig nordpå ad Vallensbæk Torvevej og starter nedstigningen efter at have passeret over jernbanebroen.</p> <p>Med til at understrege stedets særlige karakter er bearbejdningen af det grønne element, belægningen og ikke mindst belysningen i form af Poul Henningsens fine armaturer ”Medlys”, der som navnet indikerer, også tilfører stedet en ganske særlig oplevelse efter mørkets frembrud.</p>

Foto: Kroppedal Museum

Emne/bygning	Personalehave
Opført	1964
Type	Grønt anlæg
Beskrivelse/historie	<p>Bag hovedkontoret findes en have, som er lukket for offentligheden. Heromme er grønt og frodigt. I forbindelse med kantinen, umiddelbart bag hovedkontoret, er indrettet en lille oase med spejldam med karper og store rododendron i forskellige farver. Haven er afgrænset af en søjlegang på begge sider, som er med til at definere rummet og gøre skalaen mere menneskelig, trods placeringen mellem de to høje bygninger.</p> <p>Den såkaldte spejldam syner ikke dyb, men det er i virkeligheden et 4 meter dybt bassin og vandet tjener som kølevand til klimaanlægget i hovedkontoret.</p>

Foto: Kroppedal Museum

Emne/bygning	Kaffetårnet
Opført	1974
Type	Lagerbygning, silo
Beskrivelse/historie	<p>De fleste, der kører på jernbanestrækningen mellem Høje Taastrup og København, lægger mærke til kaffetårnet med cirkelpigen.</p> <p>Kaffetårnet eller kaffesiloen er bygget i 1974, som erstatning for FDB's kafferisteri i Kolding. Oprindeligt havde tårnet en kapacitet på 2 tons kaffe, men rummede, da produktionen var på sit højeste, 2.500 tons råkaffe. Det svarer til halvdelen af årsproduktionen i FDB.</p> <p>Råkaffen blev, via et luftdrevet transportsystem, ført ind til selve risteriet i den bagvedliggende hal, kaldet fabriksafsnittet.</p> <p>Kaffeproduktionen ophørte i 2005, da virksomheden blev solgt til det svenske selskab Ljöfbergs Lila.</p> <p>Råkaffesiloen er i dag funktionstømt, men er stadig prydet med cirkelpigen, der blev tegnet af Aage Sikker Hansen i 1955 og er i dag et nationalt ikon.</p>

Kaffesække på vogn i 1960'erne. Foto: Erhvervsarkivet. Århus.

Foto: Erhvervsarkivet. Århus.

Emne/bygning	Jernbanen
Opført	1964-2006
Type	Spor
Beskrivelse/historie	<p>Der er stadig jernbanespor i asfalten mellem fabriksafsnit og tørvarecenter og mellem fabriksafsnit og kaffesilo, som vidner om den tid, hvor distributionen foregik via jernbanenettet.</p> <p>Grundidéen om, at jernbanevogne skulle kunne køre ind på området mellem de to haller fra jernbanesporet syd for grunden bestemte hallernes placering. Vognene blev losset og læsset, før de igen blev koblet på togstammer og kørte ud på jernbanenettet og distribuerede varer til butikkerne i hele landet.</p> <p>DSB ophørte imidlertid samarbejdet med Coop i 2006, og man var herefter nødt til kun at benytte den nedsænkede køregård og adgangen for lastbiler langs sydfacaden på Tørvarecentret. Varer føres i dag i pendulfart ind og ud af Sydporten på Sydvestvej på lastbiler, som har overtaget togvognenes arbejde.</p>

Foto: Kroppedal Museum.

Emne/bygning	Tørvarecentret
Opført	1962
Type	Fladebygning/varelager
Beskrivelse/historie	<p>Tørvarecenteret er en L-formet hal, der rummer reoler med varer fra gulv til loft. På sydfacaden er ikke mindre end 28 Dock-shelters, som er den harmonikalignede bælg som forbinder lastbil og bygning, mens paller med varer føres ind og ud af hallen.</p> <p>Hallen er konstruktivt opbygget med betonskellet med murudfyldning og med tagkonstruktion i betonelementer. Udvendigt er den beklædt med hhv. profil-eteranitplader og betonelementplader.</p> <p>Efter energikrisen i 1973 blev det nødvendigt at foretage nogle bygningsændringer, som kunne medvirke til begrænsning af olieforbruget og som desuden også forbedrede indeklimaet i hallen. Man installerede derfor Dock-shelters og man installerede pendulporte for at minimere gener med gennemtræk i den store hal.</p>

Foto: Erhvervsarkivet. Århus.

Emne/bygning	Fabriksafsnittet
Opført	1964
Type	Fladebygning/varelager
Beskrivelse/historie	<p>Fabriksafsnittet blev, som navnet indikerer, bygget til at rumme fabriksaktivitet. Det, der i dag syner som én sammenhængende hal, blev oprindeligt opført som 3 afsnit, adskilt af 2 overdækkede køregårde, hvorfra lastbiler kunne foretage af- og pålæsning. Det sammenhængende shedtag dækker hele komplekset og giver dagslys til hele hallen.</p> <p>Bygningen består konstruktivt af et jernbetonskelet med udfyldning af betonelementer og af mur i gavle og i tværvægge. Tagkonstruktionen er udført i betonelementer og taget er udført som shedtag med ruder isat jernsprosser mod nord.</p> <p>Langs hallens sydlige og østlige facade er opført en kontorfløj i grundmur og beton med udvendig facade udført i træskellet med brystninger i blå glassalplader. Den østlige kontorfløj er 264 meter lang, hvilket synes uendeligt, når man bevæger sig i den indvendige korridor.</p> <p>Foruden kafferisteri har der i fabriksafsnittet også været bl.a. trykkerivirksomhed. Der er i dag intet tilbage af den forgangne produktionsvirksomhed, som fandt sted i denne hal. I dag indeholder hallen kun lager for specialvaregrupper.</p>

Værkstedskvarteret

Begrundelse

Værkstedskvarteret er et afgrænset industriområde i tæt nærhed til Albertslund Centrum og stationen. Det er et område, som består af, dels småhåndværk og -industri og dels Værkstedsgården, som ligger centralt i kvarteret. Værkstedsgården er i Kommuneplanen udpeget som bevaringsværdig anlæg opført efter 1940.

Bærende kvaliteter og fortællinger

Dispositionsplanskitsen fra 1962 udlagde det trekantede område mellem Roskildevej, Herstedvestervej og nuværende Gadagervej som industriområde.

Området fremstår i dag som meget sammensat, idet der findes industri- og håndværksvirksomhed i mange forskellige skalaer.

Mellem Herstedvestervej og Rydagervej etablerede en række familievirksomheder sig med bolig ud mod Rydagervej og centralt i kvarteret byggede A/S Værkstedshuse i 1964 Værkstedsgården, som er et 14.000 m² stort værkstedshus med lokaler, der kunne erhverves på andelsbasis.

Af større strukturer i området kan nævnes en industribygning øst for Værkstedsgården, som har huset Egons småkagefabrik, som nu er fraflyttet og vest for Værkstedsgården ligger Kommunens materialegård.

Bevaringsværdier og anbefalinger

Værkstedsgården rummer fine arkitektoniske kvaliteter og rummeligheder, som kan fungere som rammer for kreative- og liberale erhverv og iværksættere udover stadig at fungere som værkstedshus.

Værkstedsgården består af to to-etagers længehuse med sidefløje, som i planen tegner et stort "E" og et stort "F" og et etplans længehus, der parallelt med de to andre længer afslutter Værkstedsgården mod øst.

Det konstruktive princip i bygningerne er en søjle-dragerkonstruktion med en række søjler tilbagetrukket fra hver facade og en række i midteraksen. Dette konstruktive princip giver mulighed for en meget fleksibel udnyttelse af bygningen, idet skillevæggene hermed ikke har bærende effekt. Andelen kunne derfor udbydes og indrettes i mange forskellige størrelser. Der blev således udbudt andele i hhv. 240 m², 400 m², 720 m², 960 m² og 1.500 m².

Gavlene er murede i gule teglsten og facaderne er lette træskelet konstruktioner med vandrette vinduesbånd og glasalplader. De lette facader fremstår harmonisk i dæmpede farver med mørkegråt træværk og mellemgrå facadeplader.

Værkstedsgården er udpeget som bevaringsværdig. Kommunen ønsker at videreføre og forny Værkstedsgården, så den kan huse kreative virksomheder og iværksættere, som vil kunne tilføre kvarteret ny aktivitet.

Sårbarheder

Den største trussel for industriområdet som helhed er funktionstømning, idet dette vil medføre en dårligere vedligeholdelsesstand af bygningerne, og det vil påvirke aktiviteten i området i negativ retning, og dermed kvaliteten af det levede liv i kvarteret.

Nærheden til stationen kan på sigt komme til at fordre en øget tæthed i området og kan derved medføre en trussel i forhold til Værkstedsgården.

Historie

Værkstedskvarteret er det mindste af Albertslund Kommunes industriområder. Som navnet fortæller, har det historisk været et område tiltænkt mindre produktions- og servicevirksomheder, ligesom det er tilfældet i dag.

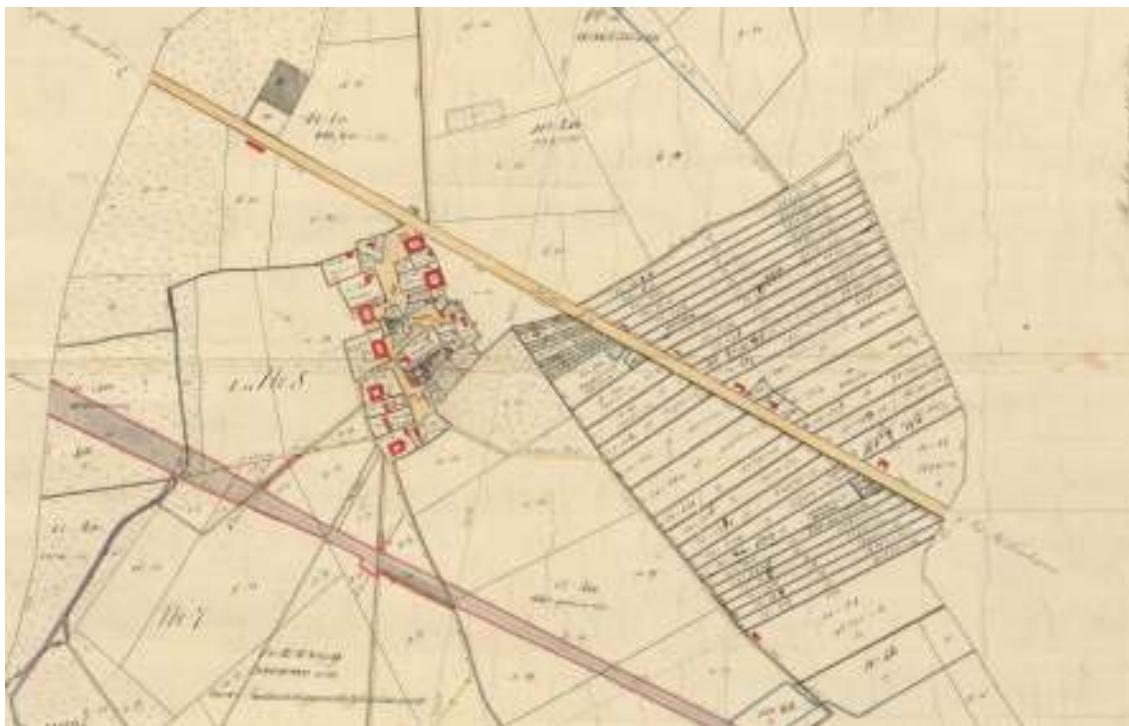
I modsætning til de omliggende boligområder orienterer Værkstedskvarteret sig ikke vinkelret på Roskildevej i nord-sydlig retning. Forklaringen skal findes i tiden før 1770, hvor den ældre Kongevejen blev nedlagt og udskiftningen af Vridsløselille endnu ikke havde fundet sted. Den nye Roskildevej blev anlagt som en snorlige, planeret vej syd for den gamle landevej mellem København og Roskilde og herved mistede Roskilde Kro sin gunstige beliggenhed. Kromanden, Peter With, opkøbte to af Vridsløselilles gårde med henblik på at bygge en ny kro langs den nye Roskildevej. Denne plan blev dog af økonomiske årsager aldrig gennemført. Den ene gårds jorde lå øst for Vridsløselille og dette jordstykkets form dikterede jordloddernes retning og denne orientering er sidenhen videreført, da man projekterede Værkstedskvarteret og Værkstedsgården, som derfor følger de oprindelige udstykningers retning.

Værkstedsgården

Værkstedsgården er opført i 1964 og projekteret af arkitekterne Per Breum og B. Parslov og ingeniør Ole Mehlsen for A/S Værkstedshuse. Den er organiseret som en andelsforening for at sikre virksomhedernes indflydelse på udformning og størrelse og for at skabe et fællesskab. I Værkstedsgården deles man om vedligeholdelse, varme, snerydning, kantine m.m.

De fleste virksomheder købte andel inden byggeriet af Værkstedsgården blev påbegyndt. Projektet blev forsinket bl.a. på grund af dyrere anskaffelsessum, dårligt vejr i vinteren 1963-1964, forsinkelse i anlæggelsen af kommunale veje og derfor var der en del udskiftninger i begyndelsen. Men den oprindelige intention om at skaffe mindre virksomheder et sted at være, hvor de måtte

larne og anvende tunge maskiner, modsat i mere bynære områder, holdt stik, og Værkstedsgården blev hjem for en række mindre håndværks-, service-, og produktionsvirksomheder.

Matrikelkort fra 1800-tallet, der viser, hvordan datidens jordlodder har haft betydning for anlæggelsen af Værkstedskvarteret nord for Roskildevej. Kort og Matrikelstyrelsen.

Værkstedsgården er unik i sit udseende, men deler idégrundlag med en række andre lignende værkstedskvarterer i Danmark. Ideen til værkstedshusene begyndte i 1950 da Landsforeningen Dansk Arbejde foranstaltede opførelsen af Håndværkerbyen i Valby. Idéen var at sørge for billige og gode lokaler til mindre virksomheder. Bag projekteringen af værkstedsbyerne stod først og fremmest Landsforeningen Dansk Arbejde, der i 1959 blev videreført som a/s Danske Værkstedshuse. De hjalp initiativer som Værkstedsgården med finansiering, hvoraf en del kom fra Marshall-hjælpen, der udover fysisk genopbygning af Europa efter Anden Verdenskrig, også bistod med økonomisk hjælp til en række forskellige erhvervsinitiativer.

Albertslund Auto-Elektro – Rydagervej

Ægteparret Grete Buch (f. 1939) og Poul Kaszyca har drevet Albertslund Auto-Elektro siden 1964. De flyttede som nogle af de første til området, og er et godt eksempel på den iværksætterånd, der har præget både byen og Værkstedskvarteret. Firmaet laver elektriske dele i biler og lastbiler og har mest haft erhvervs kunder. De producerer ikke selv reservedelene, men køber dem hos producenter.

Parret købte hus på Rydagervej i august 1964 og startede forretningen op 1. december 1964. De havde inden et hus i Skovlunde, men ledte efter et sted, hvor man både kunne bo og drive erhverv. Det var svært at finde et sådant sted, der også kunne betales. Valget faldt på Albertslund fordi det lå godt, og det passede til budgettet.

Værkstedet, hvorfra Poul og Grethe i snart 40 år har repareret elektronik i biler og lastbiler. Værksted og bolig er bygget sammen således, at man går fra husets køkken til værkstedets kontor. Foto: Kroppedal Museum.

De første år arbejdede Grethe som lærer i Gladsaxe Kommune, hentede reservedele om eftermiddagen og stod også for bogholderiet. Siden blev det for meget og hun helligede sig udelukkende virksomheden.

Albertslund Auto-Elektro er et godt eksempel på de familievirksomheder i Værkstedskvarteret, hvor produktions- eller serviceområde og bolig er bygget sammen.

Politik og forhandling – FDB's udflytning til Herstederne 1954-1964

Af Darius Monfared, Lokalhistorisk Arkiv, Albertslund/Kroppedal Museum.

I denne del af kortlægningsprojektet af de industrielle landskaber i Albertslund vil den politiske del og forhandlingsforløbet mellem FDB og Herstedernes Kommune samt øvrige væsentlige aktører blive søgt afdækket. Denne del af rapporten er inddelt i fire delundersøgelser: 1) Baggrunden for FDB's udflytning til Herstedernes Kommune. 2) Kortlægning af det formelle forhandlingsforløb mellem FDB og Herstedernes Kommune (1954-1964). 3) Kortlægning og analyse af FDB's forhandlinger med Byudviklingsudvalget for Københavns-egnen (1954-1956). 4) Analyse af præmisserne for Herstedernes Sogneråds forhandlinger med FDB med særligt henblik på 1950'erne og 1960'erne.

Et særligt sigte med undersøgelsen har været, at lokalisere kilderne til afdækning af den del af Albertslunds Kommunes historie, der relaterer sig udflytningen af den københavnske industri til Vestegnen, herunder specifikt Herstedernes Kommunes håndtering af denne udflytning i forbindelse med udflytningen af FDB. Undersøgelsen vil følgelig blive afsluttet med en samlet kildevurdering og anbefalinger til videre undersøgelser.

Udflytningen af FDB til Herstederne

I et brev den 5. marts 1955 redegjorde FDB overfor Byudviklingsudvalget for Københavns-Egnen (BUK) for virksomhedens bygningshistorik og udflytnings-behov: I FDB's bygningskomplekser ved Njalsgade på Islandsbrygge var der 1060 ansatte i 1955. Man ekspederede årligt ca. 3.000 (ind- og udgående) jernbanevogne, ca. 30-40.000 lastbiler foruden en estimeret biltrafik på ca. 20.000 personbiler.

Bygningskomplekset i Njalsgade rummede i alt 18 bygninger, der i overvejende grad lå fordelt på 6 til 7 etager. Kompleksets samlede grundareal havde siden 1934 været på 23.667m², og bygningernes etagearealer (brutto) udgjorde ca. 66.000 etagemeter. Heraf var 2 bygninger på ca. 10.000m² indrettet til kontorer. Resten var lagerbygninger med enkelte arbejdslokaler, som f.eks. kafferistning. Bygningskomplekset ved Njalsgade rummede overordnet virksomhedens hovedsæde, administration, indkøbs- og hjælpeafdelinger, en gros lagre for de sjællandske brugsforeninger og enkelte landsdækkende specialafdelinger.

Allerede i begyndelsen af 1930'erne indså FDB behovet for yderligere udvidelser, og opkøbte en række arealer udenfor Njalsgadekomplekset på artillerivej, Axel Heidesgade og Drechselsgade. Grundene havde et samlet areal på 52.735m², med bygninger der indeholdt ca. 83.000m² etageareal. Udvidelsesmulighederne på de sydlige grunde i Axel Heidesgade og på Drechselsgade

var estimeret til et samlet areal på ca. 100.000m². Begge sidstnævnte var allerede bestemt for kommende udvidelser, hvoraf en enkelt, ifølge FDB, allerede var gennemført – i Esbjerg.

FDB's bygningskompleks i Njalsgade var blevet opført i perioden fra 1907 til 1936. I sin henvendelse til BUK understregede FDB behovet for tidssvarende bygninger. FDB fremhævede, at planen for anlægget på Islands Brygge blev udfærdiget i årene før 1907, hvor biltrafik endnu var ukendt, og al transport foregik med jernbane eller hestetrukne vogne. Siden da var den ekspederede varemængde steget enormt, og virksomheden havde desuden i stort omfang etableret en direkte levering fra fabrik uden om en gros lagre til butiksnettet.

Allerede inden arealerne udenfor Njalsgadekomplekset stod færdige havde det imidlertid stået klart for FDB's teknikere og ledelse, at det ville blive nødvendigt at fraflytte "(...)de spredte og snævre forhold og de hurtigt forældede etagehuse på Islands Brygge til større arealer (med bedre forbindelse til oplandet) udenfor byen."³⁶ Desuden pegede alle FDB's studier af en gros ekspedition i USA i retning af behovet for store et-etages lagerbygninger og store til- og frakørsels- samt ekspeditionsforhold.

FDB's valg af beliggenhed

Den nuværende FDB-grund i Albertslund, matr. nr. 15_a af Herstedvester, blev oprindeligt udpeget af den daværende direktør for FDB's frøafdeling i Glostrup, Arnold Berhard Bagge-Andersen. Direktøren havde i sin tid hos FDB skabt betydelige resultater indenfor det danske markfrømarked, hvor FDB under hans ledelse opnåede en markedsandel på ca. 40 pct.

Bagge-Andersen indså på et tidligt tidspunkt potentialet i det store landbrugsareal, hvis beliggenhed mellem jernbanen og hovedlandevejen mellem Taastrup og Glostrup (Roskildevej) på mange måder fremstod som en ideel placering for virksomheden. I (antageligvis) 1954 præsenterede Bagge-Andersen idéen om en mulig placering af et fremtidigt lager for FDB's daværende førstedirektør Ebbe Groes.

Samme år præsenterede Ebbe Groes, ifølge tidligere personaledirektør i FDB Ejvind Oxe, forslaget for FDB's bestyrelse. Bestyrelsen havde en række betænkeligheder ved forslaget. For det første mente man grunden var for stor. Dernæst fandt man en placering så langt uden for København problematisk, og slutteligt gjorde bestyrelsen sig bekymringer om medarbejdernes og brugsforeningernes bestyrelsesmedlemmers og uddelers reaktion på forslaget. Indsigelserne voksede yderligere, da Ebbe Groes, som modsvar til indsigelserne om grundens størrelse, præsenterede bestyrelsen for udflytningsplanerne for FDB's indkøbskontorer og administrationen.

En række bestyrelsesmedlemmer stillede sig til det sidste modvillige over for jordopkøbsplanerne. Ebbe Groes trumfede imidlertid sin vilje igennem, og udfordrede efter sigende bestyrelsen ved at sige, at han selv ville overveje at købe jorden, såfremt bestyrelsen ikke agtede at

³⁶ BUK-arkiv, jr. nr. Alb 29, Korrespondance FDB til BUK, 5/3-1955, (LA).

gøre det. Denne pointering af hvor god en investering jordkøbet var, medvirkede, ifølge Oxe, til at jordopkøbet blev vedtaget.³⁷

På et møde med BUK i 1954 redegjorde FDB for de specifikke årsager for det ønskede køb af netop matr. nr. 15_a HV samt virksomhedens beslutning om at flytte udenfor København, hvor FDB var afskåret fra yderligere vækst, og hvor den daglige ekspedition var vanskeliggjort af de trafikale forhold i den indre by. I mødet deltog for FDB direktør Bagge-Andersen samt arkitekterne Michaelsen og Poul Hansen.³⁸ Grunden skulle opfylde følgende betingelser:

1. Være ca. 35tdr. land stort
2. Kunne bespores
3. Ligge i nærheden af hovedvej nr. 1 (Roskildevej) af hensyn til forbindelsen til det øvrige land.
4. Ligge i nærheden af ringvejene rundt om København af hensyn til forbindelsen til FDB's afdelinger i hovedstadsområdet
5. Ikke være placeret for langt fra København af hensyn til FDB's ansatte, der hovedsageligt var bosiddende hovedstadens nærmeste omegn.

Yderligere nævntes det, at ejeren af jorden var villig til at sælge, og at Herstedernes Kommune havde accepteret FDB's planer.³⁹

Med besporing i pkt. 2 menes anlæg af sidespor til godsstation i Glostrup. Beliggenheden tæt på vestbanen var vigtig for FDB, fordi store dele af virksomhedens indkommende varer kom fra Jylland, hvor de fleste af FDB's fabrikker lå.⁴⁰

Matr. nr. 15_a af Herstedvester

Røde Vejrmølle gård lå ved Roskildevej. Selve gården lå på vejens nordlige side, mens selve gårdens jord på matr. nr. 15_a lå syd for Roskildevej. Matriklen hørte under Herstedvester ejerlav, men blev, som resten af bebyggelserne øst for statsfængslet langs Roskildevej lokalt opfattet som en del af Vridsløselille.⁴¹

Røde Vejrmøllegård daterede sig tilbage til 1770, og var nabo til Røde Vejrmølle kro. I 1919 blev gården med tilhørende jord overtaget af frøgrosserer og generalkonsul Hjalmar Hartmann.⁴² I 1955 købte FDB matrikel 15_a HV af Hartmanns enke, generalkonsulinde Gerda Hartmann. I

³⁷ Ejvind Oxe (1999): "Fra Islands Brygge til Herstedvester", s. 28-35.

³⁸ Der er angivet forskellige stavemåder af Bagge-Andersens navn i BUK's materialer. Visse steder nævnes en direktør Bach Andersen, andre som angivet her: Bagge-Andersen. I alle tilfælde formodes, at der er tale om Bagge-Andersen.

³⁹ BUK-arkiv, Jr. nr. Alb. 29, mødereferat 20/12-1954, (LA).

⁴⁰ BUK-arkiv, jr. nr. Alb 29, Korrespondance FDB til BUK, 5/3-1955, (LA).

⁴¹ Hans Kristian Nielsen (1992): *Vridsløselille – min barndoms by*, s. 31.

⁴² Ibid., samt Kaj B Rasmussen (2007): *Et tilbageblik: Erindringer fra Vridsløselille*, s. 105.

vurderingsprotokollen angives, at grunden blev solgt for 900.000 kr., esk. 237.400 kr. Arealet defineredes som 34ha landbrugsareal, og vurderingssummen til ejendomsskyld var beløbsat til 240.000 kr.⁴³ Salget af jorden var behæftet med en betingelse om, at man købte hele grunden.⁴⁴

Forhandlingerne mellem FDB og Herstedernes Kommune

Flere kilder bekræfter den umiddelbare formodning om, at udflytningen af en virksomhed af FDB's størrelse måtte kræve et stort forhandlingsarbejde mellem den tilflyttende virksomhed og den pågældende kommune, hvortil udflytningen skulle foregå. Til åbningen af FDB's centralafdeling i Herstedvester fremhævede Herstedernes Kommunes sognerådsformand Hans Nielsen yderligere, at samarbejdet med FDB og kommunen ligefrem havde været gnidningsløst.⁴⁵

Desværre er der i dag meget få tilbageblevne centrale kilder i Albertslund Kommunes arkiv samt Lokalthistorisk Samling i Albertslund, der afdækker forhandlingsprocessen mellem FDB og kommunen i forbindelse med udflytningen til matr. nr. 15a HV.

Nedenstående afdækning af FDB's kontakt og forhandlinger med det politiske niveau i Herstedernes Kommune vil basere sig på sognerådets forhandlingsprotokoller.

Gennemgang af Herstedernes Kommunes forhandlingsprotokoller (1954-1964)

Perioden for afdækningen af den formelle kontrakt mellem FDB og Herstedernes Sogneråd er afgrænset fra FDB's første henvendelse til sognerådet i 1954 frem til indvielsen af FDB's hovedkvarter i 1964. I perioden havde sognerådet jf. sognerådets forhandlingsprotokoller kun behandlet 25 FDB-relaterede anliggender.

Nedenfor gennemgås de væsentligste af disse med henblik på en tidsfæstelse af hovedlinjerne i forhandlingsforløbet. En samlet kortlægning af kontakt- og forhandlingsforløbet for perioden findes i bilag 1. Det skal bemærkes, at forhandlingsprotokollerne reelt er udformet som beslutningsprotokoller, og derfor ikke selvstændigt giver et større indblik i sognerådets interne overvejelser.

På sognerådsmødet den 24. november 1954 behandlede sognerådet FDB's første henvendelse til kommunen vedr. udnyttelsesmulighederne af matr. nr. 15a HV. Sognerådet afviste at ændre vejens [sandsynligvis den nuværende Vallensbæk Torvevej] linjeføring. Ligesom sognerådet, med henvisning til regler i Gladsaxe Kommune, ikke ønskede at ændre grundens udnyttelsesgrad.

I perioden frem til behandlingen af FDB's næste henvendelse den 22. marts 1955 ændrede sognerådet angiveligt holdning, og afviste herefter ikke i nævneværdig grad FDB's forespørgsler. En løbende mindre formel kontakt med kommunen kan bekræftes på sognerådsmøde den 11. april

⁴³ Fortegnelse over tiende alm. Vurdering 1950, (LSA)

⁴⁴ Avisartikel u.å., Herstedernes Kommunes u/s-samling, (LSA).

⁴⁵ A234 – Hans Nielsens arkiv, *Manuskripter*, (LSA).

1956, hvor en redegørelse for de hidtil førte forhandlinger angives præsenteret for sognerådet. Samtidig anførtes forslag om evt. mageskifte.

Den 10. april 1957 modtog sognerådet en mageskiftekontrakt, der af sognerådet blev taget til efterretning. Den 29. oktober 1958 blev skrivelse vedr. relaxationer i forbindelse med mageskiftet med FDB taget til efterretning. Herefter behandlede sagen om mageskifte ikke yderligere på sognerådsmøderne.

På sognerådsmødet den 13. august 1958 søgte FDB tilladelse til opførelse af sit hovedkontor på matr. nr. 15_a HV, der anbefalede af sognerådet på betingelse af, at FDB rent faktisk blev flyttet til Herstederne, og at sognerådet i øvrigt kunne godkende byggeriets udformning.

Den 14. oktober 1959 bekræftede sognerådet overfor Boligministeriet, at være villig til at ændre kommunens dispositionsplan for området. 11. november samme år modtager sognerådet fra samme ministerium FDB's tilladelse til at gå i gang med virksomhedsbyggeriet på matr. nr. 15_a HV, som blev taget til efterretning.

Den 8. november 1961 gav FDB dispensation i henhold til byplan nr. 2. Den 11. april 1962 godkendtes FDB's bebyggelse ved Læhegnet og Vallensbæk Torvevej. Hermed afsluttedes de overordnede forhandlinger om lager- og administrationsbyggeriet på matr. nr. 15_a HV.

Forhandlinger med Byudviklingsudvalget for Københavns-egnen

Byudviklingsudvalget for Københavns-egnen (BUK) blev oprettet i henhold til lov nr. 210 af 23. april 1949 og lov nr. 279 af 29. april 1965. Byudviklingsudvalget kunne nedsættes af boligministeren for de enkelte byudviklingsområder med henblik på at koordinere og planlægge områdets byudvikling. I hovedstadsområdet nedsattes allerede i 1950 byudvalg, mens det andre steder først skete i 1960'erne. BUK blev ophævet ved lov nr. 287 af 26. juni 1975.⁴⁶

Gennemgangen af Herstedernes Kommunes sogneråds forhandlingsprotokol viste, at FDB var en slagkraftig aktør, der specifikt fik sognerådet at ændre de kommunale betingelser for byplanlægning ved dels i 1959 at få politikerne til at ændre kommunens dispositionsplan, dels ved i 1961 at få dispensation i forhold til byplan nr. 2.

Forhandlingerne om FDB's udflytning involverede, foruden de lokale forhandlinger med Herstedernes Kommune, desuden en række øvrige administrative instanser og aktører. Blandt de væsentligste bør nævnes: Boligministeriet, Ministeriet for offentlige Arbejder, Landvæsen-kommissionen for Københavns amt, Generaldirektoratet for Statsbanerne samt BUK.

I nedenstående gennemgang FDB's forhandlinger med BUK vil øvrige aktørers rolle blive inddraget i det omfang de nævnes i forhandlingerne. Forhandlingerne med BUK er valgt for at give et indblik i det samlede forhandlingsforløb, hvor også Herstedernes Kommunes rolle vil blive

⁴⁶ Arkivnr. LB-021, Bemærkninger til arkivskaber: *Byudviklingsudvalg Københavns-egnen*, www.sa.dk, (LA).

tydeliggjort. Analysen vil som i ovenstående gennemgang af sognerådsprotokollerne fokusere på de forhold der banede vej for FDB's køb og anlæg af virksomhedsbyggeriet på matr. nr. 15_a HV. Materialerne i BUK's arkiv daterer sig altoversvejende til perioden 1954 til 1956, og indeholder primært korrespondance samt mødereferater. Arkivet indeholder ikke den samlede sagsgang.

Baggrund for Byudviklingsplan for Københavns-egnen af 18. december 1951

I 1950'erne var der et stort behov for at få udarbejdet byudviklingsplaner for de store bysamfund i Danmark. Det blev oprettet et særligt udvalg for Københavns-egnen. Udvalget skulle i samråd med kommunerne udfærdige planerne. Som leder for udvalgets sekretariat udvalgte Peter Bredsdorff. Byudviklingsplanerne repræsenterede en overordnet, fælleskommunal planlægning af hovedstadsområdet, og indeholdt bestemmelser om hvor og hvornår, der måtte bygges. Planerne opdelte Københavns-egnen i tre zonetyper: 1) Inderzoner, hvor der straks måtte bebygges bymæssigt, 2) mellemzoner, hvor der kunne træffes forberedelser til bebyggelse, 3) yderzoner, hvor der slet ikke måtte bebygges. Zonerne blev fastlagt for en periode af 15 år, og udlagde foruden arealer til bolig- og erhvervsformål også områder til offentlige formål samt fællesanlæg af enhver art. Byudviklingsplanerne skulle godkendes centralt.⁴⁷

I nedenstående vil der blive redegjort for BUK's fremlægning og behandling af forhandlingerne vedr. FDB's udflytningsplaner. Herefter følger en vurdering af FDB's og Herstedernes Kommunes indlæg og partsroller i forhandlingsforløbet med BUK.

BUK's opsummering af sagen 18. marts 1955

Den 5. marts 1955 søgte FDB om dispensation fra byudviklingsplanen for Københavns-egnen af 18. december 1951 til opførelse af en bebyggelse til industri og lager på ejendommen matr. nr. 15_a HV (Røde Vejmøllegård), der i byplanen var udlagt som yderzone.⁴⁸

FDB ønskede at opføre 36-40.000 etagemeter bebyggelse med videre udbygning for øje, hvor der påtænkte indretning af en gros lagre, og senere en række specialafdelinger: Vinafdeling, kafferisteri, olieaftapning, sulfaaftapning, diverse pakkerier, trykkeri, beklædningsfabrik m.v. FDB anslog at 5-600 ansatte skulle beskæftiges på området fra start.

Henvendelsen blev forelagt BUK's underudvalg for vestegnen på et møde 14. marts 1955, hvor det vurderedes, at grunden ikke var moden til en så omfattende en anvendelse. Desuden fastslog udvalget, at den ansøgte dispensation var af et sådant omfang, at den på afgørende vis ændrede forudsætningerne for byudviklingsplanen. Ikke blot i Herstederne, men i egnen som helhed.

Herefter fulgte i referatet udvalgets undren over en nylig henvendelse fra Herstedernes Kommune, hvor sognerådet indstillede til at dispensere fra byudviklingsplanen. Udvalget gjorde opmærksom på,

⁴⁷ Gaardmand (1993), s. 39ff.

⁴⁸ Bemærk, at administrationsbygning og hovedkvarter ikke nævnes i ansøgningen; jf. henvisning nr. 15.

at Loven om regulering af bymæssig bebyggelse til stadighed forudsatte, at BUK kunne udarbejde byudviklingsplaner for Københavns-egnen for 15 år ad gangen. Man understregede, at de udarbejdede byudviklingsplaner var udformet efter indhentet erklæring fra de interesserede kommuner, og at udvalget var nedsat af boligministeren.

Udvalget mindede om, at det i 1951 havde haft et nært samarbejde med Herstedernes Kommune i forbindelse med udarbejdelsen af byplanen, at der dengang var taget højde for alle kommunens tidligere disponeringer og allerede foretagne investeringer samt at der havde været fuld enighed i processen, der var blevet godkendt af byplannævnet. På basis af denne proces havde BUK for få måneder siden modsat sig kloakering på området, netop fordi det var udlagt som yderzoneareal.

Udvalget påtalte i enighed, at Herstedernes Sogneråd uden at kontakte BUK havde givet tilsagn om sognerådets medvirken til dispensationer for byudviklingsplanen. Yderligere påtalte udvalget overfor kommunen jf. angivet skrivelse af 18. juni 1954 om kloakering i Herstedernes Kommune, at byplanlægningen fremover ville blive vanskeliggjort, hvis man som i dette tilfælde åbnede op for at større virksomheder kunne få gennemført væsentlige ændringer af byudviklingsplanen.

Udvalget understregede det uheldige i Herstedernes Kommunes fortsatte disponering og planlægning af bymæssig bebyggelse udenfor byplanens inder- og mellemzoner, der tilsidesatte bygningsreguleringslovens formål om at spare samfundet for unødige investeringer samt tilsidesatte arbejdet med en planlægning af byudviklingen på Københavns-egnen ud fra en samlet helhedsbetragtning.⁴⁹

Udvalget indstillede derfor til, at Herstedernes Sogneråd fremover samarbejdede med BUK, og tilføjede at sognerådet med en simpel opringning til tinglysningskontoret kunne have konstateret at salget af ejendommen pr. d. 11. marts 1955 endnu ikke var endeligt tinglyst.

Tillige havde BUK på et møde med FDB den 20. december 1954 orienteret FDB's repræsentanter om at undersøge mulighederne for at finde en egnet ejendom i hovedstadsområdet, der ikke lå i et yderzoneareal. BUK havde på mødet gjort opmærksom på et mellemzoneareal i Skovlunde, der var ejet af Københavns Kommune.⁵⁰ I opsummeringen af forhandlingerne gjorde BUK yderligere opmærksom på et ledigt mellemzoneareal udlagt til industri i Høje Taastrup Kommune. Arealerne havde ifølge udvalget den fordel, at de lå syd for den projekterede S-bane. Samtidig skønnede udvalget at en sportilføjelse ville være lettere at gennemføre end på Røde Vejmøllegård.

BUK tilføjede, at statsbanerne under tidligere forhandlinger med udvalget havde afvist muligheden om en sporforbindelse til Røde Vejmølle gård.⁵¹

⁴⁹ Der refereres til to kommunalbestyrelser. Den anden er ukendt, men kunne være enten Vallensbæk eller Glostrup; Jf. henv. 16.

⁵⁰ I referatet fra mødet d. 20/12-1954 nævnes et ledigt industriareal beliggende i byplanens inderzone i Herlev Kommune, BUK-arkiv, jr. nr. Alb 29, mødereferat 20/12-1954, (LA).

⁵¹ BUK-arkiv, jr. nr. Alb 29, beslutningsreferat 18/3-1955, (LA).

BUK's opsummering af sagen 11. maj 1955

Det er uklart, hvorvidt ovennævnte referat fra 18. marts 1955 som tiltænkt blev videresendt til FDB, Boligministeriets 2. kontor, Boligministeriets kommitterede i byplansager og Herstedernes Sogneråd. Uklarheden skyldes, at referat pr. 1. maj ikke henviser til videresendt beslutningsreferat den 18. marts, men kun til annulleringen af afsendt skrivelse den 14. marts 1955.

På udvalgs mødet den 14. marts 1955 havde BUK vedtaget at skrive, at udvalget ikke havde modtaget indstilling fra sognerådet eller var blevet gjort bekendt med sognerådets forhandlinger med FDB. BUK's skrivelse blev efterfølgende tilbageholdt, idet man ønskede at finde andre egnede steder i egnen (inder- og mellemzonearealer) med plads til en virksomhed af FDB's størrelse.

I april 1955 søgte Københavns Kommune om dispensation til udnyttelse af areal 2 i Ballerup. Herefter opgav BUK at finde et egnet alternativt areal til FDB.

På et møde med Boligministeriets kommitterede i byplansager den 13. maj 1955 oplyste FDB, at bygningerne på Røde Vejmøllegårds areal skulle opføres med præfabrikerede elementer, og at FDB derfor ikke forventede problemer med at indhente byggetilladelse.

I mødets drøftelser af sagens byplan- og byudviklingsmæssige side, mente kommitterede, at placeringen på Røde Vejmøllegård var rigtig på langt sigt, således forstået at kommitterede ikke overordnet vurderede at der kunne være byplanmæssige hindringer. For at BUK kunne godkende en dispensation blev det på mødet understreget, at udvalget skulle forsynes med gode argumenter fra FDB's side. FDB meddelte, at BUK ville modtage en supplerende ansøgning i løbet af maj, hvori der ville blive redegjort for FDB's påtænkte etapemæssige udbygning, der anførtes til formentlig at strække sig over 20 til 25 år. Desuden bad man FDB redegøre for, hvorfor man ønskede en placering på matr. nr. 15a HV frem for indenfor byplanens inder- og mellemzoner.

Herefter blev fremgangsmåden for sagens videre forløb gennemgået: Sagen skulle på ny genbehandles på BUK's vestegnsudvalgs næste møde i juni. Derefter skulle sagen fremstilles på plenarmøde, og efterfølgende videresendes til Boligministeriet, der forventedes at forespørge byplannævnet om sagen. I fald sagen ville få et positivt udfald, vurderedes ændringen af byudviklingsplanen af samme størrelsesorden som de Ballerupbanker, der nyligt var blevet behandlet i byplannævnet.⁵²

Det resterende sagsforløb 1955-1956

I en skrivelse fra BUK's sekretariat maj 1955 anmodede sekretariatet formanden for BUK's vestegnsudvalg om at fremrykke næste møde i underudvalget til slutningen af juni med henblik på at få FDB-sagen hurtigt genbehandlet, velvidende at formanden var på ferie på de angivne mødetidspunkter. Sekretariatet præciserede, hvad man kaldte for nye oplysninger om sagen om

⁵² BUK-arkiv, jr. nr. Alb 29 beslutningsreferat d. 11/5-1955 (med henvisning til møde 13/5-1955), (LA).

FDB: At udflytningen tidligst ville blive aktuel om 4 til 5 år, at der ville blive tale om en partiel udflytning samt at sekretariatet var af den overbevisning at sagen kunne sammenlignes med den tidligere behandlede sag fra De forende Papirfabrikker på Ragnesminde, som lå syd for Røde Vejmøllegård.

I sidstnævnte sag pointerede sekretariatet, at udvalget tidligere havde meddelt, at man ikke ville modsætte sig, at papirfabrikkerne erhvervede den pågældende ejendom med henblik på en gang i fremtiden at samle hele virksomheden på dette areal, og at man heller ikke ville modsætte sig, at papirfabrikkerne allerede nu opførte lagerbygninger m.v. Sekretariatet uddybede, at de to ejendomme stødte op til hinanden, og kun var adskilt af Roskildebanen, samt at afstanden til Glostrup station var nogenlunde den samme.

Sekretariatet opsummerede, at de eneste eksisterende byudviklingsmæssige forskelle på de to ejendomme var zonebetegnelsen, at den del af grunden, hvor papirfabrikkerne havde fået tilladelse til at påbegynde opførelsen af lagerbygninger var placeret i mellemzone, mens hele Røde Vejmølle gård lå placeret i yderzone. Sekretariatet fremhævede, at de to ejendomme kloakeringsmæssigt fulgtes ad, idet de begge hørte under det såkaldte Bækrendens opland, som i disse år var under kloakering. Slutteligt anbefalede sekretariatet udvalget om at dispensere i FDB-sagen.⁵³

På næste møde i vestegnsudvalget den 22. juni 1955 skrev udvalget:

Sekretariatet og de sagkyndige anbefalede efter omstændighederne – med begrundelse i referat af 11. maj 1955. Underudvalget var ikke begejstret – særlig ikke Jønsson. Der var enighed om at forelægge sagen for plenarforsamlingen.⁵⁴

Den 15. juli 1955 opsummerede BUK i et brev til Boligministeriets 2. kontor: I 1950 vurderede BUK, at der var rigelige industriarealer i Københavns-egnen. Derfor havde udvalget i enighed med Herstedernes Sogneråd inddraget ejendommen under yderzone. Arealet var i kommunens dispositionsplanskitse, der var udarbejdet før zonedragningen, udlagt til industri. Kloakeringsforholdene var dengang uafklarede pga. hensyn til endnu ikke tilfredsstillende trafikforhold vest for Glostrup. Ligesom Generaldirektoratet for Statsbanerne havde fået oplyst at området ikke kunne bespores.

BUK pointerede desuden, at ejeren af Røde Vejmøllegård (angiveligt i 1952) efter zonedragningen havde rejst erstatningskrav overfor Boligministeriet i henhold til Byreguleringsloven § 14.

På møde indkaldt af Landvæsenskommissionen for Københavns amtsrådsreds, 2. landvæsenskommissionsområde, vedr. ændring af kloakanlæggenes i Vridsløselille i maj 1954 havde BUK's bygningssagkyndige, Boligministeriets kommitterede i byplansager Edmund Hansen udtrykt,

⁵³ BUK-arkiv, Jr. nr. Alb 29, korrespondance (uspecificeret datoangivelse) maj 1955, (LA).

⁵⁴ Ibid., Referat d. 22/6-1955, (LA).

at sagen indeholdt principspørgsmål af stor rækkevidde. Han fandt det dog ikke så betænkeligt, at dispensere for planen for så vidt angik yderzonearealerne syd for Roskildevej.

BUK fremhævede yderligere, at Generaldirektoratet for Statsbanerne i et brev til FDB den 29. oktober 1954 efter nærmere undersøgelse nu fandt det muligt at føre sidespor ind på arealet. BUK meddelte, at udvalget i 1955 havde opgivet at finde en ny egnet placering til FDB. Desuden havde FDB den 24. marts 1955 meddelt BUK, at det beskæftigede personale ville blive reduceret fra de oprindelige 5-600 personer til 2-300 personer.

Vestegnsudvalget indskærpede, at deres tilsagn om dispensationen på mødet den 22. juni var betinget af følgende forudsætninger:

- At den verserende anke- og erstatningssag frafaldtes.
- At arealernes udnyttelse fastlægges ved byplan eller på anden måde, således at Boligministeriet kunne godkende den byplanmæssige udnyttelse.
- At de enkelte byggeprojekter på arealet blev forelagt for BUK inden de igangsattes.

Såfremt Boligministeriet tiltrådte disse betingelser, ville BUK rette henvendelse til landvæsenskommissionen med henblik på at ændre udgiftsfordelingen på kloakprojektet. BUK bad slutteligt ministeriet om, at besvare FDB's ansøgning.⁵⁵

Den 20. august 1955 henvendte Boligministeriet sig til Gerda Hartmanns advokat med henblik på frafald af anke- og erstatningssag mod etapevis frigivelse af Røde Vejrmøllegårds matr. 15a HV. Ministeriet udbad i samme brev advokaten om et lignende frafald på den tilstødende ejendom Ragnesminde, hvor ministeriet også gerne ville afslutte sagen.⁵⁶

Den 12. april 1956 anmodede Boligministeriet FDB om, at kontakte Herstedernes Sogneråd med henblik på en fastlæggelse af arealernes udnyttelse.⁵⁷

Den 25. juni 1956 bekræftede BUK overfor Landvæsenskommissionen for Københavns amts 2. landvæsenskommissionsområde sit tilsagn om dispensation fra byudviklingsplanen til etapevis frigivelse af en parcel af ejendommen matr. nr. 15a HV til industribebyggelse for FDB.⁵⁸

FDB's rolle i forhandlingsforløbet

Ovenstående forhandlingsgennemgang afdækker FDB, som en magtfuld privat aktør, der formåede at omstøde beslutninger på de fleste administrative niveauer, og som, ligesom BUK den 18. marts

⁵⁵ BUK-arkiv, jr. nr. Alb 29, korrespondance, d. 15/7-1955, (LA).

⁵⁶ Ibid., Korrespondance, d. 20/9-1955.

⁵⁷ Ibid., Korrespondance, d. 12/4-1956.

⁵⁸ Ibid., Korrespondance, d. 25/6-1956.

1955 advarede imod, formåede at gennemføre væsentlige ændringer af byudviklingsplanen for Københavns-egnen.

Det står nu klart, at FDB indledte sit forhandlingsarbejde vedr. dispensation fra byudviklingsplanen til opførelse af industri- og erhvervsbyggeriet på matr. nr. 15_a med Generaldirektoratet for Statsbanerne, som hørte under Ministeriet for offentlige Arbejder, og først kontaktede Herstedernes Sogneråd og øvrige offentlige instanser, da man havde ændret Statsbanernes indstilling til en sporforbindelse til det fremtidige industriområde.

FDB's procedure med at kontakte centrale personer i central-administrationen blev tydeliggjort i et svarbrev fra departementschefen i Boligdirektoratet A. Skalts den 16. december 1954, hvor sidstnævnte som modsvar tilbød at sætte afsenderen FDB's førstedirektør Ebbe Groes, i kontakt med BUK og den kommitterede i byplansager.⁵⁹ Det er her værd at bemærke, at det ingen steder i forhandlingerne med BUK fremgår, at førstedirektøren indgik i disse. Kontakten mellem Ebbe Groes og departementschefen fortsatte imidlertid, som minimum på orienteringsniveau, og bekræftes af en skrivelse fra Ebbe Groes til A. Skalts den 7. marts 1955. I Boligdepartementets viderebringelse af Groes' brev til BUK havde en embedsmand i Boligdepartementet med håndsskrift noteret: "(...)efter aftale med exp.sekr. Rud Nielsen, der har modtaget sagen under hånden fra dep. Chef. Skalts."⁶⁰

Efter at Herstedernes Sogneråd i november 1954 havde afvist FDB's andragende gik FDB et administrativt niveau videre og afholdt møde med BUK i december 1954. Da BUK's underudvalg for Vestegnen i 1955 også afviste at give dispensation, blev BUK's sekretariat og den kommitterede i byplanssager involveret i sagen. FDB formåede desuden at afvise alle forslag til alternative beliggenheder. Det er tydeligt, at BUK's underudvalg for Vestegnen den 22. juni 1955 gav udtryk for en magtesløshed overfor det administrative pres, man må formode FDB stod bag, hvor udvalget reelt efterfølgende overdrog, hvad der kunne overdrages i sagen til Boligministeriet. Ligesom kravet om frafald i den verserende anke- og erstatningssag, som matr. nr. 15_a HV's oprindelige ejer Hartmann havde anlagt i 1952, længe før FDB var involveret i grunden, virker iøjnefaldende. Boligministeriet havde tydeligvis haft sine juridiske problemer med Hartmann, og da denne anke- og erstatningssag pludseligt (med formodet FDB-involvering) så ud til at blive løst, forsøgte ministeriet samtidig at få afsluttet Hartmanns anden anke- og erstatningssag om grunden ved Ragnesminde.

En sidste bemærkelsesværdig observation er, at BUK ikke formåede at finde en egnet alternativ (ikke-yderzone) ejendom til FDB. Dette til trods for, at byudviklingsplanen for Københavns-egnen efter BUK's eget udsagn havde inddraget alle relevante forhold for byudviklingen i hovedstadsområdet 15 år frem i tiden, og at BUK tilkendegav, at man i 1950 havde vurderet, at der var rigelige industriarealer uden for planens yderzoner på Københavns-egnen.

⁵⁹ BUK-arkiv, jr. nr. Alb 29, Korrespondance 16/12-1954, (LA).

⁶⁰ Ibid., Korrespondance 7/3-1955.

Herstedernes Kommunes rolle

Det kan i udgangspunktet ikke undre, at FDB formåede at ændre de kommunale betingelser for byplanlægning i en lille landkommune som Herstederne, når de højeste administrative instanser i landet ligeledes lod sig overbevise til at dispensere for den regionale byplanlægning i Københavns-egnen.

Som udledt af gennemgangen af Herstedernes Sogneråds forhandlingsprotokoller ændrede sognerådet, på under tre måneder, mellem november 1954 og marts 1955, fuldstændigt holdning i forhold til FDB's byggeplaner på Røde Vejmøllegårds grund samt virksomhedens ønske om dispensation for byudviklingsplanen. Denne udvikling bekræftes af gennemgangen af BUK's forhandlingsforløb med FDB.

Herstedernes Sogneråds anbefaling af FDB's udflytningsplaner overfor BUK den 14. marts 1955 var imidlertid, sammen med Generaldirektoratet for Statsbanernes lige så markante holdningsskifte i forhold til anlægget af sidespor til den kommende FDB grund i Herstederne, i afgørende grad medvirkende til at ændre sagsforløbet for BUK, og var dermed også afgørende for dispensationssagens endelige udfald.

Det tidligere nævnte fravær af centrale kilder til en klarlægning af Herstedernes Kommunes lokalt i Albertslund bevirker, at en uddybende klarlægning af baggrunden for sognerådets motiver og rolle i forhold til FDB's udflytning til det nuværende Albertslund i stedet bør søges i en mere generel analyse af udviklingen i Herstedernes Kommune i 1950'erne og 1960'erne.

Præmisserne for Herstedernes Sogneråds samarbejde med FDB

Befolkningsudviklingen i Herstedernes Kommune gik langsomt i sammenligning med de øvrige forstadskommuner.⁶¹ I 1901 havde kommunen 2.084 indbyggere. I 1954, hvor FDB første gang kontaktede sognerådet vedr. udflytning af virksomheden, var der 3.190 indbyggere i kommunen. Befolkningsudviklingen i kommunen fra 1921 til 1950 var stort set identisk med befolkningstilvæksten i Vridsløselille, og dermed bebyggelsen omkring Statsfængslet i Vridsløselille og Roskildevej.

I begyndelsen af 1960'erne skete en stigning i befolkningstallet, men først fra sidste halvdel af årtiet stiger befolkningstilvæksten markant. I 1966 passerer indbyggertallet 10.000, og allerede i 1970 oversteg befolkningstallet 20.000 indbyggere.

Kommunens administration

I 1954 var der i alt 30 ansatte i Herstedernes Kommune fordelt på fire forvaltninger:

1. Centralforvaltningen: 5 ansatte (Rådhus, kommunekontor, skattevæsen, folkeregister mm.).

⁶¹ Jf. Bilag 2 for et samlet overblik over Herstedernes Kommunes befolkningsudvikling 1901-1970.

2. Socialforvaltningen: 4 ansatte (Socialkontor, arbejdsløsheds-foranstaltninger, alderdomshjem, sundhedsplejersker mm.).
3. Kulturel forvaltning: 16 ansatte (Skolevæsen, børnehaver, børnehjem, biblioteker, museer mm.).
4. Teknisk forvaltning: 5 ansatte (Offentlige værker, vejvæsen, renovation, brandvæsen, offentlige lystanlæg mm.).⁶²

I centralforvaltningen og i Teknisk forvaltning var samlet ansat 9 personer. Herunder bl.a. vejtmænd. De administrative præmisser for et forhandlingsforløb med en stor virksomhed som FDB må i dette lys vurderes som beskedne. Først i 1960'erne begyndte den lokale administration at vokse markant.⁶³

Kommunens embedsmandsværk var i 1950'erne under opbygning. I 1949 ansatte Herstedernes Sogneråd Chr. Høgh Nielsen som kommuneingeniør, der ene mand varetog hele kommunens bygningsinspektorat. Opgaven som bygningsinspektør var tidligere blevet varetaget af en lokal håndværker, hvilket lokalt afstedkom uheldige rygter om, at en bygningstilladelse kunne opnås, hvis bare man hyrede bygningsinspektøren til som håndværker at stå for udførelsen af byggeriet.⁶⁴ Til sammenligning vedtog sognerådet den 13. maj 1964, at ansætte 8 nye medarbejdere i Teknisk forvaltning – herunder 7 ingeniører.⁶⁵

Det politiske landskab

I 1943 fik Socialdemokratiet for første gang flertallet i Herstedernes Sogneråd. I 1946 blev socialdemokraten Hans Nielsen formand for sognerådet. I 1950 tabte Socialdemokratiet magten til et borgerligt flertal, og i perioden frem til 1954 var gårdejer Aage Jørgensen sognerådsformand. Socialdemokratiet genvandt magten i sognerådet i 1954, hvorefter Herstedernes og senere Albertslund Kommune siden har været under socialdemokratisk styre. Hans Nielsen var yderligere sognerådsformand fra 1954 til 1968, hvor han blev afløst på borgmesterposten af partifællen Svend Aage Madsen.⁶⁶

I 1964 blev Herstedernes Kommune købstadsordnet og fik Gentoftestatus. I samme anledning blev sognerådsformand Hans Nielsen blev udnævnt som kommunens første borgmester.⁶⁷ Allerede i 1959 blev Herstederne imidlertid af Finansministeriet sidestillet med købstadskommuner med hensyn til skattefradrag.⁶⁸

⁶² Statistisk årbog for København, Frederiksberg og Gentofte samt omegnskommuner, 1955.

⁶³ A234 Hans Nielsens arkiv, *Manuskripter m.m.* (Udateret interview med Sognerådsformand Hans Nielsen, udskrift s. 254), (LSA).

⁶⁴ A234 Hans Nielsens arkiv, *Manuskripter m.m.*, udskrift s. 228, (LSA).

⁶⁵ Herstedernes Kommune. Forhandlingsprotokol for Sognerådet, d. 13/5-1964, pkt. 5, (AK).

⁶⁶ Henning Sørensen (2000): *Albertslund i tusind år*, s. 197.

⁶⁷ *Ibid.* s. 198.

⁶⁸ Herstedernes Kommune. Forhandlingsprotokol for Sognerådet d. 20/3-1959 pkt. 4, (AK).

Perioden frem til 1950'erne var foruden de forskellige partitilhørsforhold præget af to overordnede strømninger, hvor den ene side afviste at forholde sig til den rivende hast, hvormed København voksede, samt en anden side, der indså, at udviklingen var uundgåelig, og derfor søgte at foregribe udviklingen, ved at få så meget indflydelse på kommunens fremtidige byudvikling som muligt, mens tid endnu var. Denne lokalpolitiske problematik gjorde sig gældende i de fleste af Københavns omegnskommuner i årtierne omkring 2. Verdenskrig. Fælles for alle de københavnske omegnskommuner var, at de før eller siden blev tvunget til at forholde sig til hovedstadens rivende byudvikling.

I 1940'erne og op i 1950'erne bestod sognerådsmøderne, ifølge Hans Nielsen, sjældent af andet end at tale om istandsættelser af veje.⁶⁹ Efter sit valg til sognerådsformand i 1946 forsøgte han at sætte gang i en form for byudvikling, men erkendte senere at disse forsøg var væsentligt medvirkende til, at Socialdemokratiet tabte det efterfølgende kommune-valg.⁷⁰

Fingerplanen fra 1947 havde bekræftet Hans Nielsen i, at udviklingen på et givent tidspunkt ville komme til Herstederne. Sognerådet havde samme år indledt forhandlinger om købet af gården Albertslunds jorder med henblik på byudvikling.⁷¹

Under det borgerlige flertal i perioden 1950 til 1954 blev det forhenværende sogneråds arbejde for at overtage Albertslunds jorder skrinlagt. Ligesom arbejdet for at videreføre S-banen fra Glostrup til Taastrup i 1953 blev stoppet af Herstedernes nye sognerådsflertal. En beslutning der vakte stor fortrydelse i Taastrup sogneråd.⁷² Tankerne om en planlægning af byudviklingen i Herstederne blev først genoptaget efter det socialdemokratiske genvalg i 1954, hvor den mellemliggende udvikling i de øvrige kommuner vest for København lokalt ændrede indstillingen hos også tidligere skeptikere overfor behovet for en planlagt byudvikling i kommunen.⁷³

S-togsforbindelse

S-toget kom til Albertslund i 1963. Etableringen af en S-togsforbindelse til Herstederne var kardinalpunktet for al fremtidig byplanlægning i kommunen. I september 1954 lykkedes det sognerådet, at få en aftale på plads med DSB om ikke bare etableringen af en fremtidig S-togsforbindelse. Det lykkedes også, at aftale den lige så vitale placering af en S-togsstation i Vridsløselille på plads. Herstederne var på dette tidspunkt blandt de langsomt voksende kommuner i det storkøbenhavnske område. Med aftalen kunne sognerådet begynde arbejdet med jordopkøb

⁶⁹ L38 Hans Nielsen, foredrag Vridsløselille Skole, u.å. (LSA).

⁷⁰ "Vore kommunale politikere. Mennesket og meninger bag deres arbejde", *Glostrup Bladet* d. 9/1-1964.

⁷¹ A234 Hans Nielsens arkiv - Manuskripter m.m., Fakta om Herstedernes Kommune og om byggeriet af Albertslund m.v., 1965, (LSA).

⁷² A234 Hans Nielsens arkiv, *Manuskripter m.m., Albertslunds udviklingshistorie*, u.å.; og interview med Sognerådsformand Hans Nielsen, udskrift s. 228-230, u.å. (LSA).

⁷³ Ibid. og "Vore kommunale politikere. Mennesket og meninger bag deres arbejde", *Glostrup Bladet* d. 9/1-1964.

samt at stille den byggemodne jord til rådighed, som tidligere havde manglet i tilstrækkelig grad.⁷⁴ Begge dele var ligeledes vitale større virksomheders indtog i kommunen.

Sognerådsformand Hans Nielsen

Til en samlet forståelse af præmisserne for både sognerådets håndtering af FDB's udflytning og en samlet forståelse af byplanlægningshistorikken i Herstederne i 1950'erne og 1960'erne indgår et centralt aktørperspektiv. Denne centrale aktør var sognerådsformand Hans Nielsen. Det var ham, der, sammen med kommuneingeniør Chr. Høgh Nielsen var drivkraften i implementeringen og formuleringen af behov, visioner og mål med byudviklingen.⁷⁵

Det var ligeledes Hans Nielsen, der på Herstedernes Sogneråds vegne, formidlede kontakten til BUK i FDB's dispensationssag. Fraværet af centrale kilder i kommunearkivet om FDB's forhandlinger med kommunen kan muligvis også forklares med en stor uformel kontakt parterne imellem. Embedsmænd på Albertslund Rådhus har i samtaler i forbindelse kildesøgningen til denne undersøgelse bekræftet, at uformelle forhandlinger med sognerådsformænd ikke var en usædvanlig procedure i den tidlige administrations historie. En tese der bestyrkes jævnført de beskedne administrative ressourcer kommunen var underlagt i 1950'erne. Under de givne forhold måtte sognerådsformandens direkte engagement og rolle som centralt bindeled i forhold til kontakt med eksterne aktører tolkes for både yderst sandsynlig og nødvendig for fremdrift og handling fra kommunens side i forbindelse med projekter af FDB's omfang. Derfor må man også formode, at det var Hans Nielsen, FDB formåede at overtale og overbevise, da Herstedernes Sogneråd i perioden mellem november 1954 og marts 1955 ændrede standpunkt i forhold til FDB's byggeplaner.

Visionerne for den fremtidige byudvikling

Det altoverskyggende projekt for Herstedernes Sogneråd var fra det socialdemokratiske genvalg i 1954 projekteringen af den fremtidige by, der senere skulle blive til Albertslund Syd. Projektet var af holistisk omfang, og var det første af sin art i Danmark.⁷⁶ Alle andre forhold, inklusive FDB's udflytning, må nødvendigvis i lokal sammenhæng tolkes i lyset af dette projekt.

Sognerådets visioner for byudviklingen havde afsæt i efterkrigstidens behov for at stimulere boligbyggeriet for hurtigst muligt at afskaffe tidens enorme boligmangel.⁷⁷ I forlængelse heraf havde visionen om en fremtidig by et ideologisk og et værdimæssigt afsæt med rod i Socialdemokratiets halvtresservision om *Mennesket i centrum*.⁷⁸

⁷⁴ "Herstedernes kommune gør klar til at modtage S-toget", *Socialdemokraten* d. 4/9-1954.

⁷⁵ Se afsnit nedenfor: Visionerne for den fremtidige byudvikling.

⁷⁶ "København får ny planetby", *Socialdemokraten*, d. 18/12-1958.

⁷⁷ L38, Hans Nielsen, foredrag Vridsløselille Skole u.å. (LSA).

⁷⁸ "Albertslund – Byen med mennesket i centrum", *Kommunen* d. 29/11-1963.

Sognerådet stillede høje krav til den nye by. Man ville væk fra bebyggelser, som sognerådet karakteriserede som bondehuse og faldefærdige rønner, der ikke levede op til de krav myndighederne havde sat. Samtidig ønskede sognerådet hverken højhuse eller en by, der centrerede sig om en hovedvej, som i Glostrup. Kravet til byen var, at møde det moderne menneskes inderste behov, og skabe en by, hvor folk ikke blot sov, når de kom hjem fra arbejde, men også levede.

Til planlægningen af byen havde kommunen allieret sig med eksperter der med Peter Bredsdorff i spidsen, der skulle skabe en by, hvor intet hvilede på tilfældigheder og hvor man undgik at inddrage private virksomheder i planfasen, som ifølge sognerådet havde skabt afskrækkende resultater i andre omegnskommuner. Man ville planlægge ud fra de nyeste forudsætninger og havde nøje vurderet hvilke mennesker, der ville komme til at bo i byen samt hvilke krav det stillede, også trafikalt.

Sognerådet ønskede ikke at tiltrække velhavere, men tværtimod familier fra saneringskvarterne i København. Kongstanken var at skabe et hjemsted for tusinder med arbejde i København. Et klart budskab fra sognerådet til pressen gennem hele planlægningsfasen var, at man for alt i verden ville undgå at skabe en 'soveby'.⁷⁹

Planerne nåede utopiske højder, og pressen var i samtiden med til at bygge forventningerne op ved at udråbe det fremtidige byggeri til idealbyen, den ideelle by etc. Andre skrev om Europas mest moderne by.⁸⁰

Selvom sognerådet ønskede en by med alle bylivets funktioner var formuleringer om arbejdspladser og industri stort set fraværende i artiklerne i kommunens (prioriterede) udklipssamling frem til ca. 1962/1963. Fokusset var rettet mod boligbyggeri, og tanken havde været, at boligerne skulle bebos af folk, der arbejdede i København. I 1965 specificerede Hans Nielsen, at der i præmisserne for byplanlægning i det storkøbenhavnske område pga. de kortere afstande ikke var en nær sammenhæng mellem tilvæksten af erhvervsvirksomheder og befolkningens tilvækst, som det var tilfældet i andre provinsbyer.⁸¹

Byplanlægning og industri

De overordnede mål for byggeplanlægningen i Herstederne var ønsket om flere boliger samt ønsket om egen indflydelse og kontrol over kommunens udvikling. I planlægningsarbejdet måtte man overordnet forholde sig til placeringerne af S-banen, Roskildevej og de to fængsler, som var statens ejendom.⁸²

⁷⁹ Herstedernes Kommunes u/s-samling:1) "En helt ny by til 3-400 millioner kr.", *Kommunen*, d. 2/1-1959, 2) "Albertslund – byen med mennesket i centrum", *Kommunen*, d. 29/11-1962, 3) "Den helt ideelle by", u.å., 4) "Til februar flyttes der ind i nyt Albertslund", *Aktuelt*, d. 18/11-1963, 5) "Borgmesteren: Soveby er et skældsord", u.å. mm, 1965, (LSA).

⁸⁰ "Moderne planetby med 40.000 ved København", *Aktuelt*, d. 28/4-1961.

⁸¹ Herstedernes Kommunes u/s-samling, "Borgmesteren: Soveby er et skældsord", udateret mm, 1965, (LSA).

⁸² A 234 Hans Niensens arkiv, *Manuskripter m.m.*, interview med sognerådsformand Hans Nielsen, udskrift s. 234, u.å., (LSA).

Efter valget i 1954 begyndte sognerådet på planlægningsarbejdet. Året efter ansatte man Peter Bredsdorff til, sammen med kommuneingeniør Chr. Høgh Nielsen, at udarbejde en dispositionsplan for kommunen. I 1956 vedtog sognerådet planen, der blev videresendt til relevante myndigheder. I 1957 blev yderligere udarbejdet *skitseforslag til dispositionsplan for en by ved "Albertslund"*. I 1958 købte kommunen efter lange forhandlinger gården Albertslunds jorder af Landbrugsministeriet, hvorefter sognerådet på dette grundlag vedtog at oprette 'Albertslundkontoret', som planlægningskontor for anlæggelsen af det nuværende Albertslund Syd.⁸³

I skitseforslaget for dispositionsplanen i 1957 var angivet ændringer i forhold til FDB's køb af Røde Vejrmøllegård, der oprindeligt var tiltænkt mindre og mellemstore virksomheder. Foruden tidligere nævnte dispensationer i 1959 og 1961 givet til FDB af sognerådet, var området, hvor FDB's hovedkvarter ligger i dag, ifølge skitseforslagets plantegninger udlagt til lav, koncentreret boligbebyggelse.

Al fokus i Herstedernes Sogneråds arbejde havde siden 1954 været rettet mod byggeriet af den nye by. Man må derfor antage, at FDB fik samme svar, som Hans Nielsen i 1961 gav Sven Lorenzen, da denne henvendte sig i forbindelse med oprettelsen af Herstedøster Industricentrum, hvor Lorenzen, ifølge sognerådsformanden, fik at vide, at kommunen havde *...alle hænder fulde, og vor økonomi var ad H til*, og at sognerådet kun ville indvilge i et samarbejde såfremt kommunen ikke ville få administrative eller økonomiske udgifter ved projektet.⁸⁴

Både industriens og FDB's indtog i Herstederne fyldte bemærkelsesværdigt lidt i såvel kommunens historik, den politiske bevidsthed og alle andre henseender, herunder den kildemæssige, set i lyset af, at det kunne have været udlagt som en utvetydig triumf, at få industri og en stor arbejdsplads som FDB til kommunen. Svaret herfor skal muligvis findes i det forhold, at Albertslund Syd-projektet i sognerådets optik var selve tesen på den planlagte by og kommune, mens FDB's indtog repræsenterede noget modsatrettet – nemlig, en uforudset udvikling, som krævede tillem্পning af de oprindelige byplanstanker. En arbejdsplads af FDB's dimensioner var ikke en del af sognerådets oprindelige visioner for kommunen, og faldt udenfor byudviklingstankernes kerneafsæt om, at afhjælpe boligmangel og sætte *mennesket i centrum*. Når sognerådet og Hans Nielsen alligevel lod sig overbevise om værdien af en arbejdsplads med 1.000 ansatte, understreger det samtidig den pragmatiske måde, hvorpå kommunen gennem 1950'erne og 1960'erne håndterede processen frem mod den selvstændige opbygning af den moderne forstadskommune, som al væsentlig kommunalpolitik i perioden centrerede sig omkring

⁸³ A 234 Hans Niensens arkiv, Manuskripter m.m., Albertslunds udviklingshistorie, ca. 1965; og Registratur over den del af Herstedernes Kommunes arkiv, der opbevares i Lokalhistorisk Samling Albertslund, samt sager fra Albertslund Kommune, (LSA).

⁸⁴ A 234 Hans Niensens arkiv, Manuskripter m.m., Albertslunds tilblivelse, 1968, (LSA).

Behovet for kommunal infrastruktur til FDB's ansatte

Med udflytningen af medarbejderne i første halvdel af 1960'erne fulgte en række logistiske udfordringer for FDB. En af disse var de ansattes transport til Herstederne. Mange medarbejdere boede på Amager eller andre steder i København. I en tid, hvor privatbilismen endnu ikke var slået bredt igennem hos de ansatte, måtte FDB træffe en række forholdsregler. Sammen med sine tillidsfolk målte FDB afstanden fra S-togsstationen op til personalets indgange på virksomhedens område. Herefter fik de ansatte aftalt arbejdstider, der i videst muligt omfang var afstemt med togtiderne. Derudover blev der aftalt en ordning for en overgangsperiode, hvor medarbejderne fik godtgjort halvdelen af deres meromkostninger til transport.

Mange ansatte besluttede sig for at skifte bopæl. FDB hjalp både med formidling af boliglån og fremskaffelse af boliger. FDB afgav desuden jord til Vridsløselille Andelsboligforening mod, at FDB-ansatte kom i betragtning ved indflytningen. Herstedernes Kommune gav yderligere et antal FDB-ansatte forkøbsret til en række parcelhusgrunde. Grundene var helt bevidst spredt ud forskellige steder i kommunen for at undgå tilløb til særlige FDB-kvarterer. Kommunens gestus indgik angiveligt i en aftale med FDB's overdragelse af jord til både ovennævnte boligbyggeri samt yderligere jordoverdragelse i forbindelse et lokalt børnehavenbyggeri.⁸⁵

Børnehaven *Sletteland* blev indviet den 1. august 1964, og var blevet etableret på rekordtid, idet Børnehaveforeningen først var blevet stiftet i marts samme år. Initiativet til børnehaven var blevet taget af Vridsløselille Andelsboligforening i samarbejde med FDB. Børnehaven var indrettet i de bygninger FDB tidligere havde benyttet som arkitektkontor og tegnestue i forbindelse med opførelsen af virksomheden. FDB's arkitektafdeling havde både stået for ombygningen af børnehaven og dækket udgifterne. Desuden havde FDB dækket ca. en tredjedel af udgifterne til inventar.

Den 12. februar 1964 havde kommunen godkendt dispensation til at benytte FDB's lokaler til børneinstitution. Sognerådet havde tidligere afvist tanken om en børnehaven, der udelukkende var beregnet til børn af FDB-ansatte.

Der var plads til 57 børn i institutionen, inklusive de tilladte 10% overbelægning, som blev inddraget allerede fra åbningsdagen. Derudover stod over 60 børn på venteliste på åbningsdagen. Til selve åbningen var FDB repræsenteret ved førstedirektør Ebbe Groes kone, folketingsmedlem Lis Groes.⁸⁶

⁸⁵ Oxe (1999), s. 33ff.

⁸⁶ Ibid.; Sørensen (2000), s. 204; Herstedernes Kommunes u/s-samling: "Ny børnehaven i Herstederne", unavngiven avis, d. 28/7-1964 og "3.787 kr. pr. barn i børnehaven", unavngiven avis u.å. (LSA); Herstedernes Sogneråds forhandlingsprotokol, d. 12/2-1964, pkt. 4, (AK).

Allerede i 1962 havde FDB i samarbejde med Vridsløselille Andelsboligforening igangsat planer om boligbyggeriet *Blokland* vest for hovedkvarteret.⁸⁷ Dette skete ud fra et ønske om boliger til de ansatte i virksomhedens umiddelbare nærhed.

Efter planen, og efter at de første projektskitser var blevet tegnet, ville *Blokland* have været Danmarks længste boligblok.⁸⁸ Bygningens volumen var projekteret af FDB's arkitektkontor for at udnytte grunden bedst muligt. Bloklands langhus var 370m langt, tre etager højt og strakte sig fra Læhegnet og næsten ned til jernbanen. Pga. langvarige forhandlinger med Boligministeriet om den økonomiske støtte til byggeriet, blev bebyggelsen imidlertid først indflytningsklart i 1970.⁸⁹

Implementering af behov og visioner

1960'erne blev i det hele taget realiteternes tid for Herstedernes Kommune. De planer sognerådet havde lagt i 1950'erne, om at forvandle den lille landkommune til en forstadskommune, skulle nu implementeres.

Det var ikke kun FDB's mange ansatte, der skulle forsynes med den nødvendige kommunale infrastruktur og service. Det gjaldt for alle kommunens mange nye beboere, der i slutningen af 1960'erne flyttede til Herstederne i rekordtempo. Foruden teknisk infrastruktur som systematisk byggemodning af veje, vand og kloaker, skulle kommunen ligeledes sørge for nye skoler og børnehaver.

De nytillflyttede husmødre savnede desuden butikker, og opførelsen af det planlagte butikscenter led økonomisk, fordi butikkerne ikke ville flytte ind før der var tilstrækkeligt kundegrundlag. Samme problematik havde tidligere gjort sig gældende, da sognerådet i 1950'erne forhandlede med DSB om etableringen af S-togslinjen til kommunen.⁹⁰

Helt hvor omfangsrig udviklingen var i begyndelsen af 1960'erne illustreredes ved behovet for den nye telefoncentral, som KTAS i 1964 måtte opføre i kommunen. Både de mange nye boligbebyggelser, men i endnu højere grad den store udvikling af kommunens industriområder bevirkede, at KTAS måtte investere 15 mio. kr. i den nye central. Centralen skulle foruden at dække Herstedernes Kommune også aflaste Glostrup central og dele af Vallensbæk.⁹¹

Overgangen fra 1950'ernes utopi om den perfekte by til 1960'ernes implementering af kommunal velfærd var en stor udfordring for sognerådet. På bl.a. børneinstitutionsområdet var kommunens forhold ganske enkelt utilstrækkelige i forhold til 1960'ernes nye udfordringer og behov. FDB's

⁸⁷ Herstedernes Sogneråds forhandlingsprotokol, sognerådsmøde d. 10/10-62, blandede sager pkt. 10, (AK).

⁸⁸ "12 år gamle Blokland er stadig avanceret byggeri", *Aktuelt* d. 30/10-1969.

⁸⁹ Sørensen (2000), s. 181f.

⁹⁰ Herstedernes Kommunes u/s-samling, "Albertslunds husmødre savner butikkerne", unavngiven avis, d. 23/9-64, og A 234 Hans Nielsens arkiv, *Manuskripter*, Interview med sognerådsformand Hans Nielsen, udskrift s. 241, (LSA).

⁹¹ "Central 64 vil koste 15 millioner kroner", *Taastrup Avis*, d. 4/3-1964.

store engagement i forhold til at få dækket sine ansattes behov for børnepasning skal ses i lyset af, at kommunen indtil oprettelsen af Sletteland i 1964, kun havde en børnehave (*Smedely*).⁹²

Omvendt bevirkede den for sognerådet oprindeligt uforudsete tilvækst af en virksomhed af FDB's størrelse, at kommunen blev endnu hårdere spændt for i sit arbejde for at skabe kommunale rammer for velfærd. Først i 1970'erne indhentede kommunen udviklingen på børneinstitutionsområdet. Dette illustreredes ved, at kommunen i 1971 opsagde samarbejdsaftalen med den private organisation *Frie Børnehaver og Fritidshjem*, som ved ophævelsen af aftalen administrerede mere end 2.300 institutionspladser fordelt på 40-50 institutioner i kommunen.⁹³ At Herstedernes Kommune med en byplansvision forankret i 1950'ernes socialdemokratiske tankegods overlod et kernevelfærdsområde som børnepasning til en privat organisation vidner om den pragmatik, der også var med til at muliggøre den rivende byudvikling i kommunen, og som samtidig bidrager med et generelt indblik i den pragmatik, der decentralt lå til grund for implementeringen af den danske velfærdsstat.

Herstedernes Sogneråds evne til at agere pragmatisk, sideløbende med visionerne for den nye by, bør indgå som en afgørende og forklarende faktor i relation til sognerådets samarbejde og forhandlingsforløb med FDB om udflytningen af en virksomhed med 1.000 ansatte til en landkommune med 3.000 indbyggere, på trods af, at dette til dels skete på bekostning af kommunens ambition om fuld kontrol med byudviklingen i egen kommune.

Konklusion og anbefalinger til videre undersøgelser

Denne delrapports kortlægning af det politiske baggrunds- og forhandlingsforløb i forbindelse med FDB's udflytning til det nuværende Albertslund har frembragt ny viden om udflytningsprocessen i 1950'erne og 1960'erne. Den dominerende fortælling om Albertslunds udviklingshistorie, som en entydigt gennemplanlagt bydannelsefortælling, er blevet problematiseret og nuanceret. Desuden har delrapporten perspektiveret behovet for en videre og uddybende systematisk afdækning af samspillet mellem lokal og regional byplanlægning i perioden.

Rapporten afdækker på det foreliggende kildegrundlag, at FDB var en magtfuld privat aktør, der formåede at opnå dispensation til de eksisterende byplanlægningsrammer på alle involverede administrative niveauer. Rapporten konkluderer desuden, at FDB's tilflytning satte Herstedernes Sogneråds ambition om fuld kontrol over kommunens udvikling yderligere under pres både byplanmæssigt og på kernevelfærdsområder som børnepasningsområdet.

Den lokalpolitiske bevidsthed i Herstederne var i perioden fra 1950'erne til 1960'erne i sit udgangspunkt rettet mod boligdannelse med et velfærdspolitisk afsæt i *Mennesket i centrum*. Den kommunale administrations gearing, et centralt aktørperspektiv knyttet til sognerådsformand og senere borgmester Hans Nielsen samt sognerådets evne til at agere pragmatisk sideløbende med

⁹² Sørensen (2000), s. 204.

⁹³ Mads Raulund (1997): "Fra selvejende børnehaver til kommunal børneforvaltning", s. 58-61.

implementeringen af visionerne for den nye by udgør afgørende forklaringsfaktorer i forhold til forhandlings- og samarbejdsforløbet mellem Herstedernes Sogneråd og FDB. Samtidig bidrog FDB med en aktiv indsats i forbindelse med børneinstitutions- samt boligbyggeri i kommunen til at muliggøre FDB's ønske om at give dele af virksomhedens personale mulighed for at flytte tæt på arbejdspladsen.

Målet med denne delrapport har været at skabe et fundament for videre og mere fokuseret forskning om emnet. Blandt rapportens delmål har været en kortlægning af bevaret og tilgængeligt kildemateriale med særligt fokus på lokale kilder på kommunalt niveau.

Manglen på et udtømmende og sammenhængende lokalt kildemateriale har understreget nødvendigheden af primærkildestudier i eksterne arkiver. Således at denne delrapports konklusioner og resultater vil kunne blive efterprøvet på baggrund af et bredere kildegrundlag. I forlængelse heraf har særligt gennemgangen af BUK's arkiv understreget behovet for en uddybende afdækning af samspillet mellem lokal og regional byplanlægning. Her tænkes især på en videre undersøgelse af graden og omfanget af regional og statslig indflydelse på den kommunale byplanlægning i perioden.

Rapporten anbefaler yderligere følgende mulige delemner og problemstillinger for fremtidig kortlægning og forskning:

Anbefalinger i forhold til Albertslunds byudviklingshistorie:

En undersøgelse af FDB-byggeriets indvirkning på kommunens byplanmæssige udformning.

En undersøgelse af lokaladministrationens udvikling fra 1950'erne og frem, samt de administrative præmissers indvirkning på de politiske manøvre muligheder i relation til politikgennemførelse i forbindelse med kommunens udbygning.

Udbygningen af Albertslunds kommunale sektor fra 1950'erne frem til 1970'erne indskrives sig desuden som et interessant og nuancerende bidrag den nationale fortælling og forskning om velfærdsstatens udbygning. Her vil man med fordel kunne foretage et case-study af den kommunale implementering af velfærdssamfundets institutioner med særligt henblik på det indbyrdes forhold mellem ideologi og politiske visioner på den ene side, og pragmatisk implementering og nødvendig og midlertidig tillempling af velfærdsidealene på den anden.

Anbefalinger i forhold til FDB's og udflytningen af den københavnske industri generelt, samt relationen mellem kommunal og regional byplanlægning:

En kortlægning af omfanget af dispensationssager i BUK-regi. Herunder en undersøgelse af udbredelsen af dispensationssager, og hvorvidt FDB-sagen var et principspørgsmål af lige så stor rækkevidde, som BUK angav; om sagen fik principielle konsekvenser og om FDB's ageren var karakteristisk eller atypisk for en virksomhed af FDB's størrelse – En sådan undersøgelse vil evt. kunne bidrage til at nuancere denne rapports vurdering af FDB's aktørrolle, samt bidrage til at

belyse den regionale byplansadministrations kapacitet og evne til at planlægge og kontrollere byudviklingen i det storkøbenhavnske område.

En undersøgelse af hvorvidt FDB-grunden i Herstederne var så optimal en placering som FDB angav. Eller om BUK kunne have fundet en lignende placering til virksomheden med samme infrastrukturelle fordele i det storkøbenhavnske område jf. placering ift. vejsystem og jernbaneforbindelse. I forlængelse heraf en bredere kildefunderet undersøgelse af om BUK opgav at finde en alternativ placering til virksomheden pga. FDB's pres eller fordi alternative lokaliteter reelt ikke fandtes. Såfremt det sidste skulle vise sig at være tilfældet, en undersøgelse af hvorvidt Byudviklingsplanen for Københavns-egnen fra 1951 alligevel ikke som angivet af BUK havde formået at inddrage alle relevante langsigtede forhold i relation til industriens indplacering i byudviklingen i hovedstadsområdet (angivet til 15 år frem i tiden).

Der synes generelt at være et behov for et større og syntetiseret vidensgrundlag og publikationer i relation til, hvad der udgjorde almene betingelser for udbygningen af de københavnske omegnskommuner med henblik på konklusionsgrundlag i forhold til hvilke udviklinger, der var specifikt lokale.

Bilag 1. Kortlægning af den formelle kontakt mellem Herstedernes Kommune og FDB.

Gennemgang af Herstedernes Sogneråds Forhandlings-protokoller 1951 -1964.

Der er i forbindelse med denne kortlægning gennemlæst ca. 800 håndskrevne protokolsider ud fra søgeordene: *FDB* og *Matr. nr. 15a HV*. Forhandlingsprotokollerne er *de facto* udformet som beslutningsprotokoller, og angiver derfor primært den kronologiske ramme for det formelle forhandlingsforløb mellem Herstedernes Sogneråd og FDB.

Sognerådets forhandlingsprotokoller er frem til 1955 opbevaret på Lokalthistorisk Samling Albertslund, mens protokollerne fra 1955 og frem er opbevaret på Albertslunds Rådhus, borgmesterkontoret.

Sognerådsmøde 24. nov. 1954

Pkt. 22:

Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger fremsender forespørgsel til sognerådet ang. Udnyttelsesmulighederne for det Røde Vejmølle gård tilhørende areal beliggende mellem Østre Vallensbæk vej og Fællesbageriet.

Sognerådet mente ikke at kunne ændre vejens linieføring. Udnyttelsesgraden agtes overholdt i lighed med de krav som i Gladsaxe Kommune stilles overfor lignende virksomheder

Sognerådsmøde 22. marts 1955

Pkt. 10:

Skrivelse fra F.D.B. til Byudviklingsudvalget vedr. bebyggelse af matr. nr. 15a af Herstedvester.

Sognerådet kan medgive andragendet...

Sognerådsmøde 11. april 1956

Pkt. 23:

Redegørelse for hidtil førte forhandlinger med F.D.B. august – evt. mageskitte.

Til efterretning.

Sognerådsmøde 9. maj 1956

Tekniske sager

Pkt. 2

Skrivelse fra samme [Boligministeriet] til F.D.B. ang. udnyttelse af ejendommen matr. Nr. 15_a af Herstedvester.

Til efterretning.

Sognerådsmøde 10. okt. 1956

Tekniske sager

Pkt. 4

Skriv. fra F.D.B. vedr. betaling af forøget rørstørrelse ved kloak i Bækrendens opland.

Til efterretning.

Sognerådsmøde 10. april 1957

Blandede sager

Pkt. 7

Samme [L.r. Sagfører Anker Georgsen] fremsender mageskiftekontrakt med F.D.B.

Til efterretning.

Sognerådsmøde 12. feb. 1958

Blandede sager

Pkt. 25:

Skrivelse fra F.D.B. angående udnyttelsen af de F.D.B. tilhørende arealer.

Henlægges til senere behandling.

Sognerådsmøde 13. aug. 1958

Tekniske sager

Pkt. 9:

F.D.B. fremsender ansøgning om tilladelse til at benytte et areal af matr. nr. 15_a af Herstedvester til opførelse af F.D.B.'s hovedkontor.

Kan anbefales på betingelse af, at hovedkontoret flyttes herud og at bebyggelsens udformning godkendes af sognerådet.

Sognerådsmøde 29. okt. 1958

Pkt. 16:

Skriv. fra L.r. Sagfører Anker Georgsen ang. Relaxationer i forbindelse med mageskiftet med F.D.B.

Til efterretning.

Sognerådsmøde 14. okt. 1959

Tekniske sager

Pkt. 8:

Boligmin. Anmoder om en udtalelse i anledning af andragende fra F.D.B. om materialebevilling.

Materialebevillingen anbefales, samtidig anføres at sognerådet er sindet til en ændring af dispositionsplanen for området.

Sognerådsmøde 11. nov. 1959

Tekniske sager

Pkt. 7:

Boligministeriet fremsender skrivelse vedr. igangsættelsestilladelse for F.D.B. til bebyggelse på matr. nr. 15_a af Herstedvester.

Til efterretning.

Sognerådsmøde 24. feb. 1960

Tekniske sager

Pkt. 5:

F.D.B. fremsender forslag til anlæg af en spildevandsledning, der senere skal overtages som offentlig hovedledning for opland O.

Godkendes.

Sognerådsmøde 11. maj 1960

Tekniske sager

Pkt. 15:

F.D.B. fremsender forslag til anlæg af Læhegnet på strækningen over dens ejendom matr. nr. 15_a af Herstedvester.

Det fremsendte forslag til anlæg af Læhegnet godkendes foreløbig fra st. 400 til st. 740.

Sognerådsmøde 22. marts 1961

Tekniske sager

Pkt. 4:

F.D.B. fremsender forslag til udformningen af krydset mellem Roskildevej og Østre Vallensbækvej.

Svar fremsendes til F.D.B. i overensstemmelse med forslag udarbejdet af Teknisk Forvaltning.

Sognerådsmøde 8. nov. 1961

Blandede sager

T 12:

F.D.B. ansøger om dispensation fra bestemmelserne om skelafstand i partiel byplan nr. 2.

Dispensation meddeles.

Sognerådsmøde 11. april 1962

Tekniske sager

Pkt. 10:

Projekt til F.D.B.'s bebyggelse ved Læhegnet og ved Vallensbæk Torvevej.

Godkendes.

Sognerådsmøde 13. juni 1962

Tekniske sager

Pkt. 7:

Skrivelse fra F.D.B. vedrørende postadresser for virksomhederne ved Roskildevej-Læhegnet-Vallensbæk Torvevej.

Teknisk udvalg indstiller, at adressen ændres fra den foreståede til Læhegnet og evt. for hovedkontorets vedkommende Vallensbæk Torvevej.

Indstillingen godkendtes.

Sognerådsmøde 12. sept. 1962

Tekniske sager

Pkt. 1:

Ministeriet for offentlige arbejder meddeler afslag på kommunens ansøgning om vejfondstilsbud til Læhegnet.

Til efterretning. Der optages en ny forhandling.

Sognerådsmøde 10. okt. 1962

Tekniske sager

Pkt. 17:

Indstilling vedr. fastsættelse af den afgift, som F.D.B. må betale for tilslutning til vandværkets ledningspost.

Beløbet fastsættes til 105.000 kr. + stikledningsbidrag 1000 kr.

Blandede sager

Pkt. 10:

Skrivelse fra Boligmin. Ang. Vridsløselille Andelsboligforenings bebyggelse på matr. nr. 15_a, 8_{be} og 5_{ae} af Herstedvester.

Til efterretning.

Sognerådsmøde 9. okt. 1963

Indstillinger fra teknisk udvalg

Pkt. 10:

Det indstilles, at et af F.D.B. udarbejdet forslag til belysning af Vallensbæk Torvevej ikke godkendes, idet det ikke er i overensstemmelse med vejbelysningsnormerne, og de foreslåede armaturer endnu er på eksperimentstadiet.

Tiltrædes.

Sognerådsmøde 13. nov. 1963

Indstillinger fra teknisk udvalg

Pkt. 1:

Det indstilles, at sognerådet godkender et af F.D.B. for Vridsløselille Andelsboligforening fremsat ændringsforslag til en etagebebyggelse på et areal af matr. nr. 15_a af Herstedvester ved Blokland på visse vilkår vedrørende anlæg af veje og stier, beplantning og supplerende projekterede parkeringspladser m.v.

Tiltrædes.

Pkt. 8:

Et af F.D.B. fremsendt forslag til belysning af Læhegnet mellem Sletteland og Sydvestvej foreslås godkendt, idet anlægsudgiften tillægges de øvrige anlægsudgifter ved vejanlægget og fordeles sammen med disse.

Tiltrædes.

Sognerådsmøde 12. feb. 1964

Pkt. 13:

Det indstilles, at der meddeles tilladelse til indretning af en midlertidig børnehave på ejendommen matr. nr. 15_a, 15_v, Herstedvester, Sletteland 20.

Tiltrædes.

Sognerådsmøde 9. sept. 1964

Pkt. 4:

I anledning af andragende fra F.D.B. anbefaler teknisk udvalg, at der etableres midlertidigt stopforbud på Læhegnets nordlige kørebane ud for lagerhallen.

Tiltrædes.

Bilag 2. Befolkningstal Herstederne og Albertslund (1901–1970)

Befolkningstallene er hentet i *Statistisk årbog for København, Frederiksberg og Gentofte samt omegnskommuner* fra 1946-1970. Årstal indenfor perioden, der ikke er angivet skyldes manglende opgørelse i Statistisk årbog. I årbogen blev Herstedernes Kommune først indregnet som tilhørende Københavns forstadskommuner i 1951.

Årstal	Indbyggertal	Heraf i Vridsløselille
1901	2.084	
1911	2.153	
1921	2.350	906
1925	2.438	958
1930	2.554	1.040
1935	2.708	1.197
1940	2.294	1.248
1945	2.458	1.409
1950	3.096	1.819
1952	3.144	
1953	3.163	
1954	3.190	
1955	3.251	
1956	3.318	
1957	3.277	
1958	3.244	
1959	3.276	
1960	3.412	
1962	4.034	
1963	4.220	
1964	4.628	
1965	6.649	
1966	10.503	
1967	13.321	
1968	13.850	
1969	17.953	
1970	21.010	

Arkivalske undersøgelser

I projektet er der benyttet en lang række arkivalier; de fleste fra arkiver med offentlig adgang og enkelte fra privatarkiver. At have været igennem disse mange siders arkivmateriale og historiske fotos er et undersøgelsesresultat, der ikke kan undervurdes.

Nedenfor gennemgås arkiverne alfabetisk, og det anføres, hvad der er fundet - eller ikke fundet, og hvilke problemstillinger, der knytter sig til det enkelte arkiv.

Billedmateriale

Der er blevet benyttet billedmateriale fra Lokalhistorisk Samling, Albertslund, Albertslund Kommune og Erhvervsarkivet. Ingen steder findes en overvældende fotosamling, men dog nok historisk materiale til en god formidling af projektet. For centrallagerets vedkommende blev det lige efter opførelsen gennemfotograferet til en artikel i Arkitekten. Disse fotos findes stadig i original.

Det må anses for oplagt for en fremtidig uddybende visuel dokumentation af FDB's udflytning samt videre historik, at foretage en bred søgning i danske pressearkiver, eks. Politikens og Berlingskes pressearkiver. Desuden må der findes en del fotomateriale i Arbejdermuseets/ABA's billedarkiv i både arkivets *Gamle samling*, virksomheder, arbejdsforhold, strejker mm., samt i billedarkivets *Land & Folk*-samling og *Aktuelts* samling.

Man vil desuden med sandsynlig fordel kunne finde billeder i de lokale dagblade (Glostrup, Tåstrup og Roskilde).

På Københavns Museum må formodes, at man vil kunne finde billeder fra FDB's Njalsgade-kompleks frem til udflytningen.

Arkiver

Albertslund Kommunes kommunearkiv

Arkivet ligger på borgmesterkontoret inde med sognerådets forhandlingsprotokoller fra 1955 og frem. Gennemgangen af de mange håndskrevne protokoller har været koncentreret til søgeordene *FDB* og *matr. nr. 15a HV*, fordi disse i al væsentlighed indkredser den centrale forhandlingsproces om FDB's udflytning.

En søgning i forhandlingsprotokollerne med henblik på en undersøgelse af kloakeringsforhandlingerne omkring Bækrendens opland, herunder matr. 15a HV, vil med fordel kunne foretages til en præcisering af forhandlingerne om byggemodningen af området. Disse undersøgelser er undladt, idet de ligeledes involverer flere matrikler foruden FDB's.

Det har ikke været muligt på kommunen at finde korrespondancearkiver eller referater fra sognerådsmøder i 1950'erne, selvom der i Hans Nielsens arkiv (LSA) findes spredte referater fra sognerådsmøder.

På weblager.dk ligger størstedelen af kommunens byggesagsarkiv indscannet og offentligt tilgængeligt. Her ligger der meget nyttig information om ejendoms Historik. FDB's byggesag er desværre langt fra komplet.

Miljø- og Teknikforvaltningen ligger desuden, ifølge forvaltningens eget udsagn, inde med materiale fra perioden ca. 1930-1960. Det har ikke været muligt at anvende arkivet, da der tilsyneladende ikke findes en registratur eller ordningsnøgle til det. Arkivet vil med fordel kunne blive inddraget i fremtidige undersøgelser af kommunens planlægningshistorik, såfremt det kan gøres tilgængeligt.

Arkitekt Benny Dalgaards privatarkiv

Benny Dalgaard blev ansat på FDBs arkitektkontor i begyndelsen af 1960'erne. Han var en af de fire partnere bag oprettelsen af AK83, da FDB lukkede sit arkitektkontor. Han er pensioneret, men varetager stadig enkelte konsulentopgaver for AK83. Benny Dalgaard kan fortælle, at Arkitektkontorets arkivalier blev spredt flere steder, da det lukkede. Han erindrer bl.a. at have set arkivalier, film og foto blive smidt ud i en container. I den forbindelse "reddede" han ca. en flyttekasse med materiale, der nu opbevares i hans hjem i Værløse. Materialet er hovedsageligt ikke-registrerede fotos – også fra tiden på Islands Brygge. Derudover nogle film. Benny Dalgaard ved endvidere, at der findes materiale hos AK83.

Dansk Byplanlaboratorium

Her blev ikke fundet noget, der ikke kan findes på LSA.

Erhvervsarkivet

FDB eller Coop har afleveret de fleste arkivalier til Erhvervsarkivet. Arkivmaterialet er omfattende, og i projektet er der benyttet materiale ang. arkitektkontoret (om end der ikke er meget), studierejser til Sverige og Amerika, rationaliseringsprocessen i 1950'erne, byggeriet af centrallagrene i Herstedvester og Vejen, personale- og inventarlistere.

Endvidere er på Erhvervsarkivet benyttet materiale fra Dansk Tarifforening (i dag Skafor), der udførte brandforsikring af virksomheder. Arkivet indeholder detaljerede bygningsbeskrivelser, der har været nyttige i arbejdet med Coop.

Kroppedal Museums Administrationsarkiv

Kroppedal Museum foretog i 2005, i forbindelse med projektet Folk og Fabrikker, en etnologisk arbejdspladsundersøgelse af Coop. Fra denne undersøgelse findes et interviewmateriale, der i nogen grad har kunnet benyttes i undersøgelse af den immaterielle kulturarv.

Landsarkivet for Sjælland m.m. (LA)

Her er benyttet Byudviklings-udvalget for Københavns-egnens arkiv (BUK). Man vil med fordel og forventeligt stort udbytte kunne foretage yderligere studier af både FDB's udflytning og Herstedernes byudviklingshistorik i øvrigt i arkivet. Man må forvente, at en systematisk og bred behandling af BUK's arkiv, herunder eksempelvis arkivets materialer om ankesager, vil kunne bidrage væsentligt til yderligere klarlægning af både FDB's udflytning og Herstedernes Kommunes byudviklingshistorik generelt.

Behandlingen af BUK's materiale peger i retning af, at man også med fordel vil kunne gå videre med undersøgelser af centraladministrationens arkiv. Specifikt Boligministeriets arkiv vedr. de specifikke dispensations- og byggesager, herunder især korrespondance. Undersøgelserne har desuden vist at DSB's rolle var af afgørende betydning for udflytningen af FDB. I DSB's arkiver må kunne findes materiale til yderligere belysning af emnet. Hvorvidt disse skal findes hos DSB, eller på Rigsarkivet i Ministeriet for offentlige Arbejders arkiv, hvorunder generaldirektoratet for Statsbanerne hørte, er ikke blevet undersøgt.

Lokalhistorisk Samling Albertslund (LSA)

Arkivet opbevarer dele af Albertslunds Kommunes arkivalier vedr. byplanlægning, kommuneplaner, byplanudvalgets forhandlinger. Der er ikke tale om et komplet kommunalarkiv. Det opbevarede kommunearkiv på LSA dækker primært perioden frem til 1960'erne – om end med kronologiske udfald og huller. LSA opbevarer desuden Herstedernes Sogneråds forhandlingsprotokoller frem til 1955. LSA ligger desuden inde med hele Albertslunds Kommunes Udklipssamling (u/s) frem til i dag. Desuden indeholder en mindre kortsamling, herunder ejendomsværdikort m.m. fra perioden frem til 1970.

LSA har desuden tidl. sognerådsformand og borgmester Hans Nielsens arkiv, der giver et fyldigt indblik i kommunens byudviklingshistorie frem midten af 1960'erne. Arkivet indeholder dog ikke i nævneværdigt omfang materiale om FDB's udflytning. Generelt er LSA's materiale om FDB beskedent og sporadisk, om end det foreliggende kildemateriale herunder u/s-samlingerne, der i sammenhæng med brug af primærkilder fra andre arkiver kan bidrage til at nuancere FDB's udflytningshistorie.

Det historiske materiale om Hersted Industripark stammer hovedsageligt fra LSA. At LSA har så omfattende materiale skyldes en stor aflevering fra Sven Lorenzen.

Rigsarkivet

Her ligger formodentlig materiale om Foreningen Dansk Arbejde og senere A/S Danske Værkstedshuse, der stod bag opførelsen af Værkstedsgården i Albertslund og mange andre steder i landet. Materialet er under registrering, og er derfor ikke undersøgt.

LITTERATUR OG KILDER

Boding-Jensen, Kitt (2011): "Avedøre Holme", i Henning Bro (et al): *Hovedstadsmetropolen efter 1945*, s. 313-334.

Bro, Henning (et al) (2011): *Hovedstadsmetropolen efter 1945*.

Carlberg, Nicolai & Søren Møller Christensen (red.) (2002): *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*.

Christensen, Søren Bitsch (2011): "Velfærdsstatens materielle kulturarv." Upubliceret tale holdt ved *Organisationen af Danske Arkivers* årsmøde 10. november.

Forstadens bygningskultur 1945-1989. På sporet af velfærdsforstadens bevaringsværdier. Dansk Bygningsarv. 2010.

Gaardmand, Arne (1993): *Dansk byplanlægning 1938-1992*.

Harnow, Henrik (2011): *Danmarks industrielle miljøer*.

Helhedsplan 2010. Priorparken og Vibeholm. Brøndby Kommune.

Hollensen, Lisbeth (2011): "Priorparken – Brøndbys nye bydel", i Henning Bro (et al): *Hovedstadsmetropolen efter 1945*, s. 279-309.

Højrup, Thomas (2002): "Fra erindring til erfaring i Danmarks kulturarv og kulturmiljø", i Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen (red.), *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*, s. 91-117.

Industri Industri. 25 stk. Dansk kulturarv. 2007. KUAS.

Jensen, Kristoffer (2011): *Da beklædningsindustri blev modeindustri*, Ph.d.-afhandling Syddansk Universitet.

Kristiansen, Kristian (2002): "Forskning, forvaltning og politik – kulturmiljøbegrebets historie som eksempel" i Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen (red.), *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*, s. 15-25.

Mikkelsen, Stella Borne (2011): "Byudviklingsudvalget for Københavns-egnen", i Henning Bro (et al): *Hovedstadsmetropolen efter 1945*, s. 391-405.

Nielsen, Hans Kristian (1992): *Vridsløselille – min barndomsby*.

Nielsen, Jakob Arendrup & KUAS (2005): *Erfaring med atlas og kulturmiljø*.

Oxe, Ejvind (1999): "Fra Islands Brygge til Herstedvester", i *Glimt fra Albertslunds historie*. Lokalhistorisk Samling, Albertslund.

Pedersen, Morten(2010): Velfærdsstatens Industrilandskab. Om efterkrigstidens industrivarter i Nordjylland.

Rasmussen, Kaj B. (2007): Et tilbageblik: Erindringer fra Vridsløselille.

Raulund, Mads (1997): "Fra selvejende børnehaver til kommunal børneforvaltning", i *Glimt fra Albertslunds historie*. Lokalhistorisk Samling, Albertslund.

SAVE. *Kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi*, Kulturarvsstyrelsen 2011.

Skitseforslag til Egnspan for Storkøbenhavn. 1947.

Statistisk årbog for København, Frederiksberg og Gentofte samt omegnskommuner, 1946-1970.

Sørensen, Henning (2000): *Albertslund i tusind år*.

Wohlfart, Eske (2002): "Kulturmiljø – landskabelige realitet eller kulturel konstruktion", i Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen (red.), *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*, s. 25-39.

Kilder:

Listen dækker kun anvendte kilder i kapitlet: "Politik og forhandling – FDB's udflytning til Herstederne 1954-1964".

Lokalhistorisk Samling Albertslund (LSA)

A234 – Hans Nielsens arkiv

L38 – Hans Nielsen, foredrag Vridsløselille Skole, u.å.

Dispositionsplan ("Skitseforslag til dispositionsplan for en by ved "Albertslund"), 1957.

Fortegnelse over Tiende alm. Vurdering 1950.

Herstedernes Kommunes - Forhandlings Protokol for Sognerådet 1951-1955.

Herstedernes Kommunes udklipssamling (u/s) 1950-1970. Angivne artikler er overvejende fundet her. Resten i LSA's u/s-samling.

Registratur over den del af Herstedernes Kommunes arkiv, der opbevares i Lokalhistorisk Samling Albertslund, samt sager fra Albertslund Kommune, 2007.

Albertslunds Kommunes arkiv (AK)

Herstedernes Kommune - Forhandlings Protokol for Sognerådet 1955-1964.

Landsarkivet for Sjælland (LA)

Arkiv nr. LB-021, arkivskaber: Byudviklingsudvalget for Københavns-egnen (BUK-arkiv), jr. nr. Alb 29.